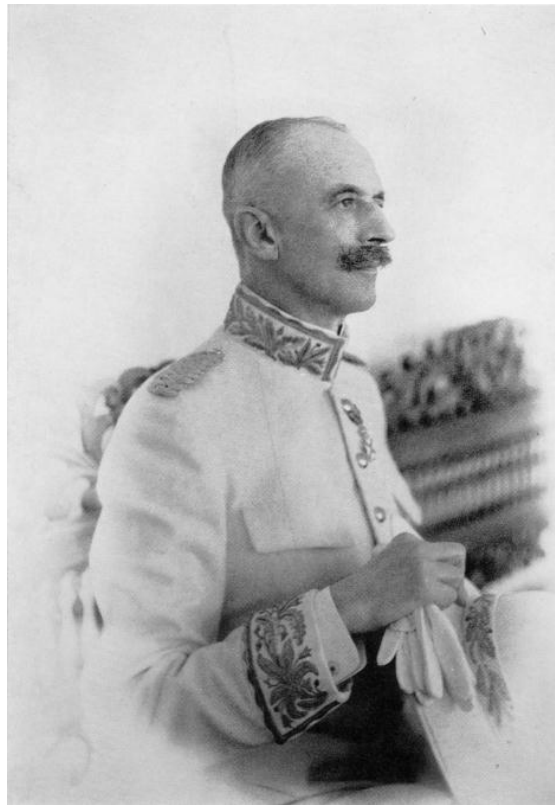

Je Maintiendrai!

*Gouverneur-generaal B.C. de Jonge en zijn succesvolle
repressie van het Indonesisch nationalisme (1931-1936)*

Auteur: Sara Adolfs 320205

E-mailadres: Sara.Adolfs@gmail.com

Begeleider: Prof. Dr. H.A.M. Klemann

Tweede lezer: Prof. Dr. A.A. van Stipriaan-Luiscius

Erasmus Universiteit Rotterdam

Erasmus School of History, Culture and Communication

Datum: 14-07-2014

Voorwoord

Met het voltooien van deze masterscriptie is er een einde gekomen aan mijn geschiedenisstudie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Met het overkoepelende onderwerp van mijn onderzoek, Nederlands-Indië, maakte ik reeds kennis tijdens mijn mavo-opleiding eind jaren negentig en het was in mijn vervolgopleidingen steeds een terugkerend thema. Het heeft mij altijd erg geboeid en was daarom zowel tijdens mijn bachelor- als tijdens mijn masteropleiding het onderwerp van mijn thesis.

Ik ben erg dankbaar dat ik in 2008 de mogelijkheid kreeg om aan de Erasmus Universiteit te studeren. Graag wil ik al de mensen die mij tijdens mijn studiejaren hebben gesteund bedanken. Prof. Dr. H.A.M. Klemann wil ik danken voor zijn begeleiding en inbreng tijdens het schrijven van deze masterscriptie.

In het bijzonder dank ik mijn ouders en mijn verloofde. Zij stonden altijd voor mij klaar en gaven mij het vertrouwen dat ik nodig had. Mede door hen is mijn studie tot een succesvol einde gebracht.

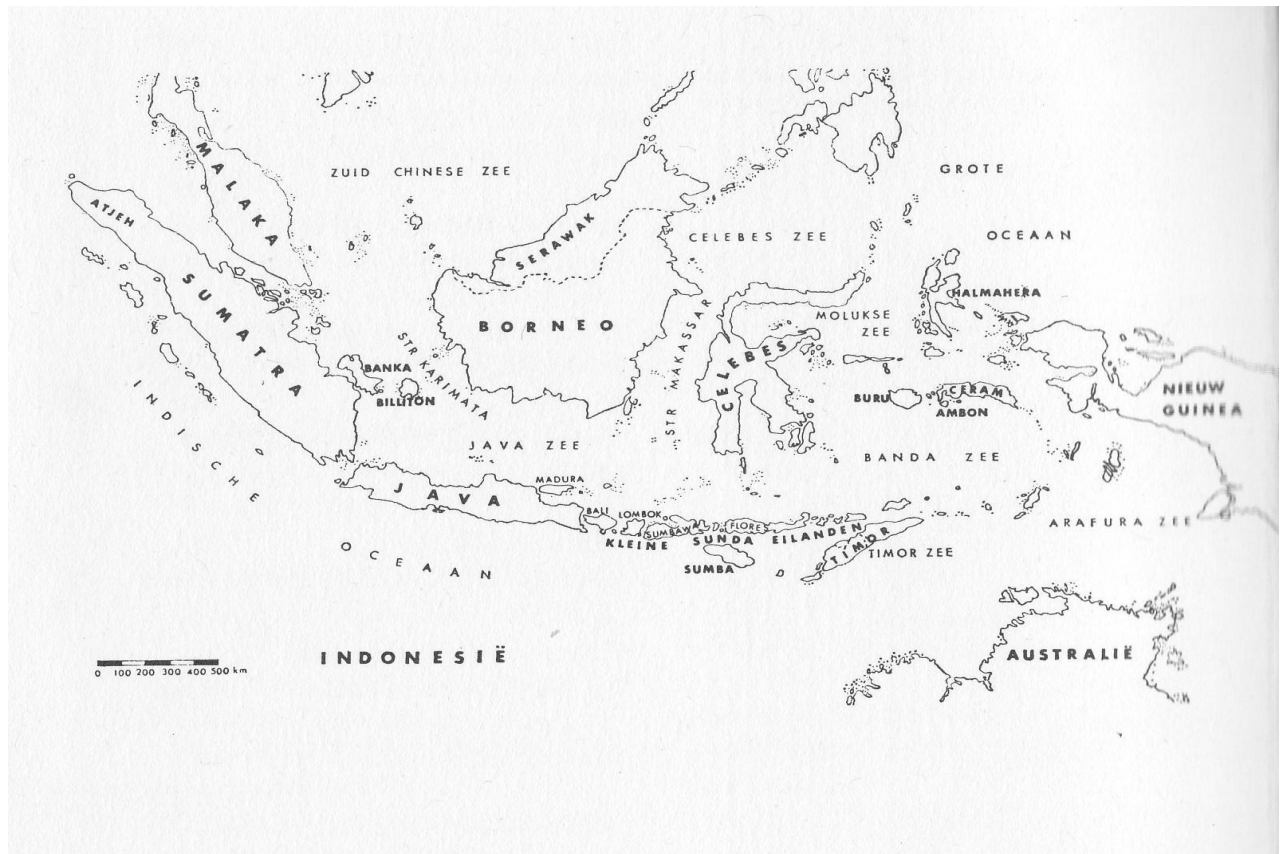
Sara Adolfs

14 juli 2014

Inhoudsopgave

Afkortingenlijst.....	4
Overzicht gouverneurs-generaal Nederlands-Indië.....	5
Hoofdstuk 1 Inleiding.....	6
1.1 Onderzoeksvraag.....	7
1.2 Theoretische concepten.....	8
1.3 Primaire bronnen	10
Hoofdstuk 2 Status quaestionis.....	13
2.1 Historiografisch overzicht.....	13
2.2 Wetenschappelijke relevantie	24
Hoofdstuk 3 Van vooruitstrevendheid naar conservatisme	26
3.1 Het ontwaken	26
3.2 Het eerste streven.....	29
3.3 De gouverneur-generaal beslist.....	32
Hoofdstuk 4 Veel verderfelijks kunnen voorkomen.....	38
4.1 Oude bekenden en nieuwe gezichten.....	38
4.2 Onbetrouwbare schreeuwers.....	44
Hoofdstuk 5. Twee bewogen jaren	51
5.1 De roe is nog niet van de billen	51
5.2 Eén pot nat.....	56
5.3 Velerlei verboden.....	60
5.4 De heerszuchtige hoeder	78
Hoofdstuk 6. Aan alles komt een eind	87
6.1 Het einde van de nationalistische bewegingen	87
6.2 Rust en orde in de Indonesische archipel.....	92
Conclusie.....	97
Epiloog.....	103
Bijlage I Primaire bronnen.....	105
Bijlage II Bibliografie	107
Bijlage III Verantwoording gebruikte afbeeldingen.....	111

Landkaart van de Indonesische archipel

Bron: J.A.A. van Doorn en W.J. Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict: ontsparing van geweld* (Amsterdam en Dieren 1985, derde druk).

Afkortingenlijst

A.R.D. - Algemene Recherche Dienst

Partindo - Partai Indonesia (Indonesische Partij)

P.B.I. - Persatoean Bangsa Indonesia (Vereniging van het Indonesische Volk)

Permi - Persatoean Moeslimin Indonesia (Indonesische Moslim Vereniging)

P.I. - Perhimpoean Indonesia (Indonesische Vereniging)

P.I.D. - Politieke Inlichtingendienst

P.K.I. - Partai Kommunist Indonesia (Indonesische Communistische Partij)

P.N.I. - Partai Nasional Indonesia (Indonesische Nationalistische Partij)

P.N.I.-Baroe - Pendidikan Nasional Indonesia (Nationale Indonesische Scholingspartij)

P.P.P.K.I. - Permoefakatan Perhimpoean Politik Kebangsaan Indonesia (Verbond van de Politieke Verenigingen van de Indonesische Natie)

P.S.I.I. - Partai Sarekat Islam Indonesia (Indonesische Islamitische Vereniging Partij)

Overzicht gouverneurs-generaal Nederlands-Indië

Gouverneurs-generaal vanaf de afkondiging van de Ethische Politiek in 1901 tot de inval van Japan in Nederlands-Indië in 1942

1899 – 1904 W. Rooseboom

1904 – 1909 J.B. van Heutsz

1909 – 1916 A.W.F. Idenburg

1916 – 1921 J.P. graaf Van Limburg Stirum

1921 – 1926 D. Fock

1926 – 1931 jhr. A.C.D. de Graeff

1931 – 1936 jhr. B.C. de Jonge

1936 – 1942 jhr. A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer

Hoofdstuk 1 Inleiding

Je maintiendrai is niet alleen de wapenspreuk van het Nederlandse koningshuis, maar kan ook worden gezien als het devies waarmee Bonifacius Cornelis de Jonge als gouverneur-generaal over Nederlands-Indië regeerde. De Jonge, geboren in 1875 te Den Haag, werd in 1931 de nieuwe landvoogd van de Nederlandse kolonie en regeerde tot zijn aftreden in 1936 met harde hand. In de literatuur wordt het beleid van De Jonge dan ook omschreven als repressief en succesvol in het uitschakelen van het belangrijkste deel van het Indonesisch nationalisme.¹ Dit deed hij onder meer door de voornaamste figuren uit het nationalisme te verbannen naar afgelegen plaatsen in de archipel, waarna de politieke bewegingen die niet wilden samenwerken met het Nederlandse gouvernement uit beeld verdwenen.

De volgende opmerking, gemaakt door De Jonge in 1936 tijdens een afscheidsinterview, wordt volgens J. van Goor vaak aangehaald als kenmerkend voor het Nederlandse bewind in de jaren dertig: 'Ik meen dat nu wij driehonderd jaren hier in Indië hebben gearbeid, er nog wel driehonderd jaar bij moeten komen, aléér Indië misschien voor een vorm van zelfstandigheid rijp zal zijn'.² De motieven achter deze opmerking zullen hier worden onderzocht en er wordt gekeken of deze inderdaad typerend waren voor het gezag dat het Nederlands-Indische gouvernement in de Indische archipel voerde.

Toen De Jonge in 1931 werd benoemd tot de nieuwe gouverneur-generaal kwam dat voor velen als een verrassing, aangezien hij slechts eenmaal eerder in Nederlands-Indië was geweest, toen hij werkte voor de Bataafse Petroleum Maatschappij (BPM).³ In 1900 was hij zijn carrière begonnen als advocaat en in 1901 trad hij in dienst bij de overheid. Later kwam hij te werken op het Departement van Oorlog en werd hij onder meer minister van Oorlog (1917-1918). In 1918 trad hij in dienst bij de BPM en later bij

¹ John Ingleson, *Road to exile: the Indonesian nationalist movement, 1927-1934* (Singapore 1980, reprinted). L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11a* ('s-Gravenhage 1984) 375-387. J. van Goor, *De Nederlandse Koloniën. Geschiedenis van de Nederlandse Expansie 1600-1975* (Den Haag 1994, derde druk) 255 en 294. H.W. van den Doel, *Het rijk van Insulinde: opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam 1996) 246.

² Van Goor, *De Nederlandse Koloniën*, 255.

³ S.L. van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge; met brieven uit zijn nalatenschap* (Utrecht 1968) 75, 76 en 79.

de Shell, waar hij werkzaam was als directeur tot zijn aantreden als de nieuwe landvoogd.⁴

1.1 Onderzoeksvraag

Als gouverneur-generaal genoot De Jonge het hoogste gezag binnen het Algemeen Bestuur van Nederlands-Indië, maar officieel was hij ondergeschikt aan het Opperbestuur in Den Haag. Als landvoogd bezat hij bijzondere bevoegdheden, de zogenoemde exorbitante rechten. Dit betekende dat hij personen die voor de orde en de rust in de samenleving een gevaar vormden, het verblijf in Indië of in een deel daarvan kon ontzeggen. Deze maatregelen kon hij nemen zonder dat hij daarbij de minister van Koloniën in Nederland van te voren op de hoogte hoefde te stellen.⁵ De Jonge maakte onder meer gebruik van deze rechten toen hij Soekarno, Mohammad Hatta en Soetan Sjahrir verbande.⁶ Enerzijds zal er hier een analyse worden gemaakt van de drijfveren achter het repressieve beleid van gouverneur-generaal De Jonge ten opzichte van de Indonesische nationalisten. Anderzijds wordt er onderzocht of gouverneur-generaal De Jonge de repressieve maatregelen op eigen initiatief nam. De vraag die centraal staat is tweeledig en luidt als volgt: *Waarom voerde gouverneur-generaal B.C. de Jonge in de periode 1931-1936 een repressief regime tegenover het Indonesische nationalisme en handelde hij hierbij op eigen initiatief?*

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn de volgende deelvragen opgesteld. Als eerste zal er worden ingegaan op de vraag wanneer het Indonesische nationalisme ontstond en welk beleid het Nederlands-Indisch gouvernement hiertegen voerde. Hier zal de periode vanaf het begin van de twintigste eeuw tot het aantreden van De Jonge in 1931 centraal staan. Vervolgens staan de bewindsjaren van De Jonge centraal: de

⁴ Jonge, jhr. Bonifacius Cornelis de (1875-1958) <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/jonge> (10-6-2014).

⁵ Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 223. De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11a*, 156-157.

⁶ Betreffende de schrijfwijze is er in dit onderzoek voor gekozen om de Nederlandse spelling aan te houden. Dat betekent bijvoorbeeld dat er Soekarno en niet Sukarno wordt geschreven. Daarnaast is ervoor gekozen om over Indonesië of Indonesiërs te spreken, al bestond de Indonesische Republiek officieel pas in 1945. Hier is voor gekozen, omdat de nationalisten in hun propaganda zelf spraken over Indonesië en omdat deze schrijfwijze in de literatuur ook vaak wordt gehandhaafd.

periode van september 1931 tot september 1936. Als eerste wordt bekeken op welke manier de Indonesische nationalistische bewegingen zich in deze jaren ontwikkelden. Daarna staat de vraag centraal welke repressieve maatregelen De Jonge tegen de nationalistische bewegingen nam en wie er van significante invloed waren op de totstandkoming van deze maatregelen. Als laatste wordt er gekeken naar de motieven van De Jonge om over te gaan tot het repressieve beleid. Om deze deelvragen te kunnen beantwoorden is de regeerperiode van De Jonge opgedeeld in drie verschillende periodes, die ook de indeling van de hoofdstukken vormen.

1.2 Theoretische concepten

Een aantal theoretische concepten waarvan gebruik is gemaakt, worden hier gedefinieerd. Allereerst is het van belang om uit te leggen wat er onder het Indonesisch nationalisme wordt verstaan. Hier gaat het om state-seeking, non-coöperatieve bewegingen, die gelijke rechten claimden voor de gehele Indonesische bevolking. Met het concept state-seeking, dat is ontleend aan Charles Tilly, worden vertegenwoordigers van een bevolkingsgroep bedoeld, die geen collectieve controle hebben over een staat, maar dit wel in de nabije toekomst willen bewerkstelligen.⁷ Het waren daarnaast bewegingen die een non-coöperatief beleid hanteerden, wat betekent dat zij weigerden samen te werken met het Nederlands-Indische gouvernement. Zo namen zij bijvoorbeeld geen deel aan de Volksraad die in 1918 tot stand was gekomen en die een adviserende rol had gekregen ten aanzien van het Nederlands-Indische gouvernement. Daarnaast was het Indonesisch nationalisme een uiting van territoriaal nationalisme, waarbij gelijke rechten voor alle Indonesiërs centraal stonden en etnische verschillen minder belangrijk waren. Deze vorm van nationalisme onderscheidde zich onder meer van het Javaans nationalisme dat een etnische natie ambieerde: een Javaanse natie gevormd door gelijke etnische afkomst, een gedeeld verleden en een onderscheidende cultuur.⁸

Ook is het van belang uit te leggen wat er onder een repressief beleid wordt verstaan: geordende repressie door de handhaving van wetten die de repressie

⁷ Charles Tilly, 'States and Nationalism in Europe 1492-1992', *Theory and Society* 23 (1994) 133.

⁸ Hans van Miert, *Een koel hoofd en een warm hart. Nationalisme, Javanisme en Jeugdbeweging in Nederlands-Indië 1918-1930* (Amsterdam 1995) 348-349.

legitimeren. De ideeën betreffende dit concept zijn ontleend aan Michael Mann.⁹ Het repressieve beleid van gouverneur-generaal De Jonge voldoet aan deze definitie: zijn beleid was gelegitimeerd door de handhaving van verschillende (exorbitante) rechten, waarmee hij de nationalisten onderdrukte.

Daarnaast is er gebruik gemaakt van het concept man-on-the-spot. Dit concept is ontwikkeld door John S. Galbraith die in het artikel 'The "Turbulent Frontier" as a Factor in British Expansion' (1960), schrijft dat de grenzen van het negentiende eeuwse Britse Rijk niet werden uitgebreid op initiatief van Londen, maar door de man-on-the-spot: de lokale machtshebbers binnen de Britse koloniale orde.¹⁰ Het beleid dat in de kolonie werd gevoerd, werd derhalve niet bepaald door het moederland, maar door de man-on-the-spot. Door gebruik te maken van dit concept, kan er inzicht worden verkregen in de belangrijkste vormgevers van het beleid in Nederlands-Indië.

De volgende concepten zijn gebruikt om de argumenten te analyseren die De Jonge gebruikte om zijn repressieve maatregelen te ondersteunen. Aan de concepten wordt in bepaalde deelconclusies gerefereerd, evenals in de eindconclusie. Het concept paternalisme is ontleend aan J.A.A. van Doorn. Het concept wordt als volgt gedefinieerd: de bewuste inperking van de (keuze)vrijheid van personen, door andere personen of organisaties die menen over een groter oordeelsvermogen te beschikken en vinden dat zij beter in staat zijn de algemene belangen na te streven.¹¹ Het concept cultuurrelativisme is ontleend aan H.W. van den Doel, waarmee wordt bedoeld op het idee dat waarden cultureel gebonden zijn. Bepaalde westerse opvattingen, als zelfbeschikking en onafhankelijkheid, konden niet door oosterse samenlevingen worden overgenomen, omdat deze niet in staat zouden zijn dergelijke ideeën op een juiste manier vorm te geven. Het cultuurrelativisme rechtvaardigde ook de Nederlandse koloniale overheersing, want Indië was niet in staat zichzelf te leiden.¹² Met het concept etnisch nationalisme wordt de retoriek bedoeld, waarmee politici hun beleid beschrijven, rechtvaardigen en uitleggen, waarbij gerefereerd wordt aan het belang van

⁹ Michael Mann, 'Explaining Murderous Ethnic Cleansing: The Macro-level', in Montserrat Guibernau and John Hutchinson (eds.), *Understanding nationalism* (Cambridge/Malden 2005, reprinted) 210 en 212.

¹⁰ John S. Galbraith, 'The "Turbulent Frontier" as a Factor in British Expansion', *Comparative Studies in Society and History* 2 (1960) 150-168.

¹¹ J.A.A. van Doorn, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1994) 41.

¹² Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 249-250.

de natie in etnische termen.¹³ Er zal gekeken worden of De Jonge zijn beleid wellicht rechtvaardigde door te refereren aan de belangen van de Nederlandse bevolking in Nederlands-Indië.

1.3 Primaire bronnen

De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië

De primaire bronnen waarvan gebruik is gemaakt, waren hoofdzakelijk westerse gepubliceerde bronnen. Gezien het feit dat de perceptie van het Nederlandse gouvernement ten aanzien van het Indonesische nationalisme en de hieruit voortvloeiende repressieve maatregelen centraal stonden, wordt het westerse karakter van de bronnen niet als een probleem beschouwd. Er is onder meer gebruik gemaakt van *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië: derde stuk 1928 – Aug. 1933* en *vierde stuk Aug. 1933 – 1942*, bewerkt door R.C. Kwantes. Deze publicaties zijn uitgegeven door de Commissie voor bronnenpublicatie betreffende de geschiedenis van Nederlandsch-Indië 1900-1942, van het Nederlands Historisch Genootschap. Deze publicaties bevatten materiaal afkomstig uit het archief van het Ministerie van Koloniën en bestaan uit verbalen, mailrapporten, verslagen van vergaderingen en van congressen. De stukken zijn afkomstig van de hoogste lagen van het bestuur in Nederlands-Indië: residenten/gouverneurs, de Raad van Nederlandsch-Indië, de procureur-generaal en de gouverneur-generaal. Het geselecteerde materiaal is een weerspiegeling van de belangstelling die het koloniaal gezag in Nederlands-Indië voor het nationalisme had.¹⁴

Deze publicaties zijn echter een selectie van al het archiefmateriaal dat aanwezig is en bieden hoofdzakelijk informatie vanuit een Europees standpunt. Volgens Elsbeth Locher-Scholten, onder meer auteur van het werk *Ethiek in fragmenten*, is er echter geen sprake van een apologetisch karakter van het materiaal en zijn de publicaties zeer bruikbaar en waardevol.¹⁵ Bob Hering, auteur van de biografie over Soekarno, is echter

¹³ V.P. Gagnon, 'Ethnic nationalism and International conflict: The case of Serbia', *International Security* 19 (1994-1995) 131.

¹⁴ E. Locher-Scholten, 'De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlands-Indië', *Low Countries Historical Review* 99 (1984) 50-51.

¹⁵ Idem, 9.

minder positief: 'It is not the development of Indonesian nationalism at all or even concern for it, but merely the paternalistic, perhaps well-meaning, certainly narrow-minded and short-sighted, if not stupid, bureaucratic reflexes to problems and issues related to what so benignantly termed "the native movement".'¹⁶ Toch worden deze publicaties bruikbaar geacht, juist omdat de houding van het Nederlands-Indische gouvernement geanalyseerd wordt. Ook gezien de beperkte tijd en de enorme omvang van het archief van het Ministerie van Koloniën is er voor deze bronnenpublicaties gekozen.

Politiek-politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië

Ook is er gebruik gemaakt van de bronnenpublicaties *Politiek-politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië: deel III 1931-1934* en *deel IV 1935-1941* bewerkt door H. A. Poeze. Deze publicaties bestaan uit maandelijks politiek-politionele verslagen samengesteld door de Algemene Recherche Dienst (A.R.D.) te Nederlands-Indië. De rapporten waren grotendeels gebaseerd op informatie van de Politieke Inlichtingendienst (P.I.D.), een researchedienst die onder de procureur-generaal viel.¹⁷ Sommige inlichtingen, bijvoorbeeld over besloten vergaderingen van de Indonesische nationalistische bewegingen, waren afkomstig van infiltranten en verklikkers. Het is dan ook de vraag of de informatie die zij doorgaven altijd waarheidsgetrouw was.¹⁸ Wellicht was dit niet het geval, maar het Nederlands-Indische gouvernement handelde wel op basis van deze inlichtingen. Aangezien de repressieve maatregelen van het gouvernement gebaseerd waren op de politiek-politionele verslagen worden deze wel van waarde geacht. P.M.H. Groen noemt deze publicaties een goede aansluiting op het geselecteerde bronnenmateriaal van R.C. Kwantes, ook al heeft dit bronnenmateriaal wel een eenzijdig karakter, omdat het alleen de visie van de A.R.D. laat zien.¹⁹

Herinneringen

Tevens is er gebruik gemaakt van het werk *Herinneringen van Jhr. Mr. B. C. de Jonge; met brieven uit zijn nalatenschap* uitgegeven door S.L. van der Wal (1968). Dit werk is geschreven door De Jonge in 1943 en 1944 en betreft voor een deel de jaren dat hij

¹⁶ Bob Hering, 'Indonesian Nationalism revisited', *Journal of Southeast Asian Studies* 18 (1987) 298.

¹⁷ Lambert Giebels, *Soekarno Nederlandsch onderdaan. Een biografie 1901-1950* (Amsterdam 1999) 112.

¹⁸ Giebels, *Soekarno Nederlandsch onderdaan*, 113.

¹⁹ P.M.H. Groen, 'Book Reviews', *Low Countries Historical Review* 111 (1996) 584-585.

werkzaam was als gouverneur-generaal in Nederlands-Indië. Van der Wal geeft aan dat het werk niet geschreven was ter publicatie, maar bestemd was voor vrienden en familie en dat De Jonge daarom niet geremd was in zijn beschrijvingen. Tijdens het schrijven van zijn *Herinneringen* heeft De Jonge gebruik gemaakt van vele materialen als aantekeningen in zijn agenda, brieven en krantenknipsels. Van der Wal stelt dat *Herinneringen* waarheidsgetrouw is, wat volgens hem bijdraagt aan de historische waarde van het werk.²⁰ Daarnaast is er nog enkele malen geput uit het werk *Sukarno een autobiografie uit de mond van de president opgetekend door Cindy Adams*. Dit boek gaat niet zo diep in op de periode die hier centraal staat, maar laat wel enigszins een licht schijnen op de manier waarop Soekarno tegen het verloop van de gebeurtenissen aankeek.

²⁰ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, xv.

Hoofdstuk 2 Status quaestionis

In dit hoofdstuk worden in chronologische volgorde de verschillende standpunten uit de wetenschappelijke literatuur besproken met betrekking tot het repressieve beleid van gouverneur-generaal De Jonge jegens het Indonesische nationalisme. Werken over bijvoorbeeld het Indonesische nationalisme en het Nederlandse beleid in de jaren twintig zijn buiten beschouwing gelaten. Aan het einde van dit hoofdstuk wordt de wetenschappelijke relevantie besproken.

2.1 Historiografisch overzicht

In de literatuur worden veel verschillende argumenten aangevoerd om het beleid van De Jonge te verklaren. Het eerste werk dat van belang is, is *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië in de jaren 1930 tot 1942*, geschreven door J.M. Pluvier en gepubliceerd in 1953. Dit werk sluit aan op het onderzoek van J. Th. P. Blumberger die het nationalisme in de jaren tot 1930 onderzocht. Pluvier geeft in zijn werk naar eigen zeggen een overzicht van de strijd van de Indonesische nationalisten.²¹ De eerste reden die Pluvier geeft voor het repressieve beleid van de jaren dertig is de opstanden van de Partai Kommunis Indonesia (P.K.I.) in 1926. Volgens hem groeide hierna de angst onder de Nederlanders en werd de tegenstelling tussen de Nederlandse en Indonesische bevolking groter. In 1930 brak volgens hem een nieuwe periode aan, waarin er een strijd ontstond tussen groepsbelangen. Pluvier spreekt in dit verband over een sterke opleving van het Nederlands chauvinisme, onder andere zichtbaar door de oprichting van de Vaderlandse Club.²²

Over gouverneur-generaal De Jonge schrijft Pluvier dat hij dictatoriaal was tegenover de Volksraad en weinig takt en begrip had voor de Indische bevolking. Ook merkt Pluvier op dat de politiek van De Jonge volledig in lijn was met de ideeën onder ondernemersgroepen.²³ Omdat Pluvier de nadruk legt op het Indonesische nationalisme, wordt er echter aan de motieven achter het beleid van gouverneur-generaal De Jonge minder aandacht geschonken.

²¹ J.M. Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië in de jaren 1930 tot 1942* (1953 Wageningen) voorwoord.

²² Idem, 36.

²³ Idem, 40 en 41.

In het artikel 'Het Nederlandse antwoord op het Indonesisch nationalisme' uit 1960 legt P.J.A. Idenburg juist wel de nadruk op het Nederlandse beleid. Idenburg had onder andere gewerkt als secretaris voor de Raad van Nederlandsch-Indië (1926-1929) en als directeur van het kabinet van de gouverneur-generaal (1940-1942). Hij verklaart het beleid vooral door te kijken naar externe invloeden. Om deze te kunnen analyseren beziet Idenburg vier elementen. Ten eerste kijkt hij naar de internationale situatie en stelt hij dat Nederland zijn koloniale bezit als een interne aangelegenheid zag en zonder invloed van buitenaf een zelfstandigheidspolitiek kon voeren.²⁴ Idenburg noemt hier ook de invloed van het communisme. Hij stelt dat de extremistische nationalist (de non-coöperatieve) zich niet duidelijk onderscheidden van de communisten en dat het gouvernement geen andere keus had dan streng op te treden. Als voorbeeld noemt Idenburg het beleid van De Jonge naar aanleiding van de muiterij op het schip 'De Zeven Provinciën', waarbij de gouverneur-generaal met 'een zeer ernstig symptoom van politieke losbandigheid' werd geconfronteerd.²⁵

Het tweede aspect dat volgens Idenburg van invloed was, is het idee van tijdelijkheid van de Nederlandse koloniale overheersing. Dit idee ontstond aan het begin van de twintigste eeuw, maar had in de loop van de jaren plaatsgemaakt voor de opvatting dat Indonesië toch onderdeel zou blijven van het Nederlandse Koninkrijk.²⁶ Het derde element dat van invloed was op het Nederlandse beleid, was dat er in Nederlands-Indië geen plaats was voor een ongedwongen gesprek. Dit kwam volgens Idenburg door het optreden van de politieke politie in de jaren dertig, waarmee de lokale bevolking en vooral degenen die actief waren in de politiek, werden geconfronteerd. Volgens Idenburg nam dit, vooral als psychologische factor, de ruimte weg voor het voeren van een ongedwongen gesprek.²⁷ Het laatste element dat volgens Idenburg van invloed was, is dat de traditionele autoriteiten werden opgevolgd door politieke leiders. Het Nederlandse gouvernement was in de veronderstelling dat de nationalist tot dezelfde klasse behoorden als de traditionele inheemse elite. De

²⁴ P.J.A. Idenburg, 'Het Nederlandse antwoord op het Indonesisch nationalisme', in Baudet, H, I.J. Brugmans, *Balans van beleid: terugblik op de laatste halve eeuw van Nederlands-Indië* (Assen 1984, heruitgave 1961) 124.

²⁵ Idem, 132.

²⁶ Idem, 138 en 139.

²⁷ Idem, 143-145.

traditionele autoriteiten waren steeds loyaal geweest aan het Nederlandse gezag en de Nederlanders dachten dat de nationalisten dit ook zouden zijn. Dit bleek echter niet het geval te zijn.²⁸

In de studie *The road to exile. The Indonesian Nationalist Movement 1927-1934* van John Ingleson uit 1979 ligt de nadruk op de nationale politiek van de Indonesiërs. Hij besteedt echter ook aandacht aan de wisselwerking tussen het Indonesische nationalisme en de reactie van het Nederlands-Indische gouvernement.²⁹ Over het beleid van gouverneur-generaal De Jonge schrijft Ingleson dat hij autoritair en intolerant zou zijn geweest in iedere situatie, maar dat zijn houding werd versterkt door de economische depressie.³⁰ De opleving van Partindo en P.N.I.-Baroe en de protesten rondom de wilde scholen-ordonnantie (scholen moesten voortaan een vergunning hebben. Na de protesten werd de ordonnantie weer ingetrokken) in 1932, waren volgens Ingleson redenen voor interventie van het gouvernement. De grootste angst was volgens Ingleson dat de depressie op het platteland ervoor zou zorgen dat de nationalisten zich zouden verplaatsen van de steden naar de dorpen. Ook Ingleson is van mening dat de muiterij op De Zeven Provinciën als katalysator werkte en tot verdere interventie leidde.³¹

Daarnaast leidden volgens hem publicaties met kritiek op het gouvernement en de oprichting van een jeugdafdeling door Soekarno tot zijn arrestatie op 1 augustus 1933. De controle op de Partindo en P.N.I.-Baroe nam verder toe en De Jonge hoopte zo de extremisten uit de nationalistische beweging te zuiveren. Herstel van de rust en orde zou ervoor zorgen dat het gouvernement zich op de economische crisis kon richten.³² Ingleson schrijft verder dat de procureur-generaal in Nederlands-Indië aan De Jonge adviseerde om de zuivering van de nationalistische partij door te zetten en Hatta en Sjahrir te arresteren, ook al vormden zij geen directe bedreiging. De Jonge gaf in een brief aan de minister van Koloniën Colijn toe, dat hij eigenlijk geen goede reden had voor het arrest, maar dat het nodig was om de orde en rust te herstellen.³³

²⁸ Idenburg, 'Het Nederlandse antwoord op het Indonesisch nationalisme', 148-149.

²⁹ Ingleson, *Road to exile*, VIII.

³⁰ Idem, 177.

³¹ Idem, 207-211.

³² Idem, 214-217.

³³ Idem, 227-228.

In zijn artikel 'Nederland en het Indonesische nationalisme' 1984 geeft Cees Fasseur antwoord op de vraag waarom de Nederlandse autoriteiten nooit het gesprek met de Indonesische nationalisten over de toekomst van Nederlands-Indië zijn aangegaan.³⁴ Net als Idenburg ziet Fasseur het gesprek als van belang zijnde voor het verklaren van het Nederlandse beleid. Hij benadrukt hierin wel andere elementen. Zo stelt hij dat de generatiekloof tussen de Indonesische nationalisten en de Nederlandse ambtenaren van invloed was. De nationalisten waren jonge mannen die door de ambtenaren, die er vaak al vele dienstjaren op hadden zitten, vanwege hun leeftijd niet serieus werden genomen. Het idee van 'voogd' (Nederland) en pupil (Nederlands-Indië), de denkwijze ontstaan onder invloed van de Ethische Politiek, werd hierdoor verder versterkt.³⁵ De Nederlanders leken volgens Fasseur geobsedeerd door het streven naar orde en rust en waren niet bereid om concessies te doen aan nationalistische aspiraties. Daarnaast heerste de overtuiging dat de Nederlanders helemaal niet gemist konden worden. De Jonge was van mening dat de werkelijke inlandse beweging niet werd gevormd door de nationalistische leiders, maar door het traditionele binnenlandse bestuur, dat was verweven met het Europese binnenlandse bestuur.³⁶

Ook besteedt Fasseur aandacht aan het Amerikaanse beleid in de Filippijnen en het Britse beleid in India, waarmee hij de houding van Nederland ten opzichte van het nationalisme in een breder perspectief plaatst. Fasseur stelt net als Idenburg dat Nederland zich in het Interbellum isoleerde van de ontwikkelingen elders in Azië en dat het idee heerste dat Nederland niets kon leren van Engeland of Amerika. Nederland was trots op zijn koloniale bewind en het waren de andere koloniale mogendheden die konden leren van Nederland. Fasseur is van mening dat Nederland door dit isolement zijn zicht op de werkelijkheid verloor.³⁷ In tegenstelling tot de Engelsen zagen de Nederlanders onafhankelijkheid van de kolonie nooit als een reële optie. De argumenten die hiervoor werden aangevoerd waren van verschillende aard, onder meer werd er gesteld dat Nederlands-Indië zowel historisch als staatkundig geen eenheid vormde. Nederland was de bindende factor en zijn vertrek zou leiden tot chaos en ineenstorting

³⁴ Cees Fasseur, 'Nederland en het Indonesische nationalisme. De balans nog eens opgemaakt', *Low Countries Historical Review* 99 (1984) 26.

³⁵ Idem, 28.

³⁶ Idem, 31 en 32.

³⁷ Idem, 40 en 44.

van de economie.³⁸ Daarnaast werd er verondersteld dat het aanblijven van het Nederlandse bestuur ook in het belang was van de Indonesische bevolking. Ook zegt Fasseur dat niet alleen het bestuur, maar ook de Nederlandse bevolking in de kolonie meer geïsoleerd raakte van de Indische bevolking. Fasseur geeft hiervoor de verklaring dat naarmate de communicatie met het moederland beter werd, de scheiding tussen de verschillende bevolkingsgroepen toenam.³⁹ Hij noemt in dit verband niet de communistische opstanden zoals Pluvier deed.

Fasseur zegt echter dat er één veel diepere overtuiging bij de Nederlanders heerste: als de banden zouden worden verbroken zou Nederland geen toekomst meer hebben. Dit is ook de mening van H. Baudet die een artikel schreef over de mogelijke verpaupering van Nederland als er een einde zou komen aan het koloniale bezit.⁴⁰ Fasseur zegt dat er echter ook nog een andere verklaring zou kunnen zijn, namelijk dat de opkomst van het fascisme en nationaalsocialisme in de politiek ervoor zorgde dat de band met Nederlands-Indië meer en meer werd gezien als van belang zijnde voor de handhaving van de internationale positie van Nederland tussen de mogendheden.⁴¹

L. de Jong wijddde in zijn werk *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (1984) ook een deel aan de Nederlands-Indische samenleving in de tijd voor de Tweede Wereldoorlog. Dit deed hij enerzijds omdat in deze periode de basis werd gelegd voor het einde van het koloniale bezit en anderzijds omdat De Jong van mening is dat het Indonesische onafhankelijkheidsstreven een reactie was op het Nederlandse kolonialisme.⁴² Ten aanzien van het beleid van gouverneur-generaal De Jonge stelt L. de Jong de vraag of het verstandig was om iemand die voor verschillende oliemaatschappijen had gewerkt, aan te stellen als gouverneur-generaal. De landvoogd zou volgens de Europese pers te weinig kennis hebben van Nederlands-Indië. Deze angst was echter snel verdwenen toen bleek dat De Jonge autoritair was en hij wist hoe er tegen de inlanders moest worden opgetreden.⁴³ De Jong besteedt ook aandacht aan de financiële crisis van begin jaren dertig, die volgens hem vergaande gevolgen had voor de

³⁸ Fasseur, 'Nederland en het Indonesische nationalisme', 42.

³⁹ Idem, 41.

⁴⁰ Idem, 43.

⁴¹ Idem, 44.

⁴² De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11a*, XII.

⁴³ Idem, 348.

gouvernementsfinanciën en bepalend was voor het beleid. Het Indische gouvernement deed verschillende voorstellen aan Den Haag om de situatie te veranderen, zoals het devalueren van de gulden, maar deze werden afgewezen.⁴⁴ Over de toenemende repressie tegen het Indonesische nationalisme schrijft De Jong voornamelijk over het verloop van de gebeurtenissen en niet zozeer over de redenen achter de repressie. Wel vermeldt hij dat de gouverneur-generaal bij zijn vertrek optimistisch en tevreden was over zijn beleid en dat het hem weinig moeite had gekost om de orde en rust te handhaven.⁴⁵

De laatste twee delen van de reeks *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* bestaan uit reacties op het werk van L. De Jong. Met betrekking tot de delen over Nederlands-Indië stelt prof. dr. I.J. Brugmans dat de Jong de kwestie van de wilde-scholen ordonnantie in eerste instantie, later paste hij dit enigszins aan, niet juist had weergegeven. De Jong had zich hierbij gebaseerd op de werken van Ingleson en Pluvier. Brugmans is van mening dat het niet correct was om gouverneur-generaal De Jonge verantwoordelijk te houden voor de ordonnantie. Daarnaast stelde hij dat De Jong de gouverneur-generaal hekelde om zijn conservatieve beleid, vooral omdat De Jonge Anton Mussert, de leider van Nationaalsocialistische Beweging, had ontvangen in Nederlands-Indië.⁴⁶

In het artikel 'Indonesian Nationalism Revisited' uit 1987 bespreekt Bob Hering de bronnenpublicaties *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlands-Indië*. Hering schrijft in dit artikel dat gouverneur-generaal De Jonge een voorstander was van de Nederlandse overheersing en dat totalitaire methoden een grote aantrekkingskracht op hem hadden. Hering vindt het dan ook geen verrassing dat Anton Mussert hartelijk door De Jonge werd ontvangen.⁴⁷ Hering is echter ook van mening dat het reactionaire beleid dat in Nederlands-Indië werd gevoerd, niet volledig aan De Jonge kan worden toegeschreven. De gouverneur-generaal moest zich als bewaker van het Nederlandse koloniale beleid neerleggen bij de regels van kapitalistische exploitatie. Net als L. De Jong is Hering van mening dat dit extra moeilijk werd gemaakt door de minister

⁴⁴ De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11a*, 350-351.

⁴⁵ Idem, 387.

⁴⁶ L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 14 reacties tweede helft* ('s-Gravenhage 1991) 738-740.

⁴⁷ Bob Hering, 'Indonesian Nationalism revisited', *Journal of Southeast Asian Studies* 18 (1987) 296.

van Koloniën en de beslissing van Nederland om vast te blijven houden aan de gouden standaard.⁴⁸ In het straffe beleid dat werd gevoerd door De Jonge was gewoonweg geen ruimte voor begrip of inzicht. De ideeën van de Indonesische nationalistten konden niet anders gezien worden dan als roekeloze persoonlijke ambitie.⁴⁹ Tot geheel nieuwe inzichten is Bob Hering in de jaren tot 2002 niet gekomen. In de biografie die hij schreef over Soekarno uit 2002, geeft hij precies dezelfde argumenten.⁵⁰ In deze biografie besteedt hij hoofdzakelijk aandacht aan de persoon van Soekarno en in mindere mate aan het beleid van het Nederlands-Indische gouvernement, zoals L. Giebels dat in zijn biografie over Soekarno wel deed. Dat werk wordt hieronder ook besproken.

J.A.A. van Doorn schreef in 1994 *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project*. In dit werk stelt Van Doorn dat Nederlands-Indië een project was, dat werd gerechtvaardigd door het idee dat Nederland de kolonie zou opheffen en rijp zou maken voor zelfstandigheid. Van Doorn is van mening dat ieder koloniaal bewind waarde hecht aan orde en rust. Om dat te verklaren gebruikt hij het concept conservatief kolonialisme, wat inhoudt dat het koloniale gezag gebaat is bij de instandhouding van bestaande gezagsverhoudingen en traditionele schikkingen.⁵¹ De Nederlandse koloniale overheersing werd gehandhaafd door repressieve tolerantie en door grove repressie van degenen die probeerden het koloniale project aan te tasten. Van Doorn schrijft dat de Indische samenleving tot de Tweede Wereldoorlog daarom weinig ernstige conflicten heeft gekend.⁵²

Het idee van het verheffen van de bevolking ging volgens Van Doorn gepaard met paternalisme. Deze houding was vooral zichtbaar onder het Binnenlands Bestuur in Nederlands-Indië en Van Doorn stelt dat deze houding voor een groot deel de afkeer tegen het Indonesische nationalisme verklaart.⁵³ In het boek besteedt de auteur ruime aandacht aan het economische belang van de kolonie en aan de economische crisis van de jaren dertig. Hij legt hier echter geen direct verband met het repressieve beleid van gouverneur-generaal De Jonge.

⁴⁸ Hering, 'Indonesian Nationalism revisited', 296.

⁴⁹ Idem, 297.

⁵⁰ Bob Hering, *Soekarno: founding father of Indonesia, 1901-1945* (Leiden 2002) 231.

⁵¹ Van Doorn, *De laatste eeuw van Indië*, 99-101.

⁵² Idem, 41.

⁵³ Ibidem.

H.W. van den Doel schrijft in *Het rijk van Insulinde* (1996) dat de omslag in het politieke landschap van Nederlands-Indië al had plaatsgevonden aan het einde van de Eerste Wereldoorlog. In de jaren vóór de oorlog bestond er nog sympathie voor het ontstaan van de nationalistische beweging, maar deze was daarna verdwenen en had plaatsgemaakt voor repressie.⁵⁴ Volgens Van den Doel waren er voor De Jonge verschillende aanleidingen om het nationalisme te onderdrukken. Ten eerste benadrukt hij, net als Ingleson, de wilde scholen-ordonnantie en de muiterij op het schip 'De Zeven Provinciën'. Beide waren redenen om een harder beleid te voeren.⁵⁵

Van den Doel geeft in zijn werk tevens verschillende verklaringen voor het uiteenlopen van het Nederlandse beleid en het Indonesische nationalisme. Hij kijkt hierbij niet alleen naar de politiek, maar ook naar de Nederlandse samenleving in Nederlands-Indië. Ten eerste bestond er volgens hem, net als volgens Pluvier en Fasseur, een grote kloof in de maatschappij. De Europeanen leefden bijna volledig afgescheiden van de inheemse bevolking en hadden hierdoor geen kennis van wat er speelde. Een tweede reden was dat de Nederlanders voornamelijk keken naar de mogelijkheden die de kolonie hen bood. Het idee 'Indië verloren, rampspoed geboren' heerste onder een groot gedeelte van Nederlandse bevolking. Dit kan volgens Van den Doel verklaard worden, doordat veel Nederlanders hun carrière te danken hadden aan de kolonie. Bovendien waren er ook nog Nederlanders die er oprecht van overtuigd waren dat Nederland de taak had om de bevolking in Nederlands-Indië te ontwikkelen. Zij waren niet per se tegen onafhankelijkheid, maar dan wel op een heel lange termijn.⁵⁶

Van den Doel schrijft echter dat deze redenen in onvoldoende mate de behoudzucht van de meeste Nederlanders kunnen verklaren. Hij stelt dat zij in hun denken sterk werden beïnvloed door invloedrijke koloniale denkers, die aan de inheemse samenleving steeds meer typisch oosterse kenmerken toeschreven. Hierdoor werd het Indonesische nationalisme in toenemende mate als irrelevant gezien en werd het belangrijker om de traditionele banden in stand te houden.⁵⁷ Van den Doel stelt dat dit cultuurrelativisme steeds invloedrijker werd, wat inhield dat er een fundamenteel verschil bestond tussen 'Oost' en 'West'. Het ingrijpen in de samenleving om deze onder

⁵⁴ Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 224.

⁵⁵ Idem, 245-246.

⁵⁶ Idem, 247-248.

⁵⁷ Idem, 249.

Nederlandse leiding richting zelfbestuur te ontwikkelen, zoals ten tijde van de Ethische Politiek, werd minder belangrijk, want dit werd als onmogelijk beschouwd. Het cultuurrelativisme legitimeerde de koloniale overheersing, want alleen de koloniale macht kon de juiste richting wijzen. In deze conservatieve sfeer had de Indonesische nationalistische beweging geen kans.⁵⁸

J.J.P. de Jong schrijft in *De waaier van het fortuin. Van handelscompagnie tot koloniaal imperium* (1998) dat het doel van zijn werk is, te kijken naar de manier waarop het Nederlandse handelsrijk in Azië uitgroeide tot een handelsimperium en zorgde voor diepgaande veranderingen in de Indonesische archipel.⁵⁹ De Jong stelt dat in de geschiedschrijving de economische crisis van de jaren dertig, de botsing met het nationalisme en de opkomst van Japan de meeste aandacht hebben gekregen. De Jong is echter van mening dat de jaren dertig minder star en eenduidig waren, dan vaak wordt gedacht. Daarom besteedt hij in zijn werk ook aandacht aan zaken als onderwijs, bestuurlijke organisaties, het welvaartsbeleid en reacties van traditionele culturen.⁶⁰

De Jong schrijft tevens dat historici als Ingleson geloven dat het Nederlandse gouvernement het platteland heeft weten af te schermen van het nationalisme en dat er daarom in de jaren dertig geen grote aanhang voor het nationalisme ontstond. Volgens De Jong is deze verklaring echter te simplistisch, omdat volgens hem ondanks het repressieve beleid van gouverneur-generaal De Jonge er toch nog ruimte was voor meningsuiting en coöperatieve groeperingen. De Jong is van mening dat ten gevolge van radicalisering en interne tegenstellingen het nationalisme geen grote aanhang verwierf.⁶¹

De Jong stelt daarnaast dat de Europese bovenlaag verdeeld was en dat er binnen deze groep ook wel degelijk ontwikkelingen plaatsvonden, die lieten zien dat er langzaam een einde begon te komen aan de traditionele verhoudingen. De reden hiervoor is volgens De Jong dat het beleid vanuit Den Haag gericht was op eigen belang en dat er daardoor in Nederlands-Indië de neiging ontstond om meer de nadruk te

⁵⁸ Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 249-250.

⁵⁹ J.J.P. de Jong, *De waaier van het fortuin. Van handelscompagnie tot koloniaal imperium. De Nederlanders in Azië en de Indonesische Archipel 1595-1950* (Zoetermeer 2000, derde druk) 7- 9.

⁶⁰ Idem, 507.

⁶¹ Idem, 533-534.

leggen op zelfstandigheid. Het idee van rijkseenheid bleef echter wel bestaan; Nederland moest verbonden blijven met Indië.⁶²

Over het beleid van de gouverneur-generaal schrijft De Jong ook dat dit repressiever werd na de wilde scholen-ordonnantie, maar tevens dat onrust en verzet in de Europese gemeenschap in Nederlands-Indië van invloed waren. Deze onrust werd veroorzaakt door de kortingen op de ambtenarensalarissen. De muiterij op 'De Zeven Provinciën' werkte volgens De Jong als katalysator.⁶³

In zijn werk *Soekarno Nederlandsch onderdaan. Een biografie 1901-1950* (1999) besteedt Lambert Giebels naast de persoon Soekarno ook aandacht aan het ontstaan en de opkomst van Indonesië. Hij schreef naar eigen zeggen een 'dubbele biografie'.⁶⁴ Met betrekking tot gouverneur-generaal De Jonge schrijft Giebels dat zijn hele verschijning kolonialisme uitstraalde. Hij zegt dat de Jonge gezien de crisis aantrad in een economisch moeilijke tijd, maar dat het hem wel lukte om het tekort op de begroting terug te dringen. De wilde scholen-ordonnantie was ook volgens Giebels een aanleiding om een strakker beleid te gaan volgen, evenals de muiterij op het schip 'De Zeven Provinciën'. De afkeer tegen het nationalisme werd steeds sterker en voor de nationalistten werd het duidelijk dat het Nederlandse regime niet openstond voor overleg. Giebels zegt dat het gezien de geest van de tijd niet onbegrijpelijk is dat het bestuur in Nederlands-Indië Soekarno wilde uitschakelen. Soekarno leek een reële bedreiging voor het idee om de Nederlandse economie er via de export weer bovenop te helpen.⁶⁵

Giebels schrijft dat in de historiografie gouverneur-generaal De Jonge vaak wordt neergezet als de antagonist van de held Soekarno. Giebels is echter van mening dat de gouverneur-generaal aan de arrestatie van Soekarno in 1933 helemaal niet zo veel woorden vuilmaakte en hem vooral zag als een lastpost die voorgoed van het toneel moest verdwijnen.⁶⁶ In 1935 gaf De Jonge de opdracht om ook Hatta en Sjahrir te

⁶² De Jong, *De waaier van het fortuin*, 538.

⁶³ Idem, 541.

⁶⁴ Giebels, *Soekarno Nederlandsch onderdaan*, 9.

⁶⁵ Idem, 183-191.

⁶⁶ Idem, 192.

arresteren, nadat verschillende personen hem dit hadden geadviseerd. Met hun arrestatie werd gehoopt dat zij net als Soekarno een politieke dood zouden sterven.⁶⁷

Jeroen Touwen schrijft in zijn artikel 'Ethische Politiek en nationalisme in Nederlands-Indië 1900-1942' uit 2000 dat het Nederlandse imperialisme in de periode tussen 1870 en 1942 gepaard ging met paternalisme. Zijn argumenten komen veel overeen met die van H.W. van den Doel. Het gouvernement probeerde de omstandigheden voor de bevolking te verbeteren, maar niet met doel van mogelijke onafhankelijkheid van de kolonie. Het idee bestond dat de kolonie moest worden opgeheven, maar er heerste ook de opvatting dat er een onoverbrugbare kloof bestond tussen het Westen en het Oosten, iets wat Van den Doel ook noemde.⁶⁸ Het ontstaan van het nationalisme kan volgens Touwen worden gezien als de tegenhanger van de Ethische Politiek en doordat deze politiek niet in lijn was met de wensen van de inheemse bevolking, werd het nationalisme steeds krachtiger.⁶⁹

Met betrekking tot het beleid van gouverneur-generaal De Jonge schrijft Touwen dat dit een stuk grimmiger was dan in de beginjaren van de Ethische Politiek. Touwen schrijft net als Van den Doel over 'koloniale behoudzucht' die niet alleen bestond in Nederlands-Indië, maar ook onder de politici in Nederland. Voor deze behoudzucht geeft Touwen twee belangrijke oorzaken. Ten eerste wijst hij, net als andere bovengenoemde auteurs, op de groeiende kloof die ontstond in de koloniale samenlevingen vanaf het begin van de twintigste eeuw. Ten tweede was volgens Touwen het beleid dat werd gevoerd niet in lijn met de wensen van de koloniale bevolking en was de minachting in de samenleving ver doorgedrongen. Dit alles zorgde ervoor dat de Indonesische nationalisten door de Nederlanders niet serieus werden genomen.⁷⁰

⁶⁷ Giebels, *Soekarno Nederlandsch onderdaan*, 202-204.

⁶⁸ Jeroen Touwen, 'Ethische Politiek en nationalisme in Nederlands-Indië 1900-1942', *Leidschrift* 15 (2000) 68.

⁶⁹ Idem, 69.

⁷⁰ Idem, 86-92.

2.2 Wetenschappelijke relevantie

Het bewind dat Nederland in Nederlands-Indië heeft gevoerd, is een onderwerp dat in de Nederlandse maatschappij nog regelmatig aandacht krijgt. Speciale belangstelling gaat er vooral uit naar de onafhankelijkheidsstrijd die plaatsvond tussen 1945-1950. Zo sprak in 2005 de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken B. Bot in Jakarta spijt uit over het leed dat er in deze periode in Indonesië was aangericht.⁷¹ Recentelijk nog, in september 2013, was er een officieel excuus van de Nederlandse regering voor de militaire excessen die plaats hadden gevonden tijdens de strijd om de onafhankelijkheid.⁷² Ook op wetenschappelijk gebied is Nederlands-Indië een thema dat nog volop in de belangstelling staat; de werken *Generaal Spoor* (2011) van J.A. de Moor en *Avondschot* (2011) van J.J.P. de Jong zijn hier voorbeelden van. Volgens de historicus P.J. Drooglever vinden er tot op de dag van vandaag analyses plaats van het Nederlandse bewind in Nederlands-Indië.⁷³

Bovengenoemde onderwerpen hebben allemaal betrekking op de onafhankelijkheidsstrijd die tussen de jaren 1945 en 1949 in Indonesië heeft plaatsgevonden. Het onderwerp dat hier centraal staat, sluit aan op de belangstelling die er bestaat voor het Nederlandse bewind dat in Nederlands-Indië werd gevoerd. Deze studie concentreert zich echter op een andere tijdsperiode, namelijk op het beleid dat gouverneur-generaal B.C. de Jonge voerde ten aanzien van het Indonesisch nationalisme in de periode 1931-1936. Zoals in de status quaestionis te lezen is, worden er in de literatuur veel verschillende argumenten aangevoerd om het beleid van gouverneur-generaal De Jonge te verklaren. Zijn beleid was veelal slechts onderdeel van een groter onderzoek naar bijvoorbeeld het Indonesische nationalisme of de aanwezigheid van Nederland in de Indonesische archipel. Daarnaast stond er in de onderzoeken veelal een grotere tijdsperiode centraal. Door specifiek te kijken naar de jaren dat De Jonge

⁷¹ Michel Maas, 'Bot schrijft geen historie in Jakarta' <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2668/Buitenland/article/detail/661884/2005/08/17/Bot-schrijft-geen-historie-in-Jakarta.dhtml> (17-12-2013).

⁷² 'Nederland biedt excuses aan voor executies Indonesië' <http://www.nrc.nl/nieuws/2013/09/12/nederland-biedt-excuses-aan-voor-executies-indonesie/> (17-12-2013).

⁷³ Kees de Groot, 'Historicus Drooglever: excuses voor executies in Nederlands-Indië gaan te ver' http://www.refdag.nl/nieuws/binnenland/historicus_drooglever_excuses_voor_executies_in_nederlands_indie_gaan_te_ver_1_767775 (17-12-2013).

werkzaam was als gouverneur-generaal, zullen de motieven achter zijn beleid verder worden uitgediept en zal er een gedetailleerder beeld worden geschetst.

Door daarnaast aandacht te besteden aan de vraag of De Jonge handelde op eigen initiatief, wordt er tevens een bijdrage geleverd aan de discussie over het Nederlandse bewind in Nederlands-Indië. Door gebruik te maken van het concept man-on-the-spotism kan er antwoord worden gegeven op de vraag of het beleid dat in Nederlands-Indië werd gevoerd hoofdzakelijk een lokale aangelegenheid was, of dat het moederland hierop van invloed was. Bovendien kan het antwoord geven op de vraag welke personen er allemaal van significante invloed waren op de repressieve maatregelen die in periode tussen 1931 en 1936 werden genomen.

Hoofdstuk 3 Van vooruitstrevendheid naar conservatisme

In dit hoofdstuk staat de periode centraal vanaf het begin van de twintigste eeuw tot het aantreden van gouverneur-generaal B.C. de Jonge in september 1931. Er is gekozen om hier te beginnen, omdat in deze periode de opkomst van het Indonesisch nationalisme plaatsvond. In de eerste paragraaf wordt de vraag beantwoord op welke manier de Indonesische bevolking een nationaal bewustzijn ontwikkelde. Wanneer ontstond er onder hen het idee van onafhankelijkheid waarbij de gehele Indonesische archipel als nationale eenheid gold? Daarna wordt er ingegaan op de vraag welke Indonesische nationalistische bewegingen in deze periode tot stand kwamen. Als laatste wordt bestudeerd op welke manier het Nederlands-Indische gouvernement reageerde op de totstandkoming van de eerste nationalistische bewegingen. Hoe keek zij aan tegen het idee van onafhankelijkheid en welk beleid hanteerde de Nederlands-Indische regering ten opzichte van deze bewegingen?

3.1 Het ontwaken

De Ethische Politiek en het ontstaan van een nationaal bewustzijn

Het Indonesisch nationalisme kent zijn oorsprong aan het begin van de twintigste eeuw, kort na de periode waarin de Nederlandse kolonie haar definitieve grenzen kreeg. Onder leiding van gouverneur-generaal J.B. van Heutsz (1904-1909), werden vele buitengebieden onderworpen en werden alle eilanden onder Indisch rijksverband samengevoegd. Van Heutsz werd daarmee de grondlegger van Indonesië zoals dat vandaag de dag nog bekend staat.⁷⁴ In deze periode was er in de Nederlandse politiek ook de wil om de welvaart van de Indische bevolking te bevorderen. In de tijd voor de pacificatie was namelijk alle winst uit Nederlands-Indië, eerst tijdens het cultuurstelsel en vervolgens tijdens de liberale periode, naar het moederland gegaan. Het werd tijd om iets terug te doen voor de Indische bevolking, want de kolonie zelf was in verval geraakt.⁷⁵

⁷⁴ De Jong, *De waaier van het fortuin*, 360-361.

⁷⁵ Touwen, 'Paternalisme en protest', 70-71.

Het idee van het willen bevorderen van de welvaart in de kolonie zou de geschiedenis ingaan als de Ethische Politiek, die officieel werd afgekondigd in 1901 tijdens de troonrede van koningin Wilhelmina. Zij gaf aan dat Nederland als christelijke mogendheid de plicht had tegenover de Indische bevolking een zedelijke roeping te vervullen.⁷⁶ De welvaartspolitiek enerzijds en de onderwerping van de buitengebieden anderzijds lijken een contradictie. Volgens Elsbeth Locher-Scholten waren beide echter een uiting van een versterkt overheidsingrijpen. In haar proefschrift uit 1981 definieerde zij de Ethische Politiek daarom als volgt: beleid gericht op het onder reëel Nederlands gezag brengen van de gehele Indonesische archipel en op de ontwikkeling van land en volk van dit gebied in de richting van zelfbestuur onder Nederlandse leiding en naar westers model.⁷⁷ Nederland trad hierbij op als voogd en zou de Indische bevolking opheffen naar een hoger beschavingsniveau en zelfstandigheid. De kolonie zou echter altijd verbonden blijven met het moederland.

De Ethische Politiek staat qua beleidshervormingen vooral bekend onder de leus 'irrigatie, emigratie en educatie'. Het beleid was hoofdzakelijk gericht op Java, omdat er op dit eiland sprake was van een sterke bevolkingsgroei. Verbeteringen in de irrigatie waren bedoeld om de voedselproductiviteit te verhogen en migratieprojecten hadden als doel de bevolkingsdruk te verminderen.⁷⁸ Daarnaast vond er uitbreiding plaats van het onderwijs. Vanaf 1907 werden er desascholen opgericht, kleine dorpsschooltjes op Java. Veel mogelijkheden om de studie voort te zetten waren er toen nog niet. Vanaf 1920 kon er een universitaire studie worden gevolgd aan de Technische Hogeschool te Bandoeng, maar een aantal Indonesische jongeren ging ook naar Nederland om te studeren.⁷⁹

De Ethische Politiek heeft door de ontwikkeling van het onderwijs bijgedragen aan het ontstaan van een nationaal bewustzijn. Ten eerste zorgde scholing er namelijk voor dat de jongeren zich bewuster werden van de tegenstellingen in de samenleving. Het volgen van onderwijs was het middel om omhoog te klimmen op de sociale ladder, maar deze was langs raciale lijnen ingedeeld. Ook voor de beter opgeleide Indonesiërs

⁷⁶ Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 157.

⁷⁷ E.B. Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische archipel 1877-1942* (Utrecht 1981) 201.

⁷⁸ Touwen, 'Paternalisme en protest', 75-76.

⁷⁹ Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 169-171.

was het onmogelijk om net zo ver in de maatschappij te komen als de Europeanen.⁸⁰ In de Nederlands-Indische samenleving bestond een onderscheid gebaseerd op ras, dat dateerde uit de negentiende eeuw. Er werden drie groepen onderscheiden; Europeanen, Vreemde Oosterlingen (Chinezen en Arabieren) en Indonesiërs (Inlanders). Tot de groep van de Europeanen werden ook de Japanners, Thai en Egyptenaren gerekend, evenals de Indo-Europeanen. Deze laatste groep was van gemengde afkomst met vaak een Europese vader en een Indonesische moeder. Daarnaast konden Indonesiërs de status van Europeaan krijgen als hun manier van leven overeenkwam met die van de Europeanen.⁸¹

De differentiatie kwam mede tot uiting in het dualistische bestuurssysteem dat in Nederlands-Indië werd gehanteerd. Naast het Binnenlandse Bestuur dat bestond uit Europeanen, was er het Inlands Bestuur bestaande uit Indonesiërs afkomstig uit de inheemse adel. Zij werkten met elkaar samen, maar het Inlandse Bestuur was wel ondergeschikt aan het Europese. Bovendien was het Binnenlands Bestuur ontoegankelijk voor Indonesiërs.⁸² Daarnaast was het onderscheid zichtbaar in de rechtspraak. De Europese bevolkingsgroep werd berecht volgens wetten die gebaseerd waren op het Nederlands recht en de Indonesiërs volgens de adat, het Indonesische gewoonterecht, of het islamitisch recht.⁸³ Vreemde Oosterlingen werden wat het strafrecht betreft gerekend tot de Indonesische groep, maar hadden wel dezelfde burgerlijke en handelsrechten als de Europeanen. Aangezien de Europeanen vaak handel dreven met de Chinezen waren gelijke rechten op dit gebied gewenst. Binnen het nationalisme werd de strijd voor gelijke rechten en gelijkheid voor de wet een belangrijk speerpunt. Echter met de invoering van de Indonesische grondwet in 1945 zouden alle burgers pas gelijke rechten krijgen.⁸⁴

Scholing droeg ook nog op een andere manier bij aan de ontwikkeling van een nationaal bewustzijn. Zo raakten Indonesische jongeren door het onderwijs bekend met de Nederlandse geschiedenis. De idealen van onafhankelijkheid en vrijheid waar Nederlandse helden als Willem van Oranje voor hadden gevochten, werden een

⁸⁰ Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 173.

⁸¹ Elsbeth Locher-Scholten, 'Hybride kolonialisme', *Leidschrift* 21 (2006) 12.

⁸² Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 45 en 46. Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 173.

⁸³ De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11a*, 178-179.

⁸⁴ C. Fasseur, 'Hoeksteen en struikelblok. Rasonderscheid en overheidsbeleid in Nederlands-Indië', *Tijdschrift voor geschiedenis* 105 (1999) 225-227 en 242.

voorbeeld.⁸⁵ Daarnaast kwam de jeugd via het onderwijs in aanraking met het idee van de gehele Indonesië archipel als één natie. Onder hen ontstond er geleidelijk aan een nationaal gevoel, waarbij niet alleen Java of Sumatra centraal stond. Dit gold overigens ook voor de jongeren die in Indonesië geen werk konden vinden. Zij werden door de Europeanen allen gezien als een 'inlander', waardoor er onder hen het idee van gemeenschappelijkheid ontstond en verschillen naar de achtergrond verdwenen.⁸⁶ Hetzelfde is te zien bij de Indonesische studenten die in Nederland studeerden. Zij voelden zich niet thuis en trokken veelal naar elkaar toe. In Nederland werden zij niet gezien als een Javaan of Minangkabauer, maar als een Indonesiër, iets wat ze allen gemeenschappelijk hadden. De etnische en regionale verschillen werden zo in een geheel ander perspectief geplaatst. De overeenkomsten werden nu benadrukt en niet langer meer de verschillen.⁸⁷

3.2 Het eerste streven

De eerste nationalistische bewegingen

De oprichting van de beweging Boedi Oetomo (Het Schone Streven) op 20 mei 1908 te Java wordt beschouwd als het moment waarop de eerste nationalistische beweging in Nederlands-Indië ontstond. In Indonesië wordt deze dag nog steeds ieder jaar gevierd als de 'Dag van het Nationale Ontwaken'.⁸⁸ Boedi Oetomo zette zich echter niet in voor gelijke rechten voor alle Indonesiërs. De beweging ambieerde namelijk een Javaans etnische natie, een natie gevormd door gelijke etnische afkomst, een gedeeld verleden en een onderscheidende cultuur. De beweging zag het liefst een restauratie van de oude Javaanse cultuur en was derhalve een uiting van Javaans nationalisme.⁸⁹ Boedi Oetomo kon niet rekenen op een massale aanhang en grote invloed heeft de partij nooit gehad. Het ontbrak de beweging aan succes, doordat deze een te autocratische instelling had en door de nadruk die werd gelegd op het Javaans nationalisme. Qua populariteit moest

⁸⁵ Fasseur, 'Nederland en het Indonesische nationalisme', 27.

⁸⁶ Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 23.

⁸⁷ Ingleson, *Road to exile*, 1-2.

⁸⁸ Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 205.

⁸⁹ Van Miert, *Een koel hoofd en een warm hart*, 38 en 348.

Boedi Oetomo het afleggen tegen partijen die zich ook voor andere etnische groeperingen inzetten.⁹⁰

De Sarekat Islam, opgericht in 1912, was een beweging die wel op een grotere aanhang kon rekenen. Het bindende element binnen deze organisatie werd gevormd door de islam, waarmee etnische grenzen werden overstegen.⁹¹ In eerste instantie bedoeld om concurrentie van Chinese handelaren tegen te gaan, ging zij zich na verloop van tijd meer richten op politieke doelen en keren tegen het Nederlands-Indische gouvernement.⁹² In 1918 telde ze een half miljoen leden. De populariteit kwam voornamelijk doordat de leider, Umar Said Tjokroaminoto, gezien werd als een Ratoe Adil, een profeet die een beter leven zou brengen voor de bevolking door het bewerkstelligen van politieke onafhankelijkheid.⁹³ In 1912 werd er ook nog een andere islamitische beweging opgericht: de Moehammadiyah. De beweging richtte zich alleen op religieuze zaken en wilde de islam aanpassen aan de moderne tijd. De Moehammadiyah hield zich bezig met de verspreiding van onderwijs en de islam, om op die manier tegenwicht te kunnen bieden aan uit Nederland komende zending en missie.⁹⁴

Het jaar 1912 zag ook nog de oprichting van de Indische Partij, waaraan zowel Indo-Europeanen als Indonesiërs deelnamen. Het was de eerste partij die moderne westerse ideeën over natievorming en een nationale staat introduceerde en de onafhankelijkheid van Indië eiste. De partij werd door het Nederlandse gouvernement als veel te vooruitstrevend gezien en werd daarom verboden. In 1913 werden de leiders uit Indië verbannen.⁹⁵ In 1914 volgde de oprichting van de Indische Sociaal-Democratische Vereniging, een verbond tussen Nederlandse en Javaanse communisten, waar in 1920 de Partai Kommunist Indonesia (P.K.I., Indonesische Communistische Partij) uit werd gevormd. Binnen de P.K.I. waren er geen Nederlanders meer actief.⁹⁶

Een van de bewegingen waarin toekomstige nationalistische leiders zich ontpopten was de Perhimpunan Indonesia (P.I.) uit 1922. Dit was een

⁹⁰ Van Miert, *Een koel hoofd en een warm hart*, 348-349.

⁹¹ Idem, 36.

⁹² Van Goor, *De Nederlandse Koloniën*, 280-281.

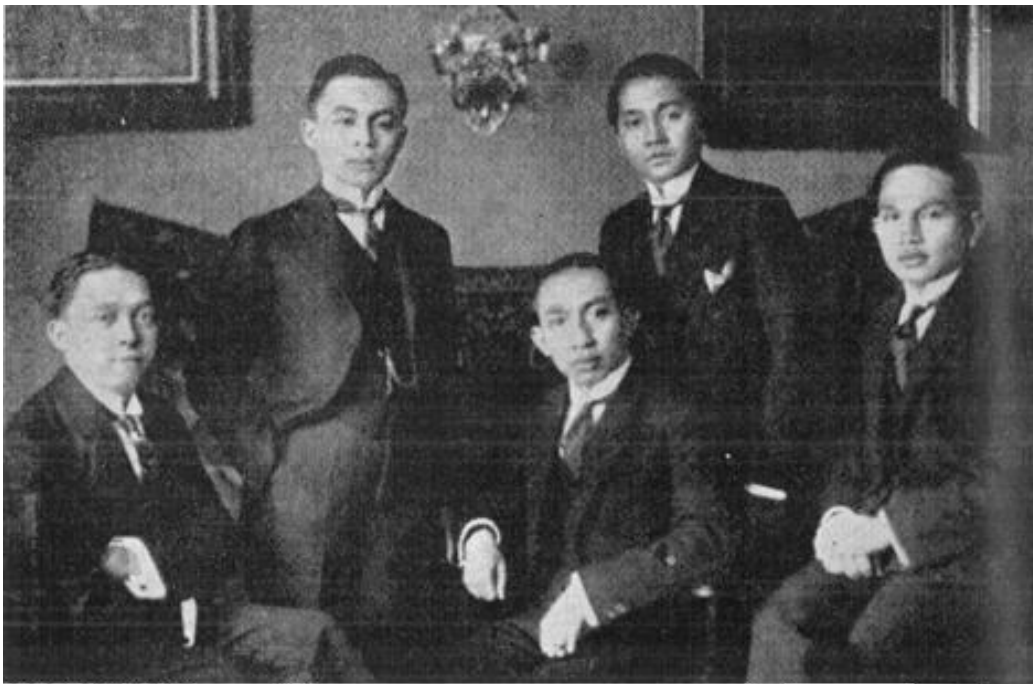
⁹³ Philip, D. Curtin, *The World and the West. The European Challenge and the Overseas Response in the Age of Empire* (New York 2008, reprinted). 243.

⁹⁴ Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische bewegingen in Indonesië*, 21.

⁹⁵ Van Miert, *Een koel hoofd en een warm hart*, 36.

⁹⁶ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 49.

studentenorganisatie die zich niet in Nederlands-Indië, maar in Nederland bevond en alleen bestond uit Indonesische studenten. De organisatie nam geheel Indonesië als voorbeeld van nationale eenheid en richtte zich op de 'Indonesiërs', waarmee verwezen werd naar alle inheemse groeperingen uit de gehele archipel. De P.I. sloot hiermee echter wel andere bevolkingsgroepen uit.⁹⁷ Tevens was de beweging tegen samenwerking met het Nederlandse bestuur en was ze uit op onafhankelijkheid. In hun denken werd zij beïnvloed door ontwikkelingen in het buitenland, zoals de oprichting van de Volkenbond, de Communistische Internationale en de verklaring over het zelfbeschikkingsrecht van Woodrow Wilson.⁹⁸

Enkele leiders van Perhimpunan Indonesia (P.I.). V.l.n.r.: Darmawan Mangoenkoesomo, Mohammad Hatta, Iwa Koesoema Soemantri, R. Sastro Moeljono en R.M. Sartono.

⁹⁷ De Jong, *De waaier van het fortuin*, 497-498.

⁹⁸ Van Goor, *De Nederlandse Koloniën*, 291.

3.3 De gouverneur-generaal beslist

Gematigd positief

De reactie van het Nederlands-Indische gouvernement op de ontwikkeling van de nationalistische beweging was niet rechtlijnig. Zo was in 1913 de Indische Partij verboden en waren de leiders verbannen, omdat deze te vooruitstrevend werden gevonden. Toch stond de toenmalige gouverneur-generaal A.W.F. Idenburg (1909-1916) niet negatief tegenover de nationalistische bewegingen en zei hij dat deze door het Nederlandse onderwijs in de hand waren gewerkt.⁹⁹ Het overgrote deel van de ambtenaren en de Europese inwoners was echter helemaal niet verheugd met deze ontwikkelingen en was bang voor een revolutie. Volgens Idenburg was de angst echter ongegrond.¹⁰⁰

Ook de opvolger van Idenburg, J.P. graaf van Limburg Stirum, was gematigd positief over de nationalistische bewegingen en een aanhanger van de ethische richting. In de politiek heerste dan ook nog steeds het idee dat de bevolking geleid moest worden naar zelfstandigheid. De totstandkoming van de Volksraad waar ook Indonesiërs deel van uitmaakten, is een voorbeeld van een orgaan dat invloed kreeg op het bestuur. De zeggenschap was echter beperkt en de Raad had in het begin slechts een adviserende taak. Op 18 mei 1918 trad de Volksraad officieel in werking. Van Limburg Stirum deelde mee dat hij zou streven naar een verantwoordelijke regering die zou samenwerken met de Volksraad.¹⁰¹

In de loop van 1918 werd Van Limburg Stirum geconfronteerd met toenemende sociale en etnische onrust. Deze werd mede veroorzaakt door de stijgende kosten van levensonderhoud en acties van de Sarekat Islam tegen Chinezen.¹⁰² In november 1918 brak onder het gouvernement enigszins paniek uit, toen vernomen werd dat er in Europa een revolutionaire stemming gaande was. De geruchten dat de Nederlandse regering was afgezet en dat de gouverneur-generaal vervangen zou worden bereikten Nederlands-Indië.¹⁰³ Van Limburg Stirum volgde hierop met verschillende maatregelen

⁹⁹ Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 207.

¹⁰⁰ Idem, 207, 210 en 211.

¹⁰¹ Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten*, 72.

¹⁰² Idem, 78.

¹⁰³ Marieke Bloembergen, 'Koloniale staat, politiestaat? Politieke politie en het rode fantoom in Nederlands-Indië, 1918-1927', *Leidschrift* 21 (2006) 78.

om zo een poging te doen de onrust te beteugelen. Aan de Volksraad deed hij de belofte dat er tussen de regering en de Raad nieuwe verhoudingen zouden komen en dat er verschuivingen zouden plaatsvinden in de bevoegdheden.¹⁰⁴ In 1925 resulteerde dit uiteindelijk in de aangepaste wet op de Staatsinrichting van Nederlands-Indië. Indië kreeg het recht aangelegenheden zelf te regelen, wat een stap richting zelfbestuur betekende. Daarnaast kreeg de Volksraad de taak van medewetgever en werden de rechten uitgebreid. Zo kreeg de Raad het budgetrecht, het recht van initiatief, amendement, interpellatie en petitie. Het Nederlands-Indische gouvernement bleef echter het machtigste bestuursapparaat met de gouverneur-generaal als eindverantwoordelijke. De wet verklaarde nog steeds: 'De gouverneur-generaal beslist'.¹⁰⁵

Angst

In 1921 was gouverneur-generaal Van Limburg Stirum opgevolgd door D. Fock. Van Limburg Stirum had er niet aan getwijfeld om in de Volksraad ook nationalistische leiders aan te stellen, maar onder gouverneur-generaal Fock zouden de wegen van het gouvernement en de nationalistische bewegingen zich echter scheiden. Het beleid van Fock was gericht op het handhaven van de orde en rust in de samenleving en hij schroomde niet om hard op te treden, vooral niet tegen de communisten.¹⁰⁶ In de Nederlands-Indische samenleving heerste er grote angst voor het communisme. Op dat moment was de communistische partij, de Partai Kommunist Indonesia (P.K.I), nog de enige politieke organisatie die op grote steun van de Indische bevolking kon rekenen.¹⁰⁷ Een aantal stakingen zorgde ervoor dat gouverneur-generaal Fock een harder beleid ging voeren. Op initiatief van de landvoogd werd aan het Indische Wetboek van Strafrecht een artikel toegevoegd dat pogingen tot stakingen of het aanzetten daartoe strafbaar stelde. Eind mei 1923 werd er een bomaanslag gepleegd op Fock, waarna hij de persvrijheid inperkte.¹⁰⁸

In september 1926 werd Fock opgevolgd door jhr. A.C.D. de Graeff. De nieuwe gouverneur-generaal was in tegenstelling tot zijn voorganger een aanhanger van de

¹⁰⁴ Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 27.

¹⁰⁵ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 82.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië*, 27.

¹⁰⁸ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 84.

Ethische Politiek, al doet zijn beleid toch anders vermoeden. Tijdens zijn inauguratierede had De Graeff respect geuit voor het nationalisme en gezegd dat zijn belangrijkste doel was het vertrouwen in de regering te herstellen. Hij onderscheidde hierbij het communisme van het nationalisme, want De Graeff onderdrukte het communisme op elk mogelijke manier. Hij geloofde echter dat de communisten slechts een klein deel uitmaakten van de nationalisten en dat de overgrote meerderheid zich niet in zou laten met geweld.¹⁰⁹ In november 1926 vonden er op verschillende plekken echter communistische opstanden plaats. In Batavia had de politie de zaak weer snel onder controle, maar in het begin van 1927 brak er een nieuwe opstand uit die met veel geweld werd neergeslagen.¹¹⁰ Een golf van angst overviel de Europese bevolking en het gouvernement trad hard op. Er werden 13.000 arrestaties verricht. Er volgden 4500 gevangenisstraffen waaronder 1300 communisten die naar het strafkamp Boven-Digoel werden geïnterneerd, een ver afgelegen oord met erbarmelijke omstandigheden waar ontsnappen niet mogelijk was. Aan de politieke betekenis van de P.K.I. kwam hiermee een einde.¹¹¹

Dat er een einde was gekomen aan de communistische beweging, betekende niet dat er ook een einde was gekomen aan de politieke aspiraties van de nationalistische Indonesiërs. De studenten die begin jaren twintig vanuit Nederland terugkeerden naar Nederlands-Indië vonden weinig aansluiting bij de bestaande partijen. Vanaf 1924 richtten zij daarom verschillende studieclubs op. Eén van deze verenigingen was de Studieclub Bandoeng die de aanzet gaf tot de oprichting van de Perserikataon Nasional Indonesia (P.N.I.) op 4 juli 1927. In mei 1928 werd de naam veranderd in Partai National Indonesia, de Indonesische Nationalistische Partij, waarvan Soekarno de leider werd.¹¹² Soekarno had gestudeerd aan de Technische Hogeschool te Bandoeng en had ingewoond bij de leider van de Sarekat Islam, Tjokroaminoto. Hier was hij in aanraking gekomen met politieke leiders en hun denkbeelden. Van Tjokroaminoto leerde hij om aansprekende speeches te schrijven en te zoeken naar een boodschap die de verschillende elementen uit de Indonesische gemeenschap kon verbinden.¹¹³ Soekarno had veel kennis van de westerse literatuur en westerse ideeën. Zijn kracht lag in het

¹⁰⁹ Ingleson, *Road to exile*, 36.

¹¹⁰ Bloembergen, 'Koloniaal staat, politiestaat?', 75 en 81-82.

¹¹¹ De Jong, *De waaier van het fortuin*, 489-490.

¹¹² Van Miert, *Een koel hoofd en een warm hart*, 286.

¹¹³ Adrian Vickers, *A history of modern Indonesia* (Cambridge 2008, fourth printing) 80.

combineren van de Javaanse wereldbeschouwing en het westerse denken. In zijn retoriek sprak hij over *sini* (de mensen van hier) tegenover de *sana* (die van daarginds). Hij was een goede redenaar en genoot groot aanzien.¹¹⁴

De P.N.I. hanteerde ten aanzien van het Nederlandse bestuur een non-coöperatief beleid en streefde openlijk naar de onafhankelijkheid van Indonesië. De P.N.I. was de eerste partij die zich uitsluitend richtte op alle Indonesiërs en waarvan andere etnische groepen waren uitgesloten.¹¹⁵ Aanvankelijk had de P.N.I. alleen aanhang onder de inheemse stedelijk elite. De beweging bouwde echter verschillende afdelingen op en probeerde ook aanhang te werven op het platteland en onder de vakbondsleden, wat tot onrust leidde binnen het Nederlandse gouvernement. In 1929 bereikte de regering het bericht dat er een opstand op handen was. Uit angst dat de P.N.I. in de voetsporen zou treden van de communistische beweging werd besloten om in te grijpen.¹¹⁶ In de nacht van 29 op 30 december 1929 werd Soekarno samen met enkele andere P.N.I.-leden gearresteerd. Verschillende mensen om De Graeff heen adviseerde hem om de P.N.I.-leiders zonder proces te verbannen. De gouverneur-generaal wilde echter dat Soekarno een proces zou krijgen.¹¹⁷

Soekarno (derde van links) tijdens zijn proces in 1930

¹¹⁴ Van Goor, *De Nederlandse Koloniën*, 291-292.

¹¹⁵ Idem, 291.

¹¹⁶ Lambert Giebels, 'U oordeelt over Moeder Indonesia zelf', *Historisch Nieuwsblad* (2010) 54.

¹¹⁷ Idem, 58.

Op 21 december werd uiteindelijk het vonnis over Soekarno geveld. Er werd bewijs gevonden dat hij zich schuldig had gemaakt aan haat zaaien en de P.N.I. werd een misdadige vereniging bevonden. Soekarno werd veroordeeld tot vier jaar gevangenisstraf.¹¹⁸ Soekarno zou echter na twee jaar weer vrijkomen. Vlak voor zijn vertrek in september 1931 besloot gouverneur-generaal De Graeff namelijk over te gaan tot halvering van de gevangenisstraf. Waarschijnlijk als goedmaker of uit spijt, hij had tenslotte eerst respect geuit voor het nationalisme, maar zijn beleid was hiermee niet overeengekomen.¹¹⁹ H.W. van den Doel sprak in dit verband over een verzoeningspoging, maar Soekarno zelf was van mening dat het zowel de druk van de binnenlandse als van de buitenlandse juristen was, die de gouverneur-generaal aanzette tot straf vermindering.¹²⁰ In december 1931 kwam Soekarno vrij en hij zou snel weer een grote rol gaan spelen in het nationalisme. De nieuwe gouverneur-generaal B.C. de Jonge zou zich echter met hand en tand tegen het Indonesische nationalisme verzetten.

Conclusie

Het ontstaan van een nationaal bewustzijn onder de Indonesische bevolking was een voortvloeisel uit het ethische beleid dat de Nederlands-Indische regering hanteerde. Het idee van de gehele Indonesische archipel als nationale eenheid kon uiteraard pas ontstaan, nadat alle buitengebieden waren onderworpen en alle eilanden onder Indisch rijksverband waren samengebracht. De pacificatie zelf maakte echter ook deel uit van de Ethische Politiek, samen met de wil om de welvaart onder de bevolking te verhogen. Beide waren een uiting van een vergaand ingrijpen in de samenleving.

De wil om de welvaart te verhogen kwam onder meer tot uiting in de groei van het onderwijs. Het was via deze weg dat er onder de jongeren een bewustwording ontstond van de achtergestelde positie van de Indonesische bevolking in de samenleving. Daarnaast kwamen zij door de educatie in aanraking met ideeën als onafhankelijkheid en zelfbeschikking. Onder hen groeide bovendien het idee van Indonesië als nationale eenheid, waarbij etnische en regionale verschillen naar de achtergrond verdwenen.

¹¹⁸ Giebels, 'U oordeelt over Moeder Indonesia zelf', 58.

¹¹⁹ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 155.

¹²⁰ Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*, 243. Cindy Adams, *Sukarno een autobiografie uit de mond van de president opgetekend door Cindy Adams* ('s Gravenhage 1967) 135.

In eerste instantie was er onder het Nederlands-Indisch gouvernement nog sprake van sympathie voor een nationalistisch streven, mits gematigd. Ook het idee van geleidelijke ontwikkeling naar zelfbestuur, een van de doelen van de Ethische Politiek, kreeg in 1918 vorm met de totstandkoming van de Volksraad. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat de invloed van de Raad beperkt was. Dit gematigde optimisme maakte in de loop van de jaren twintig echter plaats voor een toenemend conservatisme. De verhoudingen tussen het gouvernement en het nationalisme kwamen op scherp te staan. Gouverneur-generaal De Graeff toonde bij zijn aantreden in 1926 nog begrip voor de nationalistten, maar na de communistische opstanden later dat jaar en begin 1927 leek dit volledig verdwenen. De strijd van het Nederlandse gouvernement tegen het communisme werd ook een strijd tegen het nationalisme van Soekarno en zijn partij. Angst zorgde ervoor dat het Indonesisch nationalisme geen ruimte kreeg en Soekarno verdween voor vier jaar achter de tralies. Waarschijnlijk gedreven door wroeging liet gouverneur-generaal De Graeff Soekarno in 1931 vervroegd vrij. De opvolger van De Graeff zou ten aanzien van het Indonesisch nationalisme echter een nog repressiever beleid gaan voeren.

Hoofdstuk 4 Veel verderfelijks kunnen voorkomen

Dit hoofdstuk vangt aan in september 1931 wanneer B.C. de Jonge de nieuwe gouverneur-generaal van Nederlands-Indië wordt. Het hoofdstuk eindigt aan het einde van het jaar 1932, omdat er vanaf die tijd sprake was van repressieve maatregelen jegens de Indonesische nationalisten. Voor het tijdperk in dit hoofdstuk staat als eerste de deelvraag centraal op welke manier de nationalistische bewegingen zich ontwikkelden. Welke bewegingen waren er en welke standpunten namen zij in? Daarnaast wordt bestudeerd welke rol Soekarno ging spelen na zijn vervroegde vrijlating in december 1931. Als laatste wordt er gekeken naar het beleid dat de nieuwe landvoogd tegen de nationalisten voerde. Hoe keek hij aan tegen de nationalistische bewegingen en hoe zag zijn beleid er in de eerste periode uit?

4.1 Oude bekenden en nieuwe gezichten

De minder agressieve bewegingen

Toen B.C. de Jonge op 12 september 1931 aantrad als de nieuwe gouverneur-generaal van Nederlands-Indië waren in het politieke landschap bekende, maar ook een aantal nieuwe nationalistische partijen actief. De bewegingen die in de ogen van het gouvernement voor de orde en rust in de samenleving een gevaar vormden, waren met name de groeperingen die weigerden samen te werken met de Nederlands-Indische regering. De bewegingen die wel samenwerkten, zouden zich in Nederlandse ogen minder agressief opstellen en werden dan ook meer met rust gelaten.¹²¹ Een voorbeeld van een beweging die een coöperatief beleid hanteerde was Boedi Oetomo, die deel uitmaakte van de Volksraad. Binnen de partij had er wel een lichte verschuiving plaats gevonden, toen in de statuten van 1932 ook het streven naar onafhankelijkheid werd opgenomen. Economische ontwikkeling en onderwijs bleven echter hun belangrijkste speerpunten.¹²²

¹²¹ Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië*, 95.

¹²² Giebels, *Soekarno Nederlandsch onderdaan*, 171. Ook: Van Miert, *Een koel hoofd en een warm hart*, 302-303.

De partij ambieerde van oorsprong een Javaans etnische natie, maar in december 1930 was besloten dat Boedi Oetomo voortaan ook toegankelijk zou zijn voor Indonesiërs van andere eilanden. De openstelling voor andere etnische groeperingen werd niet door iedereen gewaardeerd met een ledenverlies tot gevolg.¹²³ De invloed van de partij was dan ook niet groot en vanaf 1932 was Boedi Oetomo op zoek naar bewegingen waarmee zij kon fuseren. Dit leidde op 24 december 1935 tot een fusie van de beweging met de P.B.I (Persatoean Bangsa Indonesia, Vereniging van het Indonesische Volk). Zo ontstond er een nieuwe partij: de Parinda (Partai Indonesia Raja, Partij van Groot-Indonesië).¹²⁴

Na de arrestatie van Soekarno in 1929 was het belang van de Partai National Indonesia (P.N.I.) afgenomen. De P.B.I. was de beweging die na het wegvallen van de P.N.I. de belangrijkste positie innam binnen het Indonesisch nationalisme. De P.B.I. was ontstaan in 1930 uit een studieclub te Soerabaja en stond onder leiding van de arts Soetomo.¹²⁵ De partij sprak zich niet uit tegen coöperatie of non-coöperatie, als het nodig was kon er met het Nederlandse gezag samen worden gewerkt. Bovendien werd de Nederlandse leiding gezien als een voorbeeld, waarvan geleerd kon worden hoe een staat bestuurd moest worden.¹²⁶ De P.B.I. streefde ook naar een onafhankelijk Indonesië, maar wilde dit niet bereiken door middel van een revolutie. De onafhankelijkheid zou moeten worden bereikt door middel van een geleidelijk proces, waarbij de bevolking zich eerst zou moeten ontwikkelen.¹²⁷ De beweging opereerde overigens niet alleen op het politieke vlak, maar ook op economisch en sociaal gebied. Zo zette zij verschillende instellingen op als een vrouwen tehuis, polikliniek, nijverheidscentrum en desabanken.¹²⁸

Een religieuze beweging die in tegenstelling tot Boedi Oetomo wel grote aanhang genoot was de Moehammadijah. In 1930 telde de vereniging nog 112 afdelingen en 24.000 leden, in 1938 was het aantal leden gegroeid tot een kwart miljoen, verdeeld

¹²³ Van Miert, *Een koel hoofd en een warm hart*, 302-303.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Inleiding, in: Harry A. Poeze (red.), *Politiek-politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië. Deel III 1931-1934* (Dordrecht 1988) xiv-xvi.

¹²⁶ Idem, xxiii-xxiv.

¹²⁷ Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië*, 97-98. Ook: Inleiding, in: Poeze (red.) *Politiek-politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, xxiii.

¹²⁸ Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië*, 98.

over meer dan 800 afdelingen.¹²⁹ De beweging hield zich echter afzijdig van politieke zaken en richtte zich hoofdzakelijk op sociale en onderwijsaangelegenheden. In 1938 had de Moehammadijah ruim 800 moskeeën en bedplaatsen, 30 bibliotheken en 1800 scholen. Wel ging de beweging in tegen de overheid als deze zich begaf op het terrein van de islam, maar dit heeft nooit tot ernstige botsingen geleid.¹³⁰

De state-seeking en non-coöperatieve bewegingen

De bewegingen die door het gouvernement wel nauwlettend in de gaten werden gehouden waren de non-coöperatieve groeperingen, die weigerden samen te werken met de Nederlandse regering. Zij maakten bijvoorbeeld geen deel uit van de Volksraad en wilden de onafhankelijkheid van Indonesië bereiken zonder bemoeienis van Nederlandse zijde. Dit waren de bewegingen die vanaf 1933 te maken kregen met de repressieve maatregelen van De Jonge en die sterk werden belemmerd in hun vrijheid. Eén van deze bewegingen was de Partai Indonesia (de Partindo). Deze was ontstaan uit de P.N.I. die na het arrest van Soekarno was opgeheven. Dat Soekarno achter de tralies verdween, betekende voor de overgebleven leiders ook het einde van de P.N.I. en daarom werd de partij ontbonden op 25 april 1931.¹³¹ De nieuwe partij Partindo stond onder het voorzitterschap van Sartono en maakte op 1 mei 1931 haar speerpunten bekend in een manifest. Het voornaamste streven was de onafhankelijkheid van Indonesië, die bereikt moest worden door de politieke rechten van de bevolking uit te breiden en door verbetering van de maatschappelijke en economische omstandigheden. Deze onafhankelijkheid moest op eigen kracht worden bereikt. Eenheid binnen het Indonesische volk was van groot belang en er werd geen onderscheid gemaakt op basis van godsdienst, stand of rang.¹³²

De nieuwe beweging werd echter niet door iedereen gewaardeerd. Zo was er van Indonesische zijde ook veel kritiek op de ontbinding van de P.N.I. Vooral Mohammad Hatta toonde zich een tegenstander. Hatta, geboren te Sumatra, studeerde in Nederland aan de Rotterdamse Handelsschool en was daar actief in de studentenvereniging Perhimpunan Indonesia (PI). In september 1927 was Hatta in Nederland gearresteerd

¹²⁹ Van Goor, *De Nederlandse Koloniën*, 293.

¹³⁰ Idem, 293. Inleiding, in: Poeze (red.) *Politiek-politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, xli.

¹³¹ April 1931, in: idem, 56-57.

¹³² Idem, 58.

op verdenking van betrokkenheid bij het communisme. Hij werd aangeklaagd tot het oproepen van verzet tegen het Nederlandse gezag in Indië, maar werd op 22 maart 1928 vrijgesproken.¹³³ Er waren meerdere voormalige leden van de P.N.I. die het niet eens waren geweest met de ontbinding. Zij sloten zich dan ook niet aan bij de Partindo, maar richtten verschillende studieclubs op. Deze verenigingen werden Golongan Merdeka (onafhankelijke groepen) genoemd. Zij zagen zichzelf als de zuivere voortzetters van de P.N.I.¹³⁴ Eind december 1931 hielden zij een conferentie, waar zes verschillende studieclubs werden samengevoegd, die de Pendidikan Nasional Indonesia (P.N.I.-Baroe, Nationale Indonesische Scholingspartij) gingen vormen.¹³⁵

Soetan Sjahrir werd in juni 1932 de voorzitter van de P.N.I-Baroe. Ook Sjahrir was geboren te Sumatra en had in Nederland gestudeerd. Tijdens zijn studie was hij lid geworden van de studentenclub Perhimoenan Indonesia, waar hij Hatta leerde kennen. Hij behoorde volgens het Nederlandse gouvernement tot de extremistische kernleden en zou zich op felle toon tegen de Nederlandse overheersing hebben geuit.¹³⁶ Op het moment van de oprichting van de P.N.I.-Baroe bevond Hatta zich nog in Nederland voor zijn studie. Na zijn terugkomst in Indonesië in augustus 1932 nam hij meteen het voorzitterschap van Sjahrir over.¹³⁷ De partij hanteerde ook een non-coöperatief beleid en streefde naar onafhankelijkheid. Sjahrir schreef in zijn dagboek *Indonesische overpeinzingen*, dat het eerste en voornaamste doel van de beweging was om de leden op te voeden en te scholen. Zij waren niet uit op actie of verzet, omdat zij verwachtten dat dit door de Nederlands-Indische regering zou worden tegengewerkt.¹³⁸

Er waren ook twee islamitische bewegingen die vanaf 1933 in hun vrijheid zouden worden beperkt door de repressieve maatregelen van het gouvernement. Ten eerste was er de Sarekat Islam, waarvan de naam ondertussen was veranderd in Partai Sarekat Islam Indonesia (P.S.I.I.). Deze beweging werkte vooral aan interne ontwikkeling en hanteerde een non-coöperatief beleid: zij weigerde deel te nemen aan de Volksraad

¹³³ Giebels, *Soekarno Nederlandsch onderdaan*, 102-103.

¹³⁴ Augustus 1931, in: Poeze (red.), *Politiek-politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 99. October 1931, idem, 114.

¹³⁵ Inleiding, idem, xv en xvii.

¹³⁶ Procureur-generaal (R.J.M. Verheijen) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 29 juli 1932, in: R. C. Kwantes, *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III 1928 – AUG. 1933 (Groningen 1981) 647.

¹³⁷ Inleiding, in: Poeze (red.), *Politiek-politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, xix.

¹³⁸ Sjahrazad, *Indonesische overpeinzingen* (Amsterdam 1946) 5.

en streed voor volledige onafhankelijkheid.¹³⁹ De P.S.I.I. had ondertussen echter veel invloed verloren door concurrentie van andere islamitische en nationalistische partijen. Toch zou het Nederlandse gouvernement ook tegen de P.S.I.I. ten strijde trekken.¹⁴⁰ De Persatoean Moeslimin Indonesia (Permi, Indonesische Moslim Vereniging) zou tevens de harde hand van de regering voelen. Deze beweging was opgericht in 1930 en was net als de P.S.I.I. een nationalistische en religieuze partij. In 1932 verklaarde de Permi net als de andere bewegingen een non-coöperatief beleid te hanteren en zich in te zetten voor de vrijheid van Indonesië.¹⁴¹ Waar de Partindo en de P.N.I-Baroe vooral invloed hadden op Java, hadden de Permi en de P.S.I.I. hoofdzakelijk invloed op Sumatra.¹⁴²

Gebrek aan eenheid

Op 31 december 1931 was Soekarno vrijgekomen. Op de ochtend van zijn vrijlating zei Soekarno tegen de gevangenisdirecteur: 'Een leider verandert niet door een veroordeling. Ik ben in de gevangenis gekomen met een doel om voor de vrijheid te strijden. Met datzelfde doel verlaat ik nu de gevangenis'.¹⁴³ De dag na zijn vrijlating reisde Soekarno per trein naar Soerabaja om daar het Congres Indonesia Raja (Groot-Indonesisch Congres) bij te wonen. Zijns inziens gaf Soekarno op het congres een van de beroemdste redevoeringen uit zijn leven. Hij vertelde de mensen dat ze moed moesten houden en dat hij met en voor hen wilde vechten. Hij eindigde zijn toespraak met de woorden: 'Mijn liefdesaffaire met mijn bemind land is niet voorbij. Maar ik ben niet van plan alleen maar romantisch te zijn en mij tevreden te stellen met steelse liefkozingen. Ik ben voornemens te vechten. *Insja Allah* (als god het wil), wij zullen weer één worden.'¹⁴⁴

Tijdens het congres uitte Soekarno ook kritiek op het feit dat de eenheid binnen de nationalistische beweging ver te zoeken was. Onder zijn leiding was er in 1927 een overkoepelende organisatie voor alle nationalistische bewegingen in het leven geroepen: de Permoefakatan Perhimpoean Politik Kebangsaan Indonesia (De P.P.P.K.I. Verbond van de Politieke Verenigingen van de Indonesische Natie). Deze vereniging was

¹³⁹ Van Goor, *De Nederlandse Koloniën*, 293.

¹⁴⁰ Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië*, 97-98.

¹⁴¹ Idem, 76-77.

¹⁴² Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van staat, minister van koloniën (Colijn), 29 augustus 1933, in: R.C. Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV Aug. 1933-1942 (Groningen 1982) 21. Voetnoot, idem, 30.

¹⁴³ Adams, *Sukarno*, 135.

¹⁴⁴ Idem, 137.

bedoeld om onderlinge solidariteit te bevorderen, maar in december 1930 was de P.S.I.I. uit de organisatie getreden vanwege verschil van inzicht omtrent het te volgen beleid.¹⁴⁵ Het Congres Indonesia Raja was georganiseerd op initiatief van de P.P.P.K.I, maar naast de P.S.I.I. was ook de P.N.I.-Baroe afwezig. Soekarno beloofde zich hier in te zetten voor de eenheid, maar de verschillende aanwezigen op het congres reageerden niet met enthousiasme.¹⁴⁶

Het politionele verslag van januari 1932 vermeldt dan ook dat het congres geen succes was. De verwachting dat Soekarno de eenheid binnen de verschillende nationalistische bewegingen zou herstellen, kwam niet uit. Zijn poging zou zelfs hebben geleid tot verdere spanningen tussen de coöperatieve en de non-coöperatieve bewegingen.¹⁴⁷ Soekarno zou te voorbarig hebben gehandeld door te streven naar het bijeenbrengen van de groeperingen, zonder daarbij eerst inlichtingen te hebben ingewonnen. Hier leek hij op politiek gebied toch enigszins aan invloed te hebben verloren. In het verslag werd dan ook voorspeld dat Soekarno zijn oude plaats niet meer zou kunnen heroveren als de “toonaangevende leider in de (revolutionaire) onafhankelijkheidsbeweging...”.¹⁴⁸

Na zijn vrijlating werd Soekarno gevraagd of hij zich wilde aansluiten bij de Partindo, maar hij wilde eerst met Hatta in gesprek gaan. Soekarno zag de twee partijen, de Partindo en de P.N.I.-Baroe, namelijk het liefst samengevoegd. Hatta en Soekarno konden echter niet tot elkaar komen. Hatta wilde de intellectuele weg bewandelen en de bevolking opvoeden, maar volgens Soekarno duurde dat veel te lang. Soekarno wilde de massa aanspreken, omdat het Nederlands gezag daar angstig voor zou zijn.¹⁴⁹

Uiteindelijk sloot Soekarno zich op 28 juni 1932 aan bij de Partindo en werd de nieuwe voorzitter van de partij. Het verschil in inzicht tussen Soekarno en Hatta, kwam ook naar voren in het beleid dat de Partindo en de P.N.I.-Baroe hanteerden. Zo zocht de Partindo haar aanhang onder alle lagen van de Indonesische bevolking en richtte de P.N.I.-Baroe zich vooral op de intellectuelen.¹⁵⁰ Daarnaast probeerde de P.N.I.-Baroe uit het zicht te blijven van de Nederlands-Indische regering, zodat zij door het

¹⁴⁵ Inleiding, in: Poeze (red.), *Politiek-politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, xvi.

¹⁴⁶ Idem, xvi-xvii.

¹⁴⁷ Januari 1932, in: idem, 138.

¹⁴⁸ Idem, 139.

¹⁴⁹ Adams, *Sukarno*, 137-139.

¹⁵⁰ Inleiding, in: Poeze (red.), *Politiek-politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, xv en xvii.

gouvernement minder tegen zou worden gewerkt. Soekarno was daarentegen van mening dat agitatie en openbare bijeenkomsten de beste methodes waren om het publiek van hun politieke denkbeelden op de hoogte te stellen.¹⁵¹

4.2 Onbetrouwbare schreeuwers

Moeilijke economische omstandigheden

Dat B.C. de Jonge de nieuwe landvoogd van Nederlands-Indië werd verraste velen, omdat hij slechts eenmaal in Nederlands-Indië was geweest en derhalve alle koloniale ervaring miste. Voor hem was de aanstelling echter een aangename verrassing, al vroeg hij zich in de maanden voor zijn vertrek af of het aanvaarden van het ambt wel een goed idee was geweest.¹⁵² Hij werd aan het twijfelen gebracht door de politieke situatie in Indonesië. Zo zei hij dat de 'hyperethische richting', waarmee hij onder meer doelde op het beleid van zijn voorganger gouverneur-generaal De Graeff, veel kwaad deed. Er werd zelfs over de mogelijkheid van een onafhankelijk Indië gesproken dat op de korte termijn plaats zou kunnen vinden.¹⁵³

Gouverneur-generaal B.C. de Jonge met zijn vrouw circa. 1932

¹⁵¹ Ingleson, *Road to exile*, 196-197.

¹⁵² Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 75-76 en 79.

¹⁵³ Idem, 79.

Volgens De Jonge werd het Nederlandse gezag niet hoog genoeg gehouden en gaf dit een verkeerde indruk aan de nationalistische groepen. Hij had duidelijk niet veel op met de nationalisten, die hij bestempelde als onbetrouwbare schreeuwers. Zij maakten volgens hem misbruik van de ruimte die zij kregen, waardoor het gouvernement genoodzaakt werd repressieve maatregelen te nemen. De Jonge ging hierdoor twifelen of hij er wel goed aan deed om de nieuwe gouverneur-generaal te worden. Tegelijkertijd zag hij het juist ook als een roeping: '...al was het maar alleen, omdat daardoor verhinderd werd, dat een ander die plaats ging bezetten. Ik zou althans veel, dat mij verderfelij leek, kunnen voorkomen'.¹⁵⁴

De politieke situatie baarde De Jonge zorgen en economische gezien stond Nederlands-Indië er ook niet goed voor. De periode waarin hij aantrad als de nieuwe gouverneur-generaal was een turbulente tijd: de economische depressie had de wereldeconomie zware schade toegebracht. Doordat Indië hoofdzakelijk was gericht op de productie van grondstoffen voor de export, werd de economie zwaar getroffen en kwam de crisis extra hard aan. Het was vooral schadelijk dat de Nederlandse regering vast bleef houden aan de gouden standaard, waardoor Indië relatief een duur exportland bleef.¹⁵⁵ J.A.A. van Doorn schrijft dat volgens een deskundige de depressie, op de Verenigde Staten na, nergens zou hard aankwam als in Indië.¹⁵⁶ Veel Europese werknemers, uit het bedrijfsleven, de plantagesector of de overheid, voelden de gevolgen van de crisis. Er ontstond grote werkloosheid, vooral onder de mensen die werkzaam waren op de plantages. Maar liefst 750.000 fulltimers en evenveel parttimers raakten daar hun baan kwijt.¹⁵⁷

De crisis zorgde ervoor dat niet alleen het bedrijfsleven een moeilijke tijd doormaakte, ook de Indonesische bevolking had het zwaar. Volgens Lambert Giebels leek de inheemse economie die gericht was op de landbouw beter bestand tegen de problemen, dan de Europese economie die gericht was op de export.¹⁵⁸ Ook J.J.P. de Jong stelt dat de kleine grondbezitters en landloze boeren minder hard werden geraakt, omdat er meer land vrijkwam voor de verbouwing van rijst. De armoede lijkt dan ook per gebied en per specialisatie te verschillen, maar het deel van de bevolking dat hun

¹⁵⁴ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 79 en 80.

¹⁵⁵ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 185.

¹⁵⁶ Van Doorn, *De laatste eeuw van Indië*, 231 en 232.

¹⁵⁷ De Jong, *De waaier van het fortuin*, 508.

¹⁵⁸ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 185.

inkomsten verkreeg uit Westerse bedrijven werd het hardst getroffen.¹⁵⁹ J.A.A. van Doorn schrijft dat er ook berichten waren van voedselschaarste, dreigende hongersnood en ondervoeding. De boeren ondernamen allerlei pogingen om aan voedsel te komen, zij slachtten bijvoorbeeld hun vee of gingen munten en sieraden verkopen. Tevens werd er in 1936 door de Nederlands-Indische regering geconstateerd dat een groeiende groep Indonesiërs aangewezen was op voedsel van mindere kwaliteit.¹⁶⁰

Ook het Nederlands-Indische gouvernement had te kampen met financiële moeilijkheden. Zij werd geconfronteerd met dalende inkomsten en hoge uitgaven aan salarissen, pensioenen en een flinke staatschuld, die in de jaren twintig was opgebouwd door hoge uitgaven aan defensie en infrastructuur.¹⁶¹ De Nederlands-Indische regering werd derhalve gedwongen bezuinigingen door te voeren en nieuwe belastingen te heffen. Zo werden ambtenarensalarissen, soldijen en pensioenen gekort en liepen de uitgaven aan het onderwijs terug.¹⁶²

De economische situatie vroeg volgens De Jonge om kalmte en stabiliteit in de samenleving. Hij zou er alles aan doen om de orde en rust te handhaven en hij was derhalve niet gediend van commentaar op zijn beleid.¹⁶³ Ambtenaren in dienst van het Nederlands-Indische gouvernement uitten echter steeds meer kritiek op de maatregelen die het gouvernement nam. De landvoogd vond het nodig om dit verzet in te dammen, want ambtenaren werden geacht loyaal te zijn aan de standpunten die door de regering werden ingenomen. Zij mochten niet in het openbaar meewerken aan ondermijning van het gezag. Dit was vastgelegd in verschillende *Bijbladen* van het *Staatsblad* waarin officiële bekendmakingen werden gepubliceerd, maar volgens De Jonge waren de meeste ambtenaren hiervan niet op de hoogte.¹⁶⁴ Derhalve liet de landvoogd een circulaire rondgaan met een verklaring die indien nodig door de (toekomstige) ambtenaar moest worden getekend. Deze werd de muilkorfcirculaire genoemd. De ondertekening was bedoeld voor personen die ervan werden *verdacht* niet loyaal te zijn aan het Nederlandse gezag. De ambtenaar verklaarde hiermee dat hij zich zou onthouden van gezagsondermijnende propaganda, die zou kunnen leiden tot

¹⁵⁹ De Jong, *De waaier van het fortuin*, 508.

¹⁶⁰ Van Doorn, *De laatste eeuw van Indië*, 234.

¹⁶¹ De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11a*, 350-351.

¹⁶² De Jong, *De waaier van het fortuin*, 509-510.

¹⁶³ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 150.

¹⁶⁴ Idem, 150.

ontwrichting van de openbare orde. Daarnaast stond er dat de ambtenaar indien hij zich niet aan deze belofte zou houden, ontslagen zou worden.¹⁶⁵

Deze muilkorfcirculaire is een goed voorbeeld van *man-on-the-spotism*, waarbij het beleid werd bepaald door de landvoogd zonder inmenging vanuit het moederland. De minister van Koloniën, S. De Graaff, was namelijk niet van te voren op de hoogte gesteld van deze maatregel. Hij had uit een persbericht moeten vernemen wat er gaande was en wilde weten waarom De Jonge hiertoe was overgegaan.¹⁶⁶ In een telegram verklaarde de landvoogd dat er roerigheid was ontstaan onder inheemse studenten op de Rechtsschool, die zich schuldig zouden hebben gemaakt aan propaganda. De school kon hier zelf niets tegen ondernemen, omdat dit buiten hun rechtsgebied viel. Het gedrag van de studenten, wier ouders tot de adel behoorden en die hoopten op een carrière bij de overheid, baarde de gouverneur-generaal zorgen. Hij hoopte met deze circulaire een loyale houding af te dwingen en commentaar op het gezag tegen te gaan.¹⁶⁷

Geen belangrijke politieke kwestie

De ontwikkelingen binnen de nationalistische bewegingen werden in de eerste periode goed in de gaten gehouden, maar leidden nog niet tot repressieve maatregelen. De situatie werd door het Nederlands-Indische gouvernement nog niet als extreem gevaarlijk beschouwd. Zo schreef procureur-generaal R.J.M. Verheijen aan de landvoogd in juli 1932 dat hij in de P.N.I.-Baroe geen direct gevaar zag.¹⁶⁸ Aan het einde van dat jaar begon daarin echter verandering te komen. De zogenoemde wilde scholen-ordonnantie gaf hier de eerste aanzet toe. Met wilde scholen werden particuliere scholen bedoeld, die niet door de Nederlandse overheid werden gefinancierd. In de jaren twintig van de twintigste eeuw groeide dit soort onderwijs, dat door de Indonesische bevolking zelf was opgericht, omdat educatie voor veel nationalistische organisaties een belangrijk onderdeel van hun programma was geworden. Scholing was tenslotte het middel om de bevolking op te heffen en in aanraking te laten komen met ideeën als zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Boedi Oetomo, de P.B.I., Moehammadyah en de non-coöperatieve

¹⁶⁵ Voetnoot, in: Kwantes (red.), *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 667-668.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Ibidem.

¹⁶⁸ Procureur-generaal (R.J.M. Verheijen) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 29 juli 1932, in: idem, 647.

bewegingen hadden allemaal onderwijs als onderdeel van hun programma.¹⁶⁹ De Nederlands-Indische regering keek met argwaan naar deze ontwikkeling. Zouden de scholen geen gevaar vormen voor het Nederlandse gezag? Het was uiteindelijk op deze plek dat de Indische jeugd in aanraking kwam met nationalistische ideeën.¹⁷⁰

In 1923 was er door de Nederlands-Indische regering reeds een regeling in het leven geroepen die het mogelijk maakte dat de overheid in kon grijpen in het onderwijs als deze een gevaar vormde voor de openbare orde. Daarnaast werd het voor aankomende onderwijzers verplicht zich aan te melden en informatie te verstrekken over het onderwijs dat zij zouden geven. Als deze gevaarlijk werd geacht, kon het een onderwijzer geweigerd worden om les te mogen geven. In 1925 werd deze regeling verder verscherpt: ook als iemand nu de verdachtmaking schiep kon zijn bevoegdheid worden ingetrokken.¹⁷¹ De aanpassingen van 1923 en 1925 stuitten nog niet op verzet van Indonesische zijde, maar na de ordonnantie van 1932 gebeurde dit wel. De eigenlijke naam was Toezicht-ordonnantie particulier onderwijs en trad op 1 oktober van dat jaar in werking. De aanpassing had ditmaal betrekking op bescherming van de kwaliteit van het onderwijs en er werd besloten dat leerkrachten voortaan een vergunning moesten bezitten.¹⁷²

Het verzet dat hiertegen ontstond, werd geleid door Ki Dadjar Dewantoro. Hij was de voorzitter van de Taman Siswo-beweging die verantwoordelijk was voor ongeveer 1700 scholen en 1000 onderwijzers. In een telegram waarschuwde Dewantoro gouverneur-generaal De Jonge dat mogelijk over zou worden gegaan tot hardnekkig lijdelijk verzet (verzet waarbij men niet actief optreedt, maar de bevelen zo slecht mogelijk uitvoert).¹⁷³ Voor het gouvernement kwam het telegram als een verrassing. Zij zagen de aanpassing namelijk alleen als het stellen van eisen aan het onderwijsniveau. In een manifest had Dewantoro opgeroepen tot steun van de verschillende nationalistische leiders en hij kreeg deze massaal. Van alle kanten werden er protestvergaderingen gehouden en er was sprake van een ongekennde eendracht.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië*, 52.

¹⁷⁰ Voetnoot, in: Kwantes, *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 679.

¹⁷¹ Ibidem.

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ Idem, 680.

¹⁷⁴ Inleiding, in: Poeze (red.), *Politiek-politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, xxxi - xxxiii.

De adviseur van Inlandse zaken, E. Gobée, schreef eind december 1932 aan de gouverneur-generaal dat de samenleving door de economische achteruitgang onrustiger aan het worden was. Een half jaar daarvoor was daarvan volgens hem nog maar weinig te merken geweest. De armoede onder de bevolking was nu ook een belangrijk onderwerp op een protestvergadering van de Partindo geworden. Gobée schreef dat de redevoering die op de vergadering werd gehouden de indruk wekte dat de leiders de massa in beweging probeerden te krijgen.¹⁷⁵ Er werd geprobeerd het volk ervan te doordringen dat de teruglopende inkomens en de stijgende lasten onhoudbaar aan het worden waren. Gobée dacht echter dat er nog een grote kloof bestond tussen de woorden en de aanzet tot daadwerkelijke actie, omdat het de Partindo ontbrak aan organisatievermogen. Toch was de adviseur er niet gerust op en hij adviseerde De Jonge daarom aan de bezwaren die er bestonden ten aanzien van de wilden scholen-ordonnantie tegemoet te komen. Mogelijk kon een eventueel verzet zo worden tegengegaan.¹⁷⁶

Ook De Jonge dacht dat er een politieke actie dreigde. Hij wilde dit voorkomen, want hij had geen zin om van Dewantoro een Ghandi-figuur te maken.¹⁷⁷ De gouverneur-generaal besloot daarom toch aan sommige bezwaren tegemoet te komen. Hij wilde hierbij echter niet het eigenlijke doel uit het oog verliezen, er moest nog steeds een waarborg komen voor het onderwijsniveau. De manier waarop deze waarborg werd verkregen (wel of geen vergunning) kon echter worden aangepast.¹⁷⁸ Uiteindelijk werd de regeling dan ook gewijzigd en was de eis van het verkrijgen van een vergunning geschrapt. Op 1 januari 1934 trad de nieuwe wet in werking.¹⁷⁹ In een latere nota stond dat De Jonge bereid was geweest om de ordonnantie aan te passen, omdat het zijns inziens geen belangrijke politieke zaak betrof.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Adviseur van inlandse zaken (E. Gobée) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 29 december 1932, in: Kwantes (red.), *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 676-682.

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 152.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ Inleiding, in: Poeze (red.), *Politiek-politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, xxxii-xxxiii.

¹⁸⁰ Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van staat, minister van koloniën (Colijn), 29 augustus 1933, in: Kwantes (red.), *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 34-35.

Conclusie

Voor zijn aantreden als de nieuwe gouverneur-generaal in september 1931 had De Jonge te kennen gegeven dat hij hopelijk veel verderfelijks zou kunnen voorkomen. De Ethische Politiek was in zijn ogen veel te ver door geschoten. In de eerste anderhalf jaar nam de landvoogd nog geen repressieve maatregelen tegen de nationalistische bewegingen. Zijn beleid was hoofdzakelijk gericht op het doorvoeren van bezuinigingen. Toen De Jonge aantrad verkeerde Nederlands-Indië economisch gezien in moeilijk vaarwater. Hij stond voor de uitdaging de uitgaven van het Nederlands-Indische gouvernement te verminderen. Zijn bezuinigingsmaatregelen stuitten op kritiek, waarvan hij absoluut niet was gediend. Hij deinsde er dan ook niet voor terug om critici de mond te snoeren en stelde de muilkorfcirculaire op. Een besluit dat overigens genomen was door de man-on-the-spot, zonder inmenging van de minister van Koloniën.

In het Indonesische politieke landschap toonden zich ondertussen bekende en nieuwe gezichten. Na de arrestatie van Soekarno eind 1929 was de P.N.I. van het politieke toneel verdwenen, maar al snel toonden zich andere actoren. Het jaar 1931 zag de totstandkoming van twee bewegingen die beide een prominente plaats gingen innemen binnen het nationalisme: de Partindo en de P.N.I.-Baroe. Zij werden voorlopig door het gouvernement nog met rust gelaten, maar al wel nauwlettend in de gaten gehouden.

De nationalistische bewegingen toonden onderling geen eensgezindheid, behalve eind 1932 in de kwestie van de wilde scholen-ordonnantie. Onder de dreiging van verzet, bleek De Jonge bereid de vergunningseis aan te passen. In feite betekende dit dat de landvoogd had toegegeven aan de wensen van de Indonesische nationalisten. De gouverneur-generaal stelde zelf dat hij de ordonnantie geen belangrijke politieke zaak vond. Of zou hij toch enigszins geïrriteerd zijn geraakt door de houding van de Indonesiërs? In het jaar 1933 vonden er echter een aantal ontwikkelingen plaats, waarbij De Jonge niet van plan was voor de nationalisten te buigen. Deze gebeurtenissen worden in het volgende hoofdstuk besproken.

Hoofdstuk 5. Twee bewogen jaren

In dit hoofdstuk staat de periode centraal vanaf de munterij op het schip De Zeven Provinciën die in februari 1933 plaatsvond. Het hoofdstuk vangt hier aan, omdat gouverneur-generaal De Jonge vanaf die tijd een repressief beleid ging voeren tegen de Indonesische nationalisten. Het hoofdstuk eindigt met het arrest van Mohammad Hatta en Soetan Sjahrir in februari 1934, omdat hierna de aftakeling van de nationalistische organisaties duidelijk zichtbaar wordt. Voor het tijdperk in dit hoofdstuk zullen de volgende deelvragen worden beantwoord. Ten eerste staat de vraag centraal waarom De Jonge na de munterij een repressiever beleid ging voeren. Hierbij wordt er gekeken naar het verband tussen het verzet en het Indonesische nationalisme. Daarna wordt de vraag beantwoord op welke wijze de Indonesische nationalistische organisaties zich ontwikkelden. Vervolgens staat de vraag centraal welke repressieve maatregelen De Jonge tegen hen hanteerde en wie er invloed hadden op het besluitvormingsproces ten aanzien van de maatregelen. Als laatste wordt er aandacht besteed aan de motivering van de landvoogd voor het repressieve beleid. In de conclusie zal een koppeling worden gemaakt met de concepten uit de inleiding: paternalisme, cultuurrelativisme en etnisch nationalisme.

5.1 De roe is nog niet van de billen

De munterij op het schip De Zeven Provinciën die plaatsvond tussen 5 en 10 februari 1933 vormde een breekpunt in het beleid dat De Jonge voerde tegenover de Indonesische nationalisten. Dit wordt niet alleen vermeld in de literatuur, maar ook door de landvoogd zelf.¹⁸¹ Het verzet op het marineschip staat in relatie tot de bezuinigingen die de gouverneur-generaal moest doorvoeren. In zijn aantekeningen schreef De Jonge dat hij werd gedwongen om de salarissen bij de krijgsmacht te korten,

¹⁸¹ De Jong, *De waaier van het fortuin*, 540. De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11a*, 364-366. Van den Doel, *Het rijk van Insulinde*. 245. Ingleson, *Road to exile*, 209-211. Mirjam Maters, *Van zachte wenk tot harde hand. Persvrijheid en persbreidel in Nederlands-Indië 1906-1942* (Hilversum 1998) 227. Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 191. Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 168-169.

waarna er onrust ontstond.¹⁸² Het eerste verzet tegen de loonsvermindering vond plaats begin 1933. Op 28 januari weigerden Europese korporaals en andere personeelsleden om aan te treden, waarna er ongeveer veertig mensen werden gearresteerd. Op dat moment leek de rust hersteld, maar op 3 februari vond er wederom dienstweigering plaats, ditmaal door personeel van Indische afkomst. Nu werden er vierhonderdvijfentwintig man gearresteerd, die werden ondergebracht in zogenaamde pestbarakken.¹⁸³ Deze schermutselingen leidden uiteindelijk tot de mouterij op de Nederlandse oorlogsbodem. Op 5 februari kreeg De Jonge het bericht dat Indonesische schepelingen zich de avond ervoor van het schip De Zeven Provinciën meester hadden gemaakt en waren uitgevaren. Het schip bevond zich op dat moment bij de rede Olehleh van Kota Radja, Atjeh.¹⁸⁴

In zijn *Herinneringen* schreef De Jonge dat hij het absoluut noodzakelijk vond de regie in handen te houden. Het beleid ten opzichte van de mouterij is dan ook bij uitstek een voorbeeld van *man-on-the-spotism*. De maatregelen die werden genomen lagen volledig in handen van De Jonge, die Nederland bewust op afstand hield. De gouverneur-generaal zat namelijk niet te wachten op bemoeienis vanuit Nederland, waarbij hem verteld zou worden hoe te handelen en wilde niet luisteren naar instructies van 'hen, ... die toen zeer gemakkelijk hun gloeiende verontwaardiging en ontembare vaderlandsliefde konden uiten, terwijl wij in Indië het vuiltje hadden op te knappen'.¹⁸⁵ De minister van Buitenlandse Zaken, S. de Graaff, vroeg in een telegram om verdere informatie. De Jonge antwoordde op 6 februari dat het de bedoeling was om het schip te begeleiden in de verwachting dat het moreel onder de bemanning zou inzakken en de leiding overgenomen zou kunnen worden zonder hierbij geweld te gebruiken.¹⁸⁶ De landvoogd werd hierbij overigens wel geadviseerd door de commandant van de zeemacht en de Raad van Nederlandsch-Indië.

De bemanning van De Zeven Provinciën liet ondertussen weten dat zij niet uit was op geweld en richting Soerabaja (Oost-Java) trok. Zij meldde tevens dat de mouterij was bedoeld als een protest tegen de salarisvermindering en tegen de arrestaties die eind januari hadden plaatsgevonden. In een later bericht maakte zij bekend dat het

¹⁸² Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 156-159.

¹⁸³ Idem, 159-160. J.C.H. Blom, *De mouterij op de Zeven Provinciën* (Utrecht 1983, tweede druk) 43 en 44.

¹⁸⁴ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 160-161.

¹⁸⁵ Idem, 161.

¹⁸⁶ Ibidem.

protest geen verband hield met het communisme.¹⁸⁷ De mouterij maakte in Nederlands-Indië veel los. Zo volgden er verschillende loyaliteitsbetuigingen aan het Nederlandse gouvernement. De Jonge schrijft dat op dat moment alleen nog de Indonesische personeelsleden voor de mouterij verantwoordelijk werden gehouden en dat toen nog niet bekend was dat ook Europese bemanningsleden van de opstand deel uitmaakten. Bij de verschillende loyaliteitsuitingen constateerde de landvoogd dat er een groeiende anti-Indonesische stemming heerste en hij wilde deze proberen te beteugelen.¹⁸⁸

Op 7 februari werd er een loyaliteitsbetoging gehouden op het Waterlooplein in Batavia, waarbij volgens persberichten duizenden Europeanen, Indiërs en Chinezen aanwezig waren.¹⁸⁹ De menigte trok vervolgens naar het paleis van de gouverneur-generaal, waarna De Jonge een toespraak hield. Hij zei toen onder meer dat het een betreurenswaardig voorval was, maar dat niet mocht worden vergeten dat bij de protesten eind januari 1933 ook Nederlandse bemanningsleden waren gearresteerd. Volgens De Jonge zat er echter ook een voordeel aan de gebeurtenissen: 'zij openen de oogen en roepen het verantwoordelijkheidsbesef wakker, dat rust in ieder, die behoort tot de natie, welke groot is geworden onder de keuze: Ik zal handhaven. Dat zit in ons bloed en dat kunnen wij niet verloochenen'... 'Ook gij wilt handhaven, zonder onderscheid van ras of stand, wat hier in 300 jaren is tot stand gebracht; handhaven de samenleving, die hier is opgebouwd en waarin gij Uw brood verdient'. Naar eigen zeggen hadden zijn woorden wel indruk gemaakt.¹⁹⁰

Op 8 februari werd tijdens een vergadering met de Raad van Nederlandsch-Indië door de commandant van de zeemacht medegedeeld dat besloten was het schip te torpederen indien de bemanning zich niet wilde overgeven. Op 10 februari 1933 werd gepoogd de bemanningsleden tot overgave te bewegen. Zij gaven echter geen reactie, waarop het schip werd gebombardeerd.¹⁹¹ Er was driemaal een bericht verzonden, maar de bemanning op het schip geloofde niet dat er daadwerkelijk geweld zou worden gebruikt.¹⁹² Volgens De Jonge was de bom wondergoed neergekomen, midden tussen de muiters, waarvan er 20 Indonesische en 3 Europese bemanningsleden overleden.

¹⁸⁷ Blom, *De mouterij op de Zeven Provinciën*, 55.

¹⁸⁸ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 163.

¹⁸⁹ P.J. Drooglever, *De Vaderlandse Club 1929-1943. Totoks en de Indische politiek* (Franeker 1980) 79.

¹⁹⁰ Idem, 163-164.

¹⁹¹ Notulen buitengewone vergadering van de raad van Nederlandsch-Indië, 8 februari 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging*, deel III, 684. Zie ook voetnoot, idem.

¹⁹² Blom, *De mouterij op de Zeven Provinciën*, 58.

Het marineschip De Zeven Provinciën na het bombardement in 1933. De pijl toont de plaats waar de bom is ingeslagen. De foto is waarschijnlijk bewerkt, op een reeds bestaande foto is de schade aangebracht.

De rest van het personeel had zich hierna onmiddellijk overgegeven.¹⁹³ Volgens de landvoogd had de bom een zuiverende werking gehad en was de sfeer verbeterd. Hij geeft echter ook aan dat er toch nog sprake bleef van verzet en dat voor hem 'de roe nog niet van de billen' was. Het bleef volgens hem noodzakelijk om waakzaam te zijn en vanaf die tijd, schrijft De Jonge, is hij de gezagshandhaving meer gaan toepassen.¹⁹⁴

Dat de landvoogd een repressiever regime tegen het Indonesische nationalisme ging voeren, betekende niet dat er een direct verband bestond tussen de nationalisten en de mouterij. Procureur-generaal R.J.M. Verheijen schreef op 10 februari aan de gouverneur-generaal dat hij wel het vermoeden had dat de Pendidikan Nasional Indonesia, de P.N.I.-Baroe, waarin Hatta en Sjahrir zich manifesteerden, in verband stond met het verzet. Er zouden namelijk een aantal lege lidmaatschapsbewijzen van deze beweging zijn gevonden bij een van de bestuursleden van de Bond van Inlandsch Marine-personeel.¹⁹⁵ Eind februari 1933 wordt door de Raad van Nederlandsch-Indië echter medegedeeld dat er op dat moment nog geen verband is gevonden tussen de

¹⁹³ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 165.

¹⁹⁴ Idem, 168-169.

¹⁹⁵ Procureur-generaal (R.J.M. Verheijen) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 10 februari 1933, in: Kwantes (red.), *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 696.

muiterie en de P.N.I-Baroe.¹⁹⁶ Ook Pluvier stelt dat de nationalistische organisaties niets met de opstand te maken hadden en dat er in het regeringsverslag over de muiterie niets vermeld stond over een nationalistische groepering die hierbij betrokken zou zijn. Pluvier schrijft dat in de Europese pers wel de indruk werd gewekt dat alleen de Indonesische bemanningsleden bij de muiterie betrokken waren, wat voor een groot deel de anti-Indonesische stemming in Nederlands-Indië kan verklaren.¹⁹⁷ Ook Lambert Giebels schrijft dat Soekarno en andere nationalistische leiders niet in verband gebracht konden worden met de staking.¹⁹⁸

J.J.P. de Jong stelt daarentegen dat er toch een relatie is met het nationalisme en dat er naast de opstand tegen de salariskorting, ook sprake was van nationalistische gevoelens onder de Indonesische opstandelingen.¹⁹⁹ P.J. Drooglever schrijft dat in februari 1973 tijdens een herdenking van de muiterie, door een aantal matrozen die deel uit hadden gemaakt van de staking, werd gezegd dat er geen sprake was geweest van een nationale beweging of organisatie, maar dat zij wel werden gedreven door patriottische gezindheid.²⁰⁰ De journalist Tjindarbumi die bij de muiterie aanwezig was geweest, werd aangewezen als de aanstichter en hij zou ideeën hebben verspreid van Soetomo, de leider van de partij Persatoean Bangsa Indonesia, P.B.I.. Ook konden sommige muiters met nationalistische organisaties in verband worden gebracht. Dit alles is volgens Drooglever voldoende om er vanuit te gaan dat de muiters niet alleen werden gedreven door de salariskortingen, maar dat er ook sprake was van nationalistische gevoelens. Hij geeft wel toe dat het bewijs vrij mager is.²⁰¹ Mirjam Maters schrijft in haar werk over de pers in Nederlands-Indië dat de landvoogd de opstand hoofdzakelijk toeschreef aan de Indonesische nationalisten, maar de aantekeningen van De Jonge zelf ondersteunen deze opvattingen niet.²⁰² Zo wees hij in zijn toespraak naar aanleiding van de loyaliteitsbetuiging ook op de deelname van de Nederlanders en staat er niet vermeld dat hij de nationalisten verantwoordelijk hield. Hij vermeldt bovendien nadrukkelijk dat hij de muiterie niet zag als een zaak omtrent

¹⁹⁶ Advies van de raad van Nederlandsch-Indië, 24 februari 1933, in: idem, 702.

¹⁹⁷ Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië*, 57.

¹⁹⁸ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 189.

¹⁹⁹ De Jong, *De waaier van het fortuin*, 540.

²⁰⁰ Drooglever, *De Vaderlandse Club 1929-1943*, 82.

²⁰¹ Ibidem.

²⁰² Maters, *Van zachte wenk tot harde hand*, 227.

rassentegenstellingen, maar als een 'algemeene verslapping en ontaarding van ambtelijke plichtsbesef en discipline...' ²⁰³

5.2 Eén pot nat

De revolutionaire organisaties

De non-coöperatieve nationalistische bewegingen hadden tot het verzet van het marinepersoneel nog niet te maken gekregen met de repressieve maatregelen van het Nederlandse gezag. Na februari 1933 kwam hier echter verandering in. Ondertussen breidden de bewegingen hun invloed uit en verwierven zij meer aanhang, wat door het gouvernement gezien werd als een grote bedreiging voor de rust. Naast de Partindo waarin Soekarno naar voren trad en de P.N.I-Baroe waarbinnen Hatta en Sjahrir plaatsnamen, werden de twee religieuze bewegingen Partai Sarekat Islam Indonesia (P.S.I.I.) en de Persatoen Moslimin Indonesia (Permi) ook gezien als een gevaar voor de orde in de samenleving. Volgens gouverneur-generaal De Jonge bestond er tussen de vier nationalistische groeperingen geen groot verschil. De Permi en de P.S.I.I. stelden in hun propaganda dan wel de islam centraal, maar ook zij waren volgens de landvoogd uit op de onafhankelijkheid van Indonesië. Zijns inziens waren het dan ook geen godsdienstige, maar revolutionaire bewegingen, die de ondergang van het Nederlandse gezag als doel hadden.²⁰⁴

In de politiek-politionele rapporten van begin 1933 lijkt de P.S.I.I. nog niet gezien te worden als een beweging die een grote bedreiging vormde voor de samenleving. De P.S.I.I. werd namelijk geteisterd door interne verdeeldheid en splitsingen. De beweging hield zich verder hoofdzakelijk bezig met het verbeteren van de levensomstandigheden van de boeren. De grootste aanhang van de P.S.I.I. bevond zich namelijk onder de plattelandsbevolking.²⁰⁵ De Permi werkte vooral aan het uitbreiden van haar invloed op Sumatra, maar langzaamaan ook daar buiten.²⁰⁶ Van de Permi wordt in de verslagen geen uitgebreide melding gemaakt, de meeste aandacht ging naar de Partindo en de

²⁰³ Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 160-170 en 186.

²⁰⁴ Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van staat, minister van koloniën (Colijn), 29 augustus 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 22 en 23.

²⁰⁵ April 1933, in: Poeze (red.), *Politiek-Politionele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 281.

²⁰⁶ Januari-Februari 1933, in: idem, 258.

P.N.I-Baroe. Toch kregen alle vier de bewegingen last van de repressieve maatregelen van het gouvernement.

Ondertussen trad Soekarno in de Partindo steeds meer naar voren en volgens de recherche was hij begonnen 'weer den ouden agressieven vorm aan te nemen'.²⁰⁷ In april 1933 hield de beweging een partijcongres in Soerabaja, waar Soekarno tot voorzitter gekozen werd. Op dat moment had de partij 14.000 leden, 47 afdelingen en 25 kandidaat-afdelingen.²⁰⁸ Op deze bijeenkomst zei Soekarno dat de mensen moesten streven naar 'Indonesia Merdeka' (onafhankelijk Indonesië), dat als een gouden brug zou leiden naar een gelukzalige maatschappij: een Indonesische Republiek zonder kapitalisme en imperialisme bestuurd door het proletariaat. De sprekers leken 'in een dermate opgewonden toestand te verkeerden, dat zij welhaast alle besef van realiteit hadden verloren', aldus het politionele overzicht.²⁰⁹ Voor de algemene recherche was het doel van de Partindo overduidelijk: het mobiliseren van de massa zodat er gestreden kon worden voor de onafhankelijkheid.²¹⁰

Soekarno

Na het congres werden de activiteiten van Soekarno door de politie en het lokale gouvernement nauwlettender in de gaten gehouden. Na de muiterij was hij al gewaarschuwd dat hij zijn toon moest matigen uit angst dat er onrust zou ontstaan, maar deze waarschuwingen hadden niet geholpen.²¹¹ Volgens het politionele overzicht betreffende de maanden juni en juli 1933, ontwikkelde de Partindo zich onder leiding van Soekarno tot een revolutionaire onafhankelijkheidsbeweging. In de propaganda die de partij voerde, werd steeds vaker gesproken over de 'Republiek Indonesia', die over een niet al te lange tijd tot stand zou komen.²¹²

²⁰⁷ Maart 1933, in: Poeze (red.), *Politiek-Politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 265.

²⁰⁸ Inleiding, in: idem, XX.

²⁰⁹ April 1933, in: idem, 277-278.

²¹⁰ Idem, 278.

²¹¹ Ingleson, *Road to exile*, 214.

²¹² Juni-juni 1933, in: Poeze (red.) *Politiek-Politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 297.

Een andere ontwikkeling binnen de Partindo waar het gouvernement argwanend tegenaan keek, was de oprichting van de jeugdafdeling Gempar in juni 1933. Deze werd, in navolging van de jeugdorganisatie van Hitler, door Soekarno 'Sturm Armee' genoemd.²¹³ Jongeren verbonden zich aan de organisatie door de volgende gelofte af te leggen: 'Laat ons lichaam vernietigd worden opdat Indonesië vruchtbaar zal zijn; laten wij de moed hebben dorst te lijden, ellende te doorstaan, ons op te offeren, kortom laten wij ons allen aan de discipline onderwerpen'.²¹⁴ In juli van dat jaar werd besloten dat de organisatie zich zou gaan bezighouden met het bespioneren van de politie en het in de gaten houden van de bestuursambtenaren.²¹⁵

Volgens de rapporten ging de partij steeds verder in haar vijandigheid tegenover het Nederlands gezag. Dat werd vooral duidelijk toen de Partindo besloot om op 2 augustus 1933 een propagandavergadering te houden en om op 31 augustus een openbare bespreking voor alle afdelingen van de partij te organiseren. Dit waren echter niet zomaar twee data. Op 2 augustus was namelijk koningin-moeder Emma jarig en op de 31^e koningin Wilhelmina. De vijandigheid van Soekarno werd door de keuze van deze data voor de algemene recherche heel duidelijk.²¹⁶

Betreffende de P.N.I.-Baroe staat in de politionele rapporten van begin 1933 vermeld dat de beweging zich snel ontwikkelde en haar invloedsfeer uitbreidde. In februari had de partij 32 afdelingen, 10 kandidaat-afdelingen en waren er 24 afdelingen in oprichting.²¹⁷ De vereniging had geen duizenden leden, omdat slechts een beperkt aantal mensen als lid werd toegelaten. Volgens de recherche moest de beweging wel in de gaten worden gehouden, omdat de partijbeginselen op een groot deel van de bevolking aantrekkingskracht hadden.²¹⁸ De P.N.I.-Baroe hechtte minder waarde aan massabijeenkomsten dan de Partindo en richtte zich vooral op het vormen van een sterke organisatie.²¹⁹ Daarnaast wordt er in meerdere verslagen ook een verband gelegd tussen de partij en het communisme. Zo zou de P.N.I.-Baroe vergaderingen houden op plaatsen die voorheen bekend stonden als communistische centra. De bevolking aldaar

²¹³ Voetnoot, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 879.

²¹⁴ Juni-Juni 1933, in: Poeze (red.) *Politiek-Politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 298-308.

²¹⁵ Idem, 298.

²¹⁶ Idem, 297-298.

²¹⁷ Inleiding, in: idem, xix.

²¹⁸ Januari-Februari 1933, in: idem 256. Inleiding, in: idem, xix.

²¹⁹ Juni-Juli 1933, in: idem, 298. Inleiding, in: idem, xix.

zou betrokken zijn geweest bij de opstand van 1926 en veel belangstelling tonen voor de nieuwe P.N.I.²²⁰ Volgens de politie had de P.N.I.-Baroe weliswaar minder aanhang, maar deed deze qua vijandigheid en propaganda niet onder voor de partij van Soekarno.²²¹

Ook al hadden de bewegingen allen de onafhankelijkheid van Indonesië als doel, de eenheid tussen hen was ver te zoeken. Zo was er binnen de overkoepelende organisatie van de nationalistische bewegingen, de P.P.P.K.I, absoluut geen sprake van eensgezindheid. Soekarno ondernam meerdere pogingen dit te bewerkstelligen, maar slaagde hier niet in. Een belangrijk discussiepunt was de vraag of binnen de P.P.P.K.I de non-coöperatieven konden samenwerken met de coöperatieve bewegingen.²²² Ook tussen de P.N.I.-Baroe en de Partindo was er geen eensgezindheid. Eind 1932 ontstond er een conflict over een mogelijke kandidatuur van Mohammad Hatta voor de Onafhankelijke Socialistische Partij in de Tweede Kamer in Nederland. Hatta reageerde in eerste instantie niet afwijzend, maar besloot na overleg met Sjahrir toch voor de functie te bedanken. Ondertussen was in de pers echter het bericht verspreid dat Hatta het aanbod wel had geaccepteerd. Volgens John Ingleson legde de discussie tussen Hatta en Soekarno die hierop volgde, hun verschillende inzichten bloot betreffende non-coöperatie en hun houding tegenover het Nederlandse gezag.²²³

Voor Hatta betekende het accepteren van een zetel in de Tweede Kamer in Nederland geheel iets anders dan het accepteren van een zetel in de Volksraad in Nederlands-Indië. Hatta zei dat het niet in strijd was met de beginselen van non-coöperatie om een zetel in Nederland te accepteren, omdat dit niet betekende dat er met de Nederlandse regering werd samengewerkt. Er zou juist oppositie kunnen worden gevoerd.²²⁴ Volgens Soekarno maakte het echter geen verschil. Hij was van mening dat het principe van non-coöperatie strikt gehanteerd moest worden. Daarnaast waren Hatta en Sjahrir volgens Ingleson niet per definitie anti-Nederlands of antiwesters. Zij hadden hun politieke, sociale en economische denkbelden grotendeels ontleend aan de sociaaldemocratische bewegingen in Europa.²²⁵ Zij geloofden bovendien dat er van Nederlandse kant een zekere bereidheid bestond om Indonesië onafhankelijkheid te

²²⁰ Maart 1933, in: idem, 266.

²²¹ Juni-Juli 1933, in: in: Poeze (red.) *Politiek-Politieoneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 298.

²²² April 1933, in: idem, 273-274.

²²³ Ingleson, *Road to exile*, 199-200.

²²⁴ Januari-Februari 1933, in: Poeze (red.) *Politiek-Politieoneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 256.

²²⁵ Ingleson, *Road to exile*, 199-200.

verlenen, maar maakten hierbij wel onderscheid tussen het Nederlandse bestuur in Nederlands-Indië en dat in Nederland zelf. Voor Soekarno bestond er echter geen verschil, wellicht mede omdat hij geen ervaring in Nederland had opgedaan.²²⁶

5.3 Velerlei verboden

De persbreidel

Het Nederlands-Indische gouvernement nam tegen de non-coöperatieve nationalistische bewegingen verschillende repressieve maatregelen. Niet alleen de Indonesiërs werden hierdoor in hun doen en laten beperkt. Sommige maatregelen werden namelijk ook toegepast op Europeanen die commentaar hadden op het Nederlandse gezag. Kritiek werd niet getolereerd, uit welk deel van de samenleving dit dan ook afkomstig was. Zo schroomde De Jonge niet om de benoeming van P.A. Kersten tot inspecteur van de MULO te weigeren, omdat hij een artikel had geschreven waarin stond dat de regering de Indonesische bevolking tegen zich in het harnas had gejaagd. Een dergelijk commentaar was volgens de landvoogd 'wel wat bar voor een onderwijsinspecteur'.²²⁷ Hiervoor had ook al het voorval plaatsgevonden met G. P. Reens en H. Vrijburg, twee onderwijzers die op 5 januari 1933 waren gearresteerd. Zij werden uiteindelijk schuldig bevonden aan het uiten van haat en vijandschap tegen het Nederlandse gezag.²²⁸

De gouverneur-generaal was ook niet gediend van kritische perscommentaren. Indien nodig paste hij dan ook de persbreidel toe, wat inhield dat persorganen (tijdelijk) verboden konden worden als de rust en orde in de samenleving in het geding waren.²²⁹ Persbreidel was vanaf 7 september 1931 mogelijk, maar werd pas na de muerij van 1933 meerdere malen toegepast. Bij het toepassen van de beperkende maatregelen op de pers had de gouverneur-generaal instemming nodig van de Raad van Nederlandsch-Indië.²³⁰ Daarnaast was er een belangrijke rol weggelegd voor de procureur-generaal. Hij attendeerde de landvoogd namelijk op artikelen die grensoverschrijdend waren. De procureur-generaal was op zijn beurt weer op de hoogte gesteld door de plaatselijke

²²⁶ Ingleson, *Road to exile*, 200-201.

²²⁷ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 171.

²²⁸ Idem, 173.

²²⁹ Voetnoot, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 481.

²³⁰ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 216.

bestuurders. Mirjam Maters schrijft dat er hier vaak sprake was van willekeur en ook ontbrak een rechtlijnig beleid.²³¹

Voor wat betreft de Indonesische pers werd de breidel in 1933 voornamelijk toegepast op de bladen van de non-coöperatieve nationalistische bewegingen, die artikelen publiceerden over een mogelijke onafhankelijkheid van Indonesië. Vooral de organen van de Partindo en van de Permi waren de dupe.²³² Zo werd bijvoorbeeld in februari 1933 op last van de procureur-generaal een reclameplaat van de *Fikiran Rakjat* (*Mening van het Volk*), een orgaan van de Partindo, met als onderschift 'Bangheid! De sana's beschouwen onze gehele beweging als communistisch', in beslag genomen. Ook werd de auteur van het artikel 'De fases van het imperialisme in Indonesië' vervolgd wegens vijandschap tegen het Nederlandse gezag.²³³ Op 19 juli van dat jaar werd een oplage van 1554 exemplaren van de *Fikiran Rakjat* in beslag genomen, omdat op de voorkant een afbeelding stond die stemming maakte voor de 'Republiek Indonesia' en daarom in strijd was met de wet.²³⁴

De persbreidel werd tot augustus 1933 niet toegepast op het blad *Soeara Oemoem* van de Persatoean Bangsa Indonesia (P.B.I.), ondanks aandringen van de procureur-generaal. De Jonge vond het toen nog niet nodig om de persbreidel te hanteren, omdat hij eerst wilde afwachten wat het effect zou zijn van de arrestatie en veroordeling van Tjindar Boemi. Hij had in februari 1933 een artikel gepubliceerd in de *Soeara Oemoem*, waarin stond dat andere mariniers wellicht het verzet op het schip De Zeven Provinciën als voorbeeld konden nemen.²³⁵ Tjindar Boemi werd uiteindelijk op 26 april veroordeeld tot een gevangenisstraf van één jaar en acht maanden.²³⁶ Op 12 augustus 1933 werd bij gouvernementsbesluit het blad *Soeara Oemoem* voor acht dagen verboden. Aanleiding hiervoor was een artikel over de arrestatie van Soekarno van 1 augustus dat vijandschap tegen het gezag uitstraalde.²³⁷ De verdere ontwikkeling van de P.B.I. wilde De Jonge rustig aanzien, omdat deze beweging zich niet zeer uitgesproken

²³¹ Maters, *Van zachte wenk tot harde hand*, 224.

²³² Idem, 238-239.

²³³ Januari – Februari 1933, in: Poeze (red.) *Politiek-Politieele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 255. Mei 1933, in: idem, 287.

²³⁴ Juni-Juli 1933, in: idem, 297. Ingleson, *Road to exile*, 214.

²³⁵ Procureur-generaal (R.M.J. Verheijen) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 17 februari 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 704. 1^E gouvernementssecretaris aan dd. procureur-generaal (G. Vonk), 11 juli 1933, in: idem, 797.

²³⁶ Mei 1933, in: Poeze (red.) *Politiek-Politieele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 286.

²³⁷ Voetnoot, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 801.

tegen het Nederlandse gezag keerde en geen non-coöperatief beleid hanteerde.²³⁸ Van verdere repressieve maatregelen was deze beweging gevrijwaard.

De maatregelen hadden hun vruchten afgeworpen. In 1934 en 1935 werd de persbreidel ook toegepast op andere organen dan alleen die van de nationalistische bewegingen. Mirjam Maters schrijft in haar werk over de pers in Nederlands-Indië dat dit waarschijnlijk gebeurde opdat de laatste elementen van kritiek konden worden uitgeschakeld.²³⁹ De Europese pers ontsnapte echter ook niet aan de breidel. De landvoogd schreef dat bij zijn aankomst in Nederlands-Indië de houding van de pers zorgwekkend was en trekken had van een schandaalpers. Volgens De Jonge vond het Indische publiek dit geen probleem, maar was het voor de sfeer in de kolonie minder bevorderlijk. Van het begin af aan probeerde hij de pers dan ook te veranderen en wees hij journalisten op hun verantwoordelijkheid om de stemming onder de burgerij niet negatief te beïnvloeden.²⁴⁰ De gouverneur-generaal was namelijk van mening dat de Europese pers een zeer belangrijke rol speelde en negatieve berichtgeving in de pers vele malen erger was dan de Indische onruststokers op openbare vergaderingen. Gezagsondermijnende kritiek zou bovendien kunnen worden overgenomen door de Indische pers.²⁴¹

In november 1933 zei de landvoogd dat de persbreidel op Europese kranten misschien wel doeltreffender zou zijn dan de arrestatie van Soekarno: 'Het publiek hecht niet veel waarde aan het optreden tegenover een of ander Inlandsch blaadje, nog wel een evenbedoelde arrestatie, maar veel meer nog zal naar het optreden tegenover een groot Europeesch dagblad worden afgemeten of de Regeering werkelijk "durft" op te treden'.²⁴² Na de arrestatie van Soekarno was de Europese pers, aldus De Jonge, weer aan het stoken en moest er ingrepen worden. De procureur-generaal deelde zijn mening en stelde voor om de persbreidel toe te passen. De persbreidel werd op drie kranten toegepast, waaronder de Indische Courant.²⁴³ Het ingrijpen wierp zijn vruchten af en volgens De Jonge vond er verbetering plaats. Dit kwam mede door een 'zeer gewenschte

²³⁸ Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van staat, minister van koloniën (Colijn), 29 augustus 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 35-36.

²³⁹ Maters, *Van zachte wenk tot harde hand*, 240.

²⁴⁰ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 123 en 124.

²⁴¹ Idem, 124 en 217.

²⁴² Maters, *Van zachte wenk tot harde hand*, 238.

²⁴³ Ibidem. Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 216-218.

zuivering', waarmee hij doelde op de stop van verschillende bladen die zich tegen het gouvernement hadden geuit.²⁴⁴

Het ingrijpen in de Europese pers laat zien dat De Jonge absoluut niet gediend was van kritiek, van welke kant uit de samenleving dan ook. Het Nederlandse gezag diende hoog gehouden te worden en tegenspraak, Europees of Indonesisch, werd aan banden gelegd. Mirjam Maters geeft in haar werk een gedetailleerd overzicht van het aantal malen en de redenen waarom de persbreidel werd toegepast. In de jaren 1933, 1934 en 1935 werd de persbreidel in totaal 29 maal toegepast. De eerste fase van de persbreidel, een waarschuwing, werd 23 keer toegepast en de tweede fase, een tijdelijk verbod, zes keer. De Europese pers kreeg vijf maal een waarschuwing en eenmaal een verbod. De Indische pers werd achttien maal gewaarschuwd en kreeg vijf maal een verbod.²⁴⁵

Beperking van het recht van vergadering

Een andere maatregel die door het gouvernement werd toegepast, was het ingrijpen tijdens de bijeenkomsten van de verschillende nationalistische groepen. In februari 1933 gaf De Jonge aan procureur-generaal Verheijen, op diens verzoek, toestemming om openbare vergaderingen onder scherper toezicht te stellen. Het uiten van verzet tegen het Nederlandse gezag werd niet meer getolereerd.²⁴⁶ Openbare vergaderingen werden door de politie ontbonden en de sprekers werden gearresteerd of het woord ontnomen, indien zij woorden gebruikten die een gevaar vormden voor de rust in de samenleving. De vier non-coöperatieve nationalistische bewegingen kregen allemaal met deze maatregelen te maken.

In mei 1933 informeerde procureur-generaal Verheijen de gouverneurs en residenten over het ingrijpen in de vergaderingen omtrent situaties, waarin het niet helder was of de sprekers zich uitten tegen het Nederlandse gezag. Mocht er twijfel bestaan, dan moest de leider van de politie de spreker manen duidelijkheid te scheppen in wat hij precies bedoelde. Gebeurde dit niet, dan moest hem het woord worden

²⁴⁴ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 218 en 227.

²⁴⁵ Maters, *Van zachte wenk tot harde hand*, 237.

²⁴⁶ Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van staat, minister van koloniën (Colijn), 29 augustus 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 25. Voetnoot, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 693.

ontnomen. Volgens de procureur-generaal waren zowel de politie als de bewegingen gebaat bij duidelijkheid. Verheijen was namelijk van mening dat het aanwezige publiek bij de bijeenkomsten 'nog op een zeer lagen trap van ontwikkeling' stond en zij waren zijns inziens gebaat bij heldere taal. Zo zou iedereen weten wat de sprekers precies bedoelden.²⁴⁷

Vanwege aanhoudende propaganda werd op 1 augustus 1933 het vergaderrecht van de Partindo en de P.N.I.-Baroe door de gouverneur-generaal ingeperkt. Dit gebeurde op advies van de procureur-generaal en met instemming van de Raad van Nederlandsch-Indië. Vanaf dat moment waren de bewegingen verplicht toestemming te vragen voor het houden van openbare vergaderingen, moesten besloten vergaderingen worden gemeld en konden deze eventueel worden geweigerd.²⁴⁸ Vanaf 4 augustus gold deze regeling ook voor de Permi en de P.S.I.I.²⁴⁹

Volgens Pluvier had het ingrijpen van de politie tijdens de vergaderingen een propagandistische waarde voor de nationalistische bewegingen gehad. Bovendien werd het uiteindelijke doel met het ingrijpen niet altijd bereikt: het publiek werd vaak onrustiger en kreeg meer sympathie voor de beweging.²⁵⁰ Ook de landvoogd schreef dat het optreden van de politie juist zorgde voor een grotere aantrekkingskracht van de nationalistische bewegingen.²⁵¹ Het verscherpte toezicht op de openbare vergaderingen hielp dan ook niet. Volgens De Jonge moest er dan ook harder worden ingegrepen.²⁵² Op 9 oktober 1933 werd er door het gouvernement een verbod uitgevaardigd voor alle openbare en besloten vergaderingen, omdat er nog steeds sprake was van ontoelaatbare uitingen.²⁵³

²⁴⁷ Procureur-generaal (R.J.M. Verheijen) aan gouverneurs en residenten in Ned.-Indië, 18 mei 1933, in: *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 757-759.

²⁴⁸ Raad van Nederlandsch-Indië aan gouverneur-generaal (De Jonge), 1 aug. 1933, in: idem, 858.

²⁴⁹ Voetnoot, in: idem, 866.

²⁵⁰ Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië*, 58-59.

²⁵¹ Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van staat, minister van koloniën (Colijn), 29 augustus 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 24-25 en 35.

²⁵² Idem, 25.

²⁵³ Procureur-generaal (R.J.M. Verheijen) aan gouverneurs en residenten, 9 oktober 1933, in: idem, 67.

Lidmaatschapsverbod landsdienaren

Naast het ingrijpen tijdens vergaderingen en het inperken van het vergaderrecht, kwam er voor ambtenaren in juni 1933 ook een verbod om lid te zijn van een van de non-coöperatieve nationalistische bewegingen. Op 10 februari 1933 was door procureur-generaal Verheijen reeds een voorstel ingediend voor een lidmaatschapsverbod van de P.N.I.-Baroe, omdat de beweging gevaarlijk en revolutionair was. Bovendien zou deze de richting opgaan van de voormalige Communistische Partij, de P.K.I. De beweging breidde zich snel uit en de band met het communisme mocht niet onderschat worden. Hij wilde de overheidsdiensten beschermen tegen het verzet dat reeds was uitgebroken op het schip De Zeven Provinciën.²⁵⁴ De Raad van Nederlandsch-Indië bracht op 24 februari het advies uit om het voorstel van Verheijen te accepteren.²⁵⁵ De gouverneur-generaal ging toen nog niet in op het advies, omdat hij op dat moment een incidenteel verbod dat alleen gold voor de P.N.I.-Baroe, niet gewenst vond.²⁵⁶

In juni 1933 kwam de gouverneur-generaal wel op het advies terug, omdat hij toch maatregelen wilde nemen tegen landsdienaren die zich politiek misdroegen. Ook wilde hij verdere verslapping van de ambtelijke discipline tegengaan. De Jonge werd hierbij geadviseerd door veel verschillende partijen: de Legercommandant, de Commandant der Zeemacht, de directeurs van het Binnenlands Bestuur en Justitie, de procureur-generaal, de Regeringsgemachtigde voor Algemene Zaken en de adviseur voor Inlandse Zaken en de Raad van Nederlandsch-Indië.²⁵⁷ In zijn uiteindelijke besluit werd de gouverneur-generaal ook beïnvloed door een maatregel die reeds op 22 mei 1933 in Nederland was genomen. Deze hield in dat ambtenaren ontslagen konden worden als zij revolutionair gezind waren of lid waren van een vereniging die de plicht van de ambtenaar in gevaar bracht.²⁵⁸

De gouverneur-generaal vermeldde op 27 juni 1933 aan de minister van Koloniën, H. Colijn, dat hij het besluit had genomen dat landsdienaren geen lid meer

²⁵⁴ Procureur-generaal (R.J.M. Verheijen) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 10 februari 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 694-699.

²⁵⁵ Advies van de raad van Nederlandsch-Indië, 24 februari 1933, in: idem, 701-702.

²⁵⁶ Uittreksel uit de notulen van de buitengewone vergadering van de raad van Nederlandsch-Indië, 2 juni 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 770.

²⁵⁷ Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van koloniën (Colijn), 27 juni 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 781-782.

²⁵⁸ Idem, 781-782. Ook: voetnoot, in: idem, 784.

mochten zijn van en geen medewerking meer mochten verlenen aan verenigingen die schadelijk werden geacht voor de discipline van de landsdienaren, of die zich actief of passief tegen het wettig gezag richtten. De P.N.I.-Baroe en de Partindo werden gerekend tot dergelijke verenigingen.²⁵⁹ Op aandringen van procureur-generaal Verheijen en op advies van de Raad van Nederlandsch-Indië werden vanaf 4 augustus 1933 ook de Permi en de P.S.I.I verboden verenigingen.²⁶⁰

Daarnaast werd ook besloten dat landsdienaren alleen nog maar lid mochten zijn van een vakvereniging als zich in het bestuur van de vereniging ten minste één landsdienaar bevond. De landsdienaar moest verklaren dat hij de belangen van de staat niet uit het oog zou verliezen. Als hij zich hier niet aan zou houden, zou oneervol ontslag volgen.²⁶¹ In zijn *Herinneringen* schreef De Jonge dat hij het verbod op lidmaatschap niet echt boeiend vond, omdat er toch niet veel ambtenaren lid waren van een van de bewegingen. Voor hem was de maatregel betreffende de vakverenigingen veel interessanter, omdat deze een vergaande controle op de verenigingen betekende.²⁶²

Reisregeling

Een andere repressieve maatregel die werd toegepast was de reisregeling. Deze dateerde uit 1918 en hield in dat er door de nationalisten niet naar bepaalde gebieden gereisd mocht worden, om deze te beschermen tegen propaganda. Het plaatselijk bestuur kon deze maatregel opleggen in overleg met de procureur-generaal. Zo werd in juli 1933 de reisregeling toegepast op de gewesten Tapanoeli en Bangka op Sumatra om volgens De Jonge de 'tot nu toe betrekkelijk onbesmette gebieden voor de dreigende penetratie van deze destructieve invloeden te vrijwaren'.²⁶³ Personen die een gevaar vormden voor de orde en rust konden uit dit gebied worden geweerd. De aanleiding om tot de reisregeling over te gaan, was dat de leiders van de Permi, de P.S.I.I. en de P.I. met

²⁵⁹ Voetnoot, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 784.

²⁶⁰ Advies van de raad van Nederlandsch-Indië, 4 augustus 1933, in: idem, 860-863. Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van koloniën (Colijn), 12 augustus 1933, in: idem, 866.

²⁶¹ Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van koloniën (Colijn), 27 juni 1933, in: idem, 784.

²⁶² Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 188.

²⁶³ Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van staat, minister van koloniën (Colijn), 29 augustus 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 26.

hun propaganda een negatieve invloed hadden op Sumatra.²⁶⁴ Pluvier is van mening dat al de bovengenoemde maatregelen op zichzelf niet erg belangrijk waren en meer een voorbode waren van wat ging komen: de arrestatie van Soekarno.²⁶⁵ Toch verloren de nationalistische bewegingen door het repressieve beleid contact met de massa en daardoor ook veel leden.

B.C. de Jonge in 1932

²⁶⁴ Voetnoot, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 26.

²⁶⁵ Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië*, 59.

De internering van Hadji Moechtar Loefti en Soekarno

Wellicht de meest extreme repressieve maatregel was de verbanning en internering van de nationalistische leiders naar een bepaald gebied in de Indonesische archipel. In geval van internering kon de gouverneur-generaal gebruik maken van zijn exorbitante rechten, waarbij hij iemand wegens gevaar voor de openbare rust en orde, of in het belang hiervan zonder proces kon verbannen.²⁶⁶ De procedure rondom deze rechten verliep als volgt: De procureur-generaal droeg degene voor die voor internering in aanmerking kwam. Vervolgens vond er een verhoor plaats en werd er een proces-verbaal opgesteld, waaraan door de verhoorde nog een memorie van verweer kon worden toegevoegd. De Raad van Nederlandsch-Indië bracht dan op basis van deze documenten advies uit aan de gouverneur-generaal, waarna hij besloot wat er ging gebeuren. De landvoogd moest in de toepassing van de exorbitante regelingen in overeenstemming met de Raad handelen.²⁶⁷ Personen die in Indië geboren waren kon hun verblijf voor een bepaald deel van het land worden ontzegd, of zij konden een specifieke verblijfplaats toegewezen krijgen (internering). Voor wat betreft de internering van iemand die geboren was in Indië gold dat de minister van Koloniën in Nederland hiervan niet meteen op de hoogte gesteld hoefde te worden. De Volksraad hoefde alleen geïnformeerd te worden indien de exorbitante rechten van toepassing waren op personen die niet in Indië waren geboren.²⁶⁸

De eerste die hiermee te maken kreeg was een van de leiders van de Permi, Hadji Moechtar Loefti. In eerste instantie bestond er discussie over het beleid dat ten aanzien van de Permi en ook de P.S.I.I. gevoerd zou moeten worden. Een resident in Sumatra gaf de voorkeur aan beperking van het vergaderrecht, maar in mei 1933 was door procureur-generaal Verheijen en de directeur van binnenlands bestuur, P.C.A. van Lith, geopperd om ook over te gaan tot internering van de voornaamste leiders.²⁶⁹ Van Lith zag de situatie op Sumatra zeer somber in. Vooral 'het godsdienstige fanatisme' leidde

²⁶⁶ Bijlage I, in: Kwantes (red.), *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 236.

²⁶⁷ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 193. De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11a*, 156.

²⁶⁸ De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11a*, 156.

²⁶⁹ Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van staat, minister van koloniën (Colijn), 29 augustus 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 26. Zie ook voetnoot. Directeur van binnenlands bestuur (P.C.A. van Lith) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 26 mei 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 763.

bij hem tot grote bezorgdheid. Volgens Van Lith moest er ook rekening worden gehouden met het karakter van de Minangkabauers (personen afkomstig van Sumatra) die in het verleden hadden laten zien dat zij 'zooveel feller, zooveel strijdlustiger is dan de van nature lijdzame Javaan, zoodat minder nodig is, om den Minangkabauer tot daden aan te zetten'.²⁷⁰ Om tot een besluit te komen werd er een onderzoek ingesteld en bracht procureur-generaal Verheijen begin juli 1933 een bezoek aan het gebied. Gezien de zware taak die de politie en het bestuur daar hadden, doordat er zeer veel politieke bijeenkomsten plaatsvonden, was de procureur-generaal van mening dat de leider van de Permi onmiddellijk geïnterneerd moest worden.²⁷¹

Aldus geschiedde. Op 12 juli lichtte Verheijen de landvoogd in dat de belangrijkste leider van de Permi, Hadji Moechtar Loefti, was gearresteerd en op 2 maart 1934 werd bij gouvernementsbesluit bepaald dat hij op Boven-Digoel zou worden geïnterneerd. Hij werd ervan beschuldigd uit te zijn op het verstoren van de openbare orde en op ondermijning van het gezag, met als doel het omverwerpen van de Nederlandse overheersing.²⁷² Bij deze gang van zaken komt duidelijk naar voren dat de procureur-generaal een flinke vinger in de pap had. Zou hij wellicht ook in aanmerking komen als de man-on-the-spot, die voor een groot deel verantwoordelijk was voor het beleid dat in de kolonie werd gevoerd? In oktober 1933 zou gouverneur-generaal De Jonge tijdens een conferentie zeggen dat sommige mensen om hem heen aangedrongen hadden op het nemen van bepaalde maatregelen. Hij noemde geen namen, maar doelde onder meer op de procureur-generaal.²⁷³

Het bleef echter niet bij deze ene arrestatie en internering. De volgende op wie de exorbitante rechten werden toegepast was Soekarno. Hij werd op 1 augustus 1933 te Batavia gearresteerd toen hij het huis verliet van M.H. Thamrin, Volksraadlid namens de Nationale Fractie. Aan de Volksraad werd door de Regeringsgemachtigde voor Politiezaken, advocaat-generaal G. Vonk, hiervoor de volgende motivatie gegeven: 'dat

²⁷⁰ Directeur van binnenlands bestuur (P.C.A. van Lith) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 26 mei 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 764.

²⁷¹ Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van staat, minister van koloniën (Colijn), 29 augustus 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 27-28.

²⁷² Procureur-generaal (R.J.M. Verheijen) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 12 juli 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 837. Voetnoot, in: idem, 838.

²⁷³ Openingsrede van gouverneur-generaal (De Jonge) ter regenten-conferentie Oost-Java te Malang, 23 oktober 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 82.

de heer Ir. Soekarno is gearresteerd als verdacht van het misdrijf, omschreven en strafbaar gesteld bij artikel 153 bis van het Wetboek van Strafrecht, gepleegd in de door hem geschreven en verspreide brochure, getiteld *Mentjapai Indonesia Merdeka* (Het bereiken van een vrij Indonesië) en dat door de Regeering zijne interneering in overweging wordt genomen'.²⁷⁴ De brochure droeg volgens procureur-generaal Verheijen een staatgevaarlijk karakter en hij kwam tot de slotsom dat er nog maar een manier was om zowel de bevolking als het gouvernement tegen deze 'gevaarlijken en onverbeterlijk gebleken volksmänner' te beschermen: internering.²⁷⁵ Soekarno zei later dat hij in de acht maanden dat hij vrij was geweest niets verkeerd had gedaan. Zijn enige fout was dat hij zijn mond niet dicht had gehouden. De commissaris van politie had tegen hem gezegd dat hij een onruststoker was en dat er geen enkele hoop bestond dat hij zijn leven zou beteren.²⁷⁶

Op 19 augustus stuurde Verheijen aan De Jonge een overzicht met alle overtredingen die Soekarno zou hebben begaan. Gezien zijn argumenten en woordkeuze is dit overzicht voor een groot deel gebaseerd op de politiek-politionele verslagen. Er stond onder meer vermeld dat Soekarno zijn vrijheid had misbruikt en dat verbanning de enige manier was om de orde en rust te beschermen. De gedachte dat de gratieverlening een goede invloed op hem zou hebben gehad, bleek volkomen onjuist te zijn geweest.²⁷⁷ Meteen na zijn vrijlating was Soekarno weer in de fout gegaan met zijn uitdagende optreden tijdens de openbare huldigingen, waar hij zou hebben gezegd dat hij scherper was dan voorheen. De uitspraak dat hij niet zou rusten voordat er eenheid bestond in de nationale beweging en de onafhankelijkheid van Indonesië was bereikt, vond Verheijen niet gepast. Soekarno zou steeds radicalere denkbeelden hebben ontwikkeld en de massa willen aanzetten tot actie. De keuze om op 2 en 31 augustus, de verjaardag van de koningin en koningin-moeder, een propagandavergadering en een openbare bespreking te houden, was volgens Verheijen een zeer duidelijke uiting van vijandigheid.²⁷⁸

²⁷⁴ Voetnoot, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 867.

²⁷⁵ Procureur-generaal (R.J.M. Verheijen) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 19 augustus 1933, in: idem, 882-883.

²⁷⁶ Adams, *Sukarno een autobiografie uit de mond van de president opgetekend door Cindy Adams*, 145.

²⁷⁷ Procureur-generaal (R.J.M. Verheijen) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 19 augustus 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 870-871.

²⁷⁸ Idem, 870-880.

Volksraadlid Thamrin wilde naar aanleiding van de arrestatie een interpellatie houden en vragen stellen om de achterliggende motieven te ontrafelen. Al eerder had hij aan de regering kritische vragen gesteld betreffende het ingrijpen van de politie bij openbare vergaderingen. De landvoogd zag het echter niet zitten deze te beantwoorden en zag geen enkel nut voor het algemeen belang. Ten dele werden de vragen voorbarig gevonden en om de rust en orde te beschermen kon op een aantal andere vragen nog geen antwoord worden gegeven. Er volgde wel een schriftelijk antwoord, waarin stond dat de arrestatie had plaatsgevonden op last van de procureur-generaal.²⁷⁹ In zijn *Herinneringen* schreef De Jonge dat hij het liefst Thamrin had opgeborgen, maar dat hij daartoe de kans niet had gekregen. 'Hij was de ergste van allen, bekwaam en handig, ik mocht hem wel, maar had hem toch gaarne op Banda of ergens anders opgeborgen'.²⁸⁰

Nadat Soekarno was gearresteerd waren er twee mogelijkheden om hem uit de samenleving te houden. Eén daarvan was een vervolging van rechtswege, zoals dat ook was gegaan na zijn eerste arrestatie in 1929. Dat betekende een proces met een kans op vrijspraak. Er moest dan bovendien een gegronde reden zijn voor een aanklacht. Er bestond echter ook de mogelijkheid dat De Jonge gebruik zou maken van zijn exorbitante rechten. Beide procedures werden gestart. Volgens Soekarno's biograaf Lambert Giebels werd de zaak zo aangepakt, omdat het voornemen tot internering op zichzelf geen aanleiding vormde voor een voorlopige hechtenis. Nu kon Soekarno alvast worden vastgezet.²⁸¹ Op 17 augustus 1933 werd Soekarno voor het eerst verhoord. In totaal gebeurde dat negen maal. Tijdens de eerste vijf verhoren werd geprobeerd Soekarno toe te laten geven dat hij zich schuldig had gemaakt aan het overtreden van artikel 153 (haat-zaaien) in zijn brochure *Mentjapai Indonesia Merdeka*. Eerst ontkende hij in alle toonaarden, maar vanaf 9 september veranderde Soekarno ineens van standpunt en gaf hij toe dat de door hem gekozen woorden onrust hadden opgewekt. In de verhoren die daarna plaatsvonden gaf hij steeds meer toe en zei hij dat hij had gehandeld zonder na te denken. Hij beloofde zelfs zich volledig terug te zullen trekken uit de politiek.²⁸² Hier bleef het echter niet bij. Soekarno schreef namelijk ook vier

²⁷⁹ Augustus 1933, in: Poeze (red.) *Politiek-Politieele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 310-312. Voetnoot, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 867.

²⁸⁰ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 191.

²⁸¹ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 193.

²⁸² Idem, 193-195.

brieven aan procureur-generaal Verheijen waarin hij zijn spijt betuigde. De eerste dateerde van 30 augustus 1933 waarin hij vroeg om vrijlating en beloofde zich terug te trekken uit de politiek. Hij smeekte Verheijen om hem te verlossen uit de zenuwslopende toestand van onvrijheid.²⁸³ In de tweede brief schreef Soekarno dat hij alle eisen zou aanvaarden, als hij maar vrij kwam. In de daaropvolgende zei hij alle banden met de politiek te zullen verbreken. Aan de Partindo had hij medegedeeld niet langer voorzitter en lid te willen zijn. In de laatste brief schreef Soekarno dat desnoods de hele wereld op de hoogte gesteld moest worden van zijn terugtrekking uit de politiek en van zijn gesmeek aan de Nederlandse regering om vrijlating. Hij was tot alles bereid.²⁸⁴

Er volgde een golf van commentaar toen de brieven van Soekarno aan het licht kwamen. De Indische pers reageerde onthutst, maar het was vooral Hatta die kritiek uitte. Hij publiceerde twee artikelen, *Tragedie Soekarno* en *Sikap Pemimpin (De houding van een leider)* waar hij sprak over de politieke dood van Soekarno.²⁸⁵ In de jaren tachtig is er vooral in Indonesië een discussie geweest over de echtheid van de brieven en werd er gesteld dat de Nederlandse regering zich schuldig zou hebben gemaakt aan vervalsing. Het is namelijk zo dat de brieven, die liggen in het Nationaal Archief, zijn overgetypt van de brieven die hij met de hand had geschreven. Daarnaast zijn ze niet voorzien van een handtekening en zouden ze ook niet in de stijl van Soekarno zijn opgesteld. Giebels schrijft echter dat onderzoek van R.C. Kwantes en Bob Hering heeft doen inzien dat de brieven in het archief kopieën zijn van de originelen.²⁸⁶

Over de echtheid kan misschien geen discussie meer bestaan, maar wel over de precieze redenen voor deze brieven. Giebels schrijft dat Soekarno waarschijnlijk het gevoel had dat hij in een situatie zat waarin er aan een langdurige opsluiting niet meer te ontkomen viel. Hij schreef de eerste brief wellicht in een opwelling en zag daarna in dat er voor hem geen weg meer terug was.²⁸⁷ Ingleson schrijft dat deze actie niet als een dwaling kan worden beschouwd. Soekarno stond inderdaad onder stress, maar hij werd

²⁸³ Soekarno aan procureur-generaal (R.J.M. Verheijen), 30 augustus 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische neweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 37.

²⁸⁴ Soekarno aan procureur-generaal (R.J.M. Verheijen), 7 september 1933, in: idem, 39. Soekarno aan procureur-generaal (R.J.M. Verheijen), 21 september 1933, in: idem, 41. Soekarno aan procureur-generaal (R.J.M. Verheijen), 28 september 1933, in: idem, 41-43.

²⁸⁵ Hering, *Soekarno*, 235.

²⁸⁶ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 198-200. Hering, 'Indonesian Nationalism Revisited', 299-300.

²⁸⁷ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 197.

in de gevangenis niet slecht behandeld. Hij hing echter sterk aan het contact met de massa en steun van andere mensen. Toen dit alles wegviel had hij nog maar weinig spirituele en filosofische bronnen om op terug te vallen. Soekarno realiseerde zich hoogstwaarschijnlijk dat er een grote kans bestond dat hij verbannen zou worden en dit was emotioneel voor hem moeilijk te verwerken. Volgens Ingleson was het een actie van een zwak mens.²⁸⁸ In zijn autobiografie zegt Soekarno overigens helemaal niets over de brieven.

De vier brieven hadden echter het tegenovergestelde effect van wat Soekarno hoopte te bereiken. Op 13 oktober kwam de Raad van Nederlandsch-Indië met zijn advies. De Raad achtte het zeer onwaarschijnlijk dat Soekarno zich bij een eventuele vrijlating aan zijn beloftes zou houden. Zo was reeds eerder gebleken dat Soekarno een zwakke en onbeheerste persoonlijkheid had en dat hij zich toch niet hield aan de beloftes om zich te matigen.²⁸⁹ Ook werd de kans groot geacht dat hij zich weer op het politieke vlak zou begeven, juist omdat hij door het schrijven van de brieven de situatie voor zichzelf zo moeilijk had gemaakt. Hij moest dan toch aan iemand de schuld geven: hetzij het kapitalisme, imperialisme of het Nederlandse gezag. Het was voor Soekarno onmogelijk om ongevaarlijk te blijven en zijn vrijlating zou bovendien het ontzag voor het gouvernement aantasten. Vrijlating werd door de Raad dan ook sterk ontraden.²⁹⁰

Op 28 december 1933 werd Soekarno bij gouvernementsbesluit verbannen naar het dorp Endeh op het eiland Flores. Vele andere plaatsen waren door de procureur-generaal en de Raad in overweging genomen, maar Flores bood de beste isolatie en arbeidsmogelijkheden.²⁹¹ Soekarno werd naar eigen zeggen verbannen naar een van de meest afgelegen eilanden. Voor hoe lang was hem niet bekend. De Nederlanders hadden hem het gevoel gegeven dat ze zo aardig waren geweest om hem in 1931 vrij te laten, maar dat hij hiervoor niet dankbaar genoeg was geweest.²⁹² Door de beperkte communicatie- en recreatiemogelijkheden voelde de internering voor Soekarno als het einde van de wereld. Het was voor hem precies als in de gevangenis, maar ditmaal was de cel groter. Hij kon daar met niemand praten en mensen die wel begrip voor hem

²⁸⁸ Ingleson, *Road to exile*, 220.

²⁸⁹ Advies van de raad van Nederlandsch-Indië, 13 oktober 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 44-45.

²⁹⁰ Idem, 46-47.

²⁹¹ Voetnoot, in: Kwantes (red.), idem, 47.

²⁹² Adams, *Sukarno een autobiografie uit de mond van de president opgetekend door Cindy Adams*, 146.

hadden, durfden niet met hem te spreken. Voor Soekarno was dit verbanning in zijn zuiverste vorm.²⁹³ In 1938 werd Soekarno door de opvolger van gouverneur-generaal De Jonge, A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, naar Benkoelen op Sumatra verplaatst.²⁹⁴

De toepassing van de exorbitante rechten op Hatta en Sjahrir

De internering van Loefti en Soekarno was voor het Nederlandse gouvernement niet voldoende, ook al wordt in het politieke verslag van augustus 1933 vermeld dat de Partindo en de P.N.I.-Baroe in hun bewegingsvrijheid zodanig werden belemmerd dat de gevolgen hiervan goed zichtbaar werden. Zo was het verenigingsleven vrijwel verdwenen en nam het contact tussen de leiders en de massa af. Ook het ledenaantal liep terug en veel mensen zegden hun lidmaatschap op, mogelijk uit angst. Vanuit de partijen werd er geprobeerd om de terugloop tegen te gaan. Er werden geheime vergaderingen gehouden in rijtuigen, taxi's en bij mensen thuis, maar dit was door de controle van de politie vrijwel onmogelijk.²⁹⁵ Voor Hatta was de arrestatie van Soekarno het bewijs dat de Partindo niet de juiste weg had bewandeld. Het ontbrak de partij aan een goede organisatie. De nationale bewegingen hadden zich niet bezig moeten houden met het aanspreken van de massa, maar met de ontwikkeling van een sterke organisatie en een sterk kader.²⁹⁶ *Mohammad Hatta*

Door de leden van de P.N.I.-Baroe werden er twee mogelijkheden geopperd om het werk van de nationalistenvoort te kunnen zetten. De eerste was dat alle nationalistische bewegingen zouden ophouden te bestaan en alleen nog informeel te werk zouden gaan. De tweede was het organiseren van passief verzet.²⁹⁷ Hatta was van beide opties echter geen voorstander. Het opheffen van de partij was geen mogelijkheid,

²⁹³ Adams, *Sukarno*, 148-151.

²⁹⁴ De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11a*, 384.

²⁹⁵ Augustus 1933, in: Poeze (red.) *Politiek-Politieke overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 312 en 313.

²⁹⁶ Ingleson, *Road to exile*, 223.

²⁹⁷ Idem, 224.

omdat hij voorheen zelf kritiek had geleverd op de heffing van de oude P.N.I partij. Passief verzet behoorde ook niet tot de mogelijkheden, omdat Hatta verwachtte dat de beweging dan waarschijnlijk door het gouvernement zou worden verboden. De partij moest volgens Hatta nu vooral een sterk kader gaan vormen, zodat deze tegen een mogelijke interventie bestand zou zijn. Door de houding van het gouvernement was er volgens Hatta meer sympathie ontstaan voor de nationalisten, waardoor het aanspreken van massa ook niet meer nodig was.²⁹⁸

De P.N.I.-Baroe leek ondertussen, in tegenstelling tot de Partindo, op te krabbelen en zich goed aan de beperkende omstandigheden aan te passen. Er werd door de recherche dan ook niet verwacht dat de partij zichzelf zou ontbinden, zolang deze nog haar gang kon gaan.²⁹⁹ Op 22 december 1933 deelde procureur-generaal Verheijen aan De Jonge mede dat hij het vergaderverbod dat reeds tegen de nationalistische bewegingen was uitgevaardigd, alleen werkzaam achtte als ook de leiders geïnterneerd zouden worden. Verheijen verwachtte dat alleen een beperking van het vergaderrecht zou leiden tot illegale handelingen.³⁰⁰ De P.N.I.-Baroe zou bovendien gebruik maken van de kennis die Hatta en Sjahrir in Europa hadden opgedaan. Zij waren daar in aanraking gekomen met de theoretische en strategische ideeën van Marx en Lenin en wisten zich door deze inzichten goed aan te passen aan de beperkende maatregelen.³⁰¹

Volgens Verheijen was de P.N.I-Baroe een marxistische organisatie en uit op omverwerping van het Nederlandse gezag. Voor de buitenwereld probeerde de partij haar banden met het communisme te verbergen, maar volgens de procureur-generaal had de P.N.I-Baroe gevaarlijke communistische ideeën.³⁰² De P.N.I-Baroe had zich weliswaar aan de repressieve maatregelen aangepast en de politieke acties stopgezet, er waren echter allerlei voortekenen dat de leiders via andere wegen gewoon door zouden gaan op de ingeslagen weg. Zo waren zij bezig een sterk kader te vormen, de cellen uit te breiden en vestigden zij zich onder de arbeiders in de bedrijven. Volgens Verheijen bestond er nog geen direct gevaar, maar mocht de beweging zeker niet worden

²⁹⁸ Ingleson, *Road to exile*, 224. Mavis Rose, *Indonesia free. A political Biography of Mohammad Hatta* (Ithaca and New York 1987) 72.

²⁹⁹ November 1933, in: Poeze (red.) *Politiek-Politieoneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 336.

³⁰⁰ Procureur-generaal (R.J.M. Verheijen) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 22 december 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging*, deel IV, 189.

³⁰¹ Ibidem.

³⁰² Idem, 196.

onderschat.³⁰³ De procureur-generaal was van mening dat de belangen van de samenleving, die op één lijn lagen met die van het gouvernement, beschermd moesten worden. Er diende dan ook overgegaan te worden tot de internering van de leiders van P.N.I.-Baroe. Verheijen vroeg aan De Jonge toestemming om, na overleg met de Raad van Nederlandsch-Indië, Hatta, Sjahrir en andere bestuursleden te arresteren en huiszoeken te verrichten.³⁰⁴

Om tot een besluit te komen vroeg de Raad advies aan de Adviseur voor Inlandsche Zaken, E. Gobeé. Hij waarschuwde dat de leiding van de P.N.I.-Baroe nu wellicht in de handen zou vallen van fanatici en was ervan overtuigd dat het gouvernement de gematigde nationalist tegen zich in het harnas zou jagen. Gobeé ontkende niet dat Hatta en Sjahrir gevaarlijke personen waren en wilde de partij daarom verbieden.³⁰⁵ Volgens Giebels was het voorstel van Gobeé radicaler dan het voorstel van Verheijen, omdat daarbij de partij buiten de wet zou worden gesteld. In zijn advies sprak Gobeé echter over 'een verbanning voor het leven van de betrokken personen', wat toch radicaler overkomt dan het verbieden van een partij.³⁰⁶

In een nota van de algemene secretarie, waarschijnlijk opgesteld door secretaris-generaal A.D.A. De Kat Angelino, werd het idee van Verheijen ondersteund. Hier staat vermeld dat er onder het oppervlak inderdaad iets aan het broeien was, ook al waren er op dat moment nog geen concrete plannen voor politieke acties. Er wordt hierbij gewezen op de relatie van Hatta met Japan, waarmee hij het gouvernement probeerde te intimideren.³⁰⁷ Hatta had in mei 1933 een bezoek gebracht aan Japan, waar hij in de krant werd beschreven als 'De Ghandi van Java'. De internering van Hatta zou aan de verwachting, 'dat Japan zich als een schild wil plaatsen vóór de Inlandsche revolutionaire actie', een einde maken.³⁰⁸ In *Herinneringen* van De Jonge staat dat in november 1933 was besloten een bewakingsdienst in te stellen om de activiteiten van Japan in de gaten te houden. Japan liet internationaal gezien steeds meer van zich horen

³⁰³ Procureur-generaal (R.J.M. Verheijen) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 22 december 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging*, deel IV, 198, 202 en 203.

³⁰⁴ Idem, 203 en 206.

³⁰⁵ Adviseur voor inlandse zaken (E. Gobeé) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 24 januari 1934, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging*, deel IV, 206-210. Ingleson, *Road to exile*, 227.

³⁰⁶ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 203. Adviseur voor inlandse zaken (E. Gobeé) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 24 januari 1934, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging*, deel IV, 209.

³⁰⁷ Nota der Algemene secretarie, in: idem, 214.

³⁰⁸ Ibidem. Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 204.

en was in 1931 overgegaan tot militaire acties tegen China. In 1933 trad Japan uit de Volkenbond wat door de westerse machten met argusogen werd bekeken.³⁰⁹

De Raad van Nederlands-Indië steunde uiteindelijk het voorstel van procureur-generaal Verheijen. Op zondag 25 februari 1934 werden Mohammad Hatta en Sjoetan Sjahrir, samen met andere kopstukken van de P.N.I.-Baroe, gearresteerd en vonden er 42 huiszoeken plaats.³¹⁰ In zijn dagboek schreef Sjahrir dat hij er geen idee van had waarom hij werd gearresteerd. Hij hield er sterk rekening mee dat zijn hechtenis lang zou duren, omdat dit vaker voor kwam als het om politieke aangelegenheden ging. Bovendien was hij naar eigen zeggen slechts een inlander en genoot hij derhalve minder rechten.³¹¹

Het verhoor van Hatta en Sjahrir vond pas in september 1934 plaats. De verhoren waren kort en bondig en eigenlijk was van te voren al bepaald wat hun lot zou zijn. Daar was Hatta zich van bewust, toen hij zei dat het verhoor slechts een formaliteit was.³¹² Sjahrir schreef in zijn dagboek dat zijn verhoor slechts één uur duurde en ook hij zag de procedure slechts als een plicht waaraan nu eenmaal moest worden voldaan. Hij verwachtte binnen een paar weken te horen te krijgen wat zijn lot zou zijn. In november 1934 hoorde Sjahrir geruchten over een mogelijk internering, wat hij gezien zijn aantekeningen niet had verwacht.³¹³

Soetan Sjahrir

Hij schrijft echter: 'Met de heersende tijdgeest en met de wetenschap van de denkbeelden en voornemens, die Zijne Excellentie de tegenwoordige minister van koloniën (Colijn) in zijn brochure Koloniale vraagstukken van heden en morgen ontwikkeld heeft – speciaal het gedeelte van de inlandse beweging – moet ik eigenlijk

³⁰⁹ Van de Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 219-220. De Jong, *De waaier van het fortuin*, 545-546.

³¹⁰ Procureur-generaal (G. Vonk) aan gouverneur-generaal (De Jonge), 6 augustus 1934, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging*, deel IV, 277.

³¹¹ Sjahrazad, *Indonesische overpeinzingen* (Amsterdam 1946) 7.

³¹² Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 204.

³¹³ Sjahrazad, *Indonesische overpeinzingen*, 20, 32 en 33.

op alles voorbereid zijn'.³¹⁴ Het was echter niet Colijn, maar De Jonge die op 16 november 1934 bepaalde dat Hatta en Sjahrir op Boven-Digoel zouden worden geïnterneerd. Zij zouden een jaar later worden verplaatst naar Banda in de Molukken.³¹⁵

5.4 De heerszuchtige hoeder

Hoewel gouverneur-generaal De Jonge aangaf dat hij na de muiterij een strenger beleid was gaan voeren, zei hij in augustus 1933 dat zijns inziens de nationalistische bewegingen aan het einde van 1932 al een nieuwe fase waren ingegaan. De wilde scholen-ordonnantie zou hiertoe de eerste aanzet hebben gegeven en de revolutionaire bewegingen zouden deze hebben aangegrepen 'als een goede gelegenheid om nader in contact te komen met een bredere laag der bevolking en om een geest van onrust gaande te maken en te houden'.³¹⁶ De Jonge vermeldde eerst dat de ontwikkeling rondom de wilde scholen geen belangrijke kwestie voor hem was, omdat het geen politieke zaak betrof. Zou hij dan toch enigszins geïrriteerd zijn geraakt door het gezamenlijk optreden van de nationalistische beweging ten aanzien van de ordonnantie?

Volgens Giebels wordt gouverneur-generaal De Jonge in de historiografie vaak neergezet als de kwade genius en Soekarno als de held. Gezien het feit dat de landvoogd in zijn *Herinneringen* echter niet veel zei over de arrestatie van Soekarno, is Giebels van mening dat Soekarno voor de landvoogd slechts een lastpost was.³¹⁷ Herman Langeveld zegt dat het merkwaardig is dat De Jonge in zijn particuliere correspondentie met Colijn, de minister van Koloniën, met geen woord over de arrestatie van Soekarno repte. Volgens Langeveld hechtte de gouverneur-generaal er klaarblijkelijk niet voldoende waarde aan om de situatie met Colijn te bespreken, waarbij hij ook verwijst naar de summiere aantekening van de arrestatie in *Herinneringen*.³¹⁸ Langeveld vermeldt ook dat De Jonge aan Colijn meldde dat hij in de inlandse bewegingen geen groot gevaar had

³¹⁴ Sjahrazad, *Indonesische overpeinzingen*, 20, 32 en 33.

³¹⁵ De Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11a*, 382.

³¹⁶ Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van staat, minister van koloniën (Colijn), 29 augustus 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 24.

³¹⁷ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 192.

³¹⁸ Herman Langeveld, *Schipper naast god. Hendrikus Colijn 1869-1944. Deel twee 1933-1944* (Amersfoort 2004) 354.

gezien en dat hij snel met het extreem nationalisme had afgerekend. Voor hem was de verdeeldheid binnen het Europese gedeelte van de bevolking een groter gevaar geweest.³¹⁹

Het is waar dat De Jonge er in dit werk niet veel aandacht aan besteedde, maar dat deed hij zeker wel in zijn officiële correspondentie. De conclusie dat de landvoogd de arrestatie niet belangrijk vond, lijkt dan ook wat kort door de bocht. In een zeer uitgebreid schrijven van De Jonge aan Colijn, gedateerd 29 augustus 1933, gaat hij in op het beleid dat hij tegen de nationalistische beweging voerde. De landvoogd vermeldde dat hij al die verschillende repressieve maatregelen, inclusief de arrestatie van Soekarno, niet alleen nam om rust en orde te garanderen, maar dat hij ook de positieve krachten in de inheemse maatschappij geleidelijk tot ontwikkeling wilde laten komen. Het grote nadeel van revolutionaire acties was volgens De Jonge dat deze gebaseerd waren op volkomen onvruchtbare politieke leuzen, maar wel de aandacht kregen van een groot deel van de beter opgeleiden in de samenleving. Zij waren hierdoor niet in staat om de maatschappij van binnenuit op te bouwen.³²⁰ Bovendien verbleekten de gematigde organisaties hierbij en waren deze door de vrijheidspropaganda die door de revolutionaire bewegingen werd gebruikt, voor velen niet meer aantrekkelijk. Volgens de landvoogd was een goede ontwikkeling van de inheemse maatschappij onmogelijk als aan de valse verwachtingen en de sfeer van onrust geen einde zou komen.³²¹ De bevolking diende beschermd te worden tegen het kwaad, de nationalisten, en het was zijn taak om dit op zich te nemen. Hij was gerechtigd de vrijheid van de bewegingen te beperken en hij zou hiermee de belangen van de bevolking dienen. Of zou dit argument wellicht een goed en geaccepteerd excuus zijn om voor eens en voor altijd met Soekarno en de andere nationalisten af te rekenen?

In zijn *Herinneringen* gaf De Jonge ook aan dat een verscherpt optreden volgens hem noodzakelijk was vanwege de slechte economische omstandigheden in de kolonie. Volgens hem was de bevolking hierdoor erg gevoelig voor agitatie en juist in zulke tijden kon onrust niet worden geaccepteerd.³²² Ook de Regeringsgemachtigde voor Inlandse

³¹⁹ Langeveld, *Schipper naast god*, 354.

³²⁰ Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van staat, minister van koloniën (Colijn), 29 augustus 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 34.

³²¹ Ibidem.

³²² Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jong*, 182.

Zaken, W.G. Peekema, zei in een zitting van de Volksraad dat de Nederlands-Indische regering zo druk was met de economische situatie, dat het gezag bovenal moest worden gehandhaafd.³²³ Volgens de landvoogd was de economische toestand echter niet de bron van de nationalistische propaganda, maar werd deze wel gebruikt om de ideeën te verspreiden. Door de slechte situatie kregen de bewegingen een grote aanhang onder verschillende lagen van de bevolking en de belofte van verbetering zorgde ervoor dat mensen sneller bereid waren zich aan te sluiten 'bij alles wat naar verandering streeft en verbetering in uitzicht stelt'.³²⁴ Opvallend is dat het niet bij De Jonge opkwam dat de bevolking zich wellicht (ook) aangetrokken voelde tot ideeën van een onafhankelijk Indonesië en het einde van het Nederlandse gezag. Volgens De Jonge moest hij wel ingrijpen, omdat de bevolking erg gevoelig was en de gouverneur-generaal het beste wist te handelen in ieders belang.

Het ontbrak De Jonge aan begrip voor de mensen in de samenleving die zich aangetrokken voelden tot het idee van onafhankelijkheid. In dit verband is het wellicht informatief om te vermelden op welke manier De Jonge aankeek tegen de term Inlander en Indonesiër, waarbij het hem ook aan begrip ontbrak. Op 23 november 1932 was er door de Bond van Inlandsche Bestuursambtenaren een verzoek ingediend om het woord Inlander in wetten en officiële bescheiden van de regering te vervangen door de term Indonesiër. De gouverneur-generaal zag hier echter geen aanleiding toe. De Jonge was van mening dat er aan de term Inlanders geen etnologisch of staatkundig verband kon worden toegewezen. Het woord had een puur juridische betekenis en was niet vernederend. Als mensen het woord toch beledigend vonden kwam dat doordat zij daar zelf een negatieve betekenis aan toekenden. Daarnaast zou er aan het woord Indonesiër vaak een politieke betekenis worden gehecht.³²⁵

Betreffende de internering van Soekarno schreef gouverneur-generaal De Jonge dat hij het eens was met het voorstel om hem ergens een verblijfplaats toe te wijzen, omdat het onrust stoken gestopt moest worden. Er waren door de slechte economische omstandigheden immers al genoeg spanningen in de samenleving. Bovendien werden de

³²³ Voetnoot, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 33.

³²⁴ Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van staat, minister van koloniën (Colijn), 29 augustus 1933, in: idem, 23.

³²⁵ 1^e Gouvernementssecretaris aan het hoofdbestuur van de Perhimpoean Pegawai bestuur Boemipoetra, 30 juni 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel III, 817-818. Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 189.

acties volgens de landvoogd steeds brutaler: de nationalistische bewegingen hielden op verschillende plaatsen tegelijk meerdere vergaderingen, waardoor het voor de politie onmogelijk was om alles in de gaten te houden.³²⁶ In september 1933 meldde De Jonge aan Colijn dat de aanleiding van de maatregelen niet voortkwam uit concrete feiten, maar door de algemene ontwikkeling van de nationalistische politiek.³²⁷ De arrestatie van Soekarno moest bovendien gezien worden als een van de vele maatregelen die genomen moest worden om aan de gezagsondermijnende propaganda een einde te maken. De gebeurtenissen die ervoor gezorgd hadden dat er was overgegaan tot de arrestatie van Soekarno waren de gekozen data van 2 en 31 augustus, de verjaardag van de koningin en koningin-moeder en het feit dat de politie overbelast dreigde te raken door de vele propaganda-acties van de Partindo.³²⁸ In een andere brief gericht aan Colijn, gedateerd 26 februari 1934, had De Jonge geschreven dat hij wel had getwijfeld aan het arresteren van Hatta en Sjahrir. De algemene politieke situatie was namelijk niet erg verontrustend en hij was bang een maatregel te nemen, die hij niet goed kon motiveren.³²⁹ Hij was echter ook van mening dat er toch ingegrepen moest worden, want 'een effectieve saneering kan niet altijd aan de oppervlakte blijven en voor iederen buitenstaander volkomen begrijpelijk zijn. Al hebben de in rustig tempo genomen maatregelen al groote uitwerking gehad, waakzaamheid blijft geboden en vooral naar consolidatie van dien verbeterden toestand dient gestreefd. In deze tijden is rust en orde vóór alles nodig.'³³⁰

De maatregelen die de landvoogd had genomen om de onrust te bedwingen, waren volgens hem geen kenmerken van een reactionaire geest, maar nodig om het gezag hoog te houden.³³¹ De gouverneur-generaal liet duidelijk weten dat hij de man-on-the-spot was en dat de maatregelen uitsluitend waren genomen op initiatief van het Nederlands-Indisch gouvernement. Zo zei hij tijdens een conferentie te Java dat het beleid niet kon worden toegeschreven aan de regering in Nederland 'en evenmin zooals

³²⁶ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 191.

³²⁷ Gouverneur-generaal (De Jonge) aan minister van staat, minister van koloniën (Colijn), 22 september 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*, deel IV, 51.

³²⁸ Ibidem. 51.

³²⁹ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 236.

³³⁰ Ibidem.

³³¹ Openingsrede van de gouverneur-generaal (De Jonge) ter regenten-conferentie Oost-Java te Malang, 23 oktober 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging*, deel IV, 80-81.

men wel wil doen gelooven aan het optreden van den sterken man n.l. Dr. Colijn'.³³² De Jonge wilde graag te kennen geven dat de regering van Nederlands-Indië de touwtjes volledig in handen had.

Het was hier dat De Jonge zei dat bepaalde mensen om hem heen hadden aangedrongen op het nemen van scherpe maatregelen. Hij noemde hier niet expliciet de procureur-generaal, maar doelde onder meer op hem. De Jonge zei echter dat hij niet hield van het nemen van krachtige maatregelen, want 'Zij (De Jonge) vergelijkt dit met het inslaan van een klinknagel. Een geklonken naad springt echter wel eens los. Zijne Excellentie geeft er de voorkeur aan een schroef aan te draaien, tot de wagen niet meer rammelt.'³³³ De landvoogd gaf er klaarblijkelijk de voorkeur aan om rustig, beetje bij beetje repressiever op te treden, totdat het verzet uiteindelijk volledig de mond was gesnoerd.

De Jonge wilde tevens duidelijk maken dat het gouvernement de Inlandse beweging niet wilde laten verdwijnen, maar maakte vervolgens duidelijk wat er precies onder deze beweging moest worden verstaan. Daarmee werd volgens hem in ieder geval niet Thamrin bedoeld, die tijdens een rede in de Volksraad had gesproken over onafhankelijkheid. Er was bij de regering wel ruimte voor zelfstandigheid van Nederlands-Indië, maar alleen in samenwerking met het gouvernement en onafhankelijkheid was uit den boze.³³⁴ Het was de taak van het Nederlandse gezag om de Indische bevolking op te voeden tot zelfstandigheid. Waren mensen echter van mening dat onder de Inlandse beweging werd gedacht aan partijen die streefden naar onafhankelijkheid, dan was het antwoord volgens de gouverneur-generaal, 'dat Zijne Excellentie niet is uitgezonden door Hare Majesteit de Koningin om over onafhankelijkheid nu of later onderhandelingen te openen. Over die onafhankelijkheid valt dus niet te praten'.³³⁵

De toespraken van de nationalistische bewegingen waren voor De Jonge nietszeggend: 'Zij weet er geen betere uitdrukking voor dan "gebral"' over onbegrepen, van het Westen overgenomen, leuzen als imperialisme en kapitalisme.'³³⁶ De begrippen

³³² Openingsrede van de gouverneur-generaal (De Jonge) ter regenten-conferentie Oost-Java te Malang, 23 oktober 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging*, deel IV, 81.

³³³ Idem, 82.

³³⁴ Idem, 82 en 83.

³³⁵ Ibidem.

³³⁶ Idem, 83.

die de nationalisten hanteerden werden volgens de gouverneur-generaal niet goed geïnterpreteerd. Voor hem bestond de ware Inlandse beweging dan ook uit het werk dat de ambtenaren van het Inlandse Bestuur verrichtten, ondersteund door het Europese Binnenlandse Bestuur.³³⁷ De Jonge wilde deze structuur graag in stand houden, voor nationalisten die streefden naar onafhankelijkheid was er absoluut geen ruimte.

Gouverneur-generaal De Jonge en Pakoe Boewono de Soesoehoenan (vorst) van Solo te Java.

³³⁷ Openingsede van de gouverneur-generaal (De Jonge) ter regenten-conferentie Oost-Java te Malang, 23 oktober 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging*, deel IV, 83.

Conclusie

Na de mouterij op marineschip De Zeven Provinciën had gouverneur-generaal De Jonge genoeg van het commentaar op het Nederlands gezag. De slechte economische omstandigheden vroegen om orde en rust in de samenleving en eenieder die dit niet begreep moest tot bedaren worden gebracht, desnoods met harde hand. Of de nationalistische organisaties betrokken waren geweest bij de opstand van februari 1933 is geen klare zaak. Sommige auteurs menen van wel, maar in de aantekeningen van De Jonge wordt er geen verband gelegd tussen het nationalisme en de mouterij. De vraag is ook of de ontwikkelingen binnen de nationalistische bewegingen zelf het repressieve beleid kunnen verklaren. De activiteiten van de organisaties namen in de loop van 1933 wel gestaag toe, maar van eenheid binnen de verschillende bewegingen was echter geen sprake. Volgens de politionele verslagen werd tijdens bijeenkomsten geprobeerd de massa tegen de Nederlandse overheersing op te stoken en moest er dan ook regelmatig ingegrepen worden. Of De Jonge daadwerkelijk in de nationalistische groeperingen een groot gevaar zag, is niet duidelijk. In sommige correspondentie met de minister van Koloniën wijst hij op het gevaar voor de orde en rust in de samenleving, maar hij heeft ook aangegeven dat er slechts een paar maatregelen nodig waren om het gevaarlijkste gedeelte uit te schakelen.

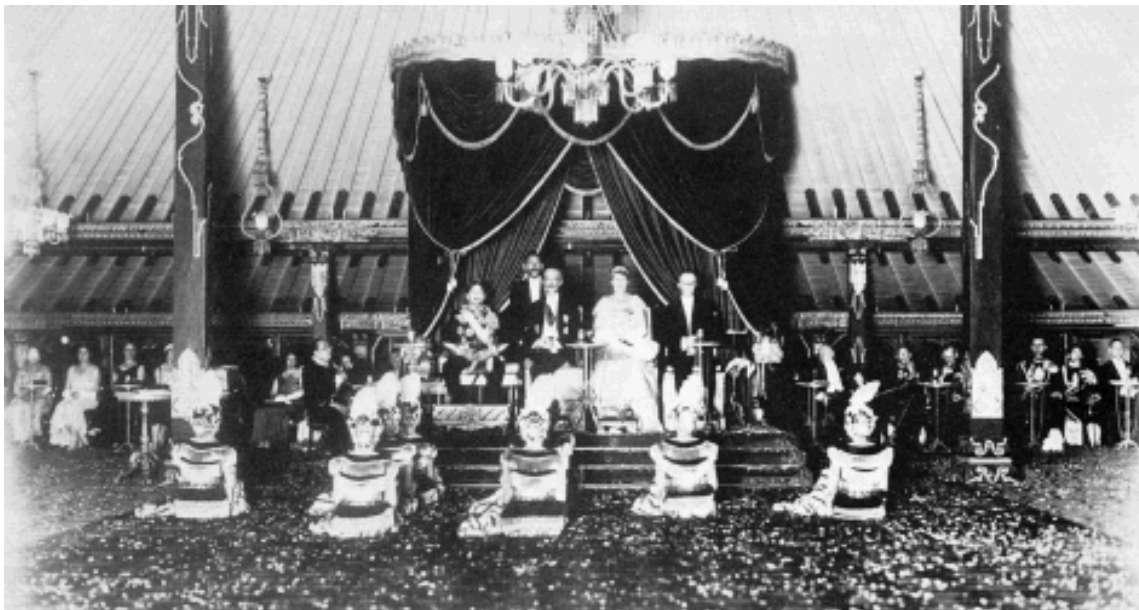
Gezien de motieven die de gouverneur-generaal gaf voor de verschillende maatregelen die werden genomen, kan gesteld worden hij zowel een paternalistische als een cultuurrelativistische houding had. De paternalistische opvattingen zijn zichtbaar in zijn ideeën omtrent de bescherming van de Indonesische bevolking. Volgens de landvoogd was de bevolking erg gevoelig voor de propaganda die de nationalistische leiders gebruikten. Door de slechte economische omstandigheden geloofde zij alle beloftes die er werden gedaan en daarom moest er aan de agitatie van de nationalisteen een einde worden gemaakt. Het ontbrak de gouverneur-generaal hierbij volledig aan begrip voor de bevolking. Dat zij zich wellicht oprecht aangetrokken voelde tot het idee van onafhankelijkheid kwam niet bij hem op. Hij was daarnaast van mening dat de organisaties die zich niet vijandig tegenover het gezag opstelden, beschermd dienden te worden. Hiermee doelde hij vooral op het Inlandse bestuur dat samenwerkte met het Europese bestuur. Hij was van mening dat als de extremistische elementen eenmaal geëlimineerd zouden zijn, de samenleving zich rustig van binnenuit kon ontwikkelen.

De gouverneur-generaal had ook cultuurrelativistische ideeën. De opvatting dat waarden betrekkelijk zijn, is vooral zichtbaar in zijn opmerking dat nationalistische woorden gebruikten die zij niet goed begrepen. Zij gebruikten in hun propaganda bijvoorbeeld concepten als 'onafhankelijkheid' en 'imperialisme' die volgens De Jonge niet juist werden geïnterpreteerd, omdat zij waren overgenomen uit het Westen. Zijn cultuurrelativistische ideeën rechtvaardigden ook het Nederlandse gezag: het was aan de Nederlanders om de Indonesische bevolking naar zelfstandigheid te leiden en alleen het Nederlandse gouvernement bepaalde op welke manier en in welk tempo dat diende te gebeuren.

De Jonge rechtvaardigde zijn repressieve beleid niet door te refereren aan de belangen van de Nederlandse bevolking in Nederlands-Indië. Er is in zijn motieven geen etnisch nationalistische opvatting te bespeuren. Zijn maatregelen waren namelijk in sommige gevallen ook gericht tegen het Europese deel van bevolking, waarvan de persbreidel het beste voorbeeld is. Kritiek vanuit dit deel van de samenleving werd eveneens niet geaccepteerd, want hij wilde graag de eenheid binnen deze groep bewaren. De moeilijke economische situatie vroeg om harmonie, orde en rust in de samenleving. Alleen dan kon het gouvernement zich inzetten voor het verbeteren van de omstandigheden in de kolonie.

Het beleid ten aanzien van de nationalistische lag volledig in de handen van het Nederlands-Indische gouvernement. Er was geen bemoeienis van de regering in Den Haag en de minister van Koloniën werd pas naderhand op de hoogte gesteld van het beleid. Het repressieve beleid dat ten aanzien van de Indonesische nationalistische bewegingen werd gevoerd, is dan ook een duidelijk voorbeeld van man-on-the-spotism. De Jonge was echter niet alleen verantwoordelijk voor alle besluiten die werden genomen. Als er gekeken wordt naar het besluitvormingsproces wordt duidelijk dat er voor meerdere personen en instanties een significante rol was weggelegd. Ten eerste was er bij sommige maatregelen toestemming nodig van de Raad van Nederlandsch-Indië, zoals het geval was bij de persbreidel en de toepassing van de exorbitante rechten. Het was echter vooral procureur-generaal Verheijen die een vergaande invloed had. Vele besluiten kwamen tot stand op zijn initiatief. Zo schreef hij een lange nota om de gouverneur-generaal ervan te overtuigen dat de interneringen nodig waren om de rust en orde in de samenleving te garanderen. De gouverneur-generaal gaf aan dat hij door

mensen om hem heen werd aangezet tot het nemen van harde maatregelen. De Jonge was het wel degelijk eens met de maatregelen. Hij was echter liever voor een rustiger, maar zeker niet minder repressief beleid gegaan. Beide wegen hadden overigens ook hetzelfde doel: het uitschakelen van de nationalisten. Dat daarbij mensen werden geïnterneerd was een opoffering voor het grote goed: het Nederlandse gezag in Indië.

Gouverneur-generaal De Jonge in Djokjakarta oktober 1933

Hoofdstuk 6. Aan alles komt een eind

In dit hoofdstuk staat de periode centraal vanaf de arrestatie van Mohammad Hatta en Shoetan Sjahrir in februari 1934 tot het einde van het gouverneur-generaalschap van De Jonge in september 1936. Het hoofdstuk vangt hier aan, omdat deze periode het begin betekende van het einde van de non-coöperatieve nationalistische bewegingen. Als eerste zal de deelvraag worden beantwoord hoe het de verschillende nationalistische organisaties verging. Wat betekende de arrestatie van de leiders voor de bewegingen en was er nog ruimte voor een nationalistisch streven? Daarna staat de vraag centraal welke kenmerken het beleid van De Jonge in deze periode toonde. Hier zal ook aandacht worden besteed aan de vraag op welke manier het beleid dat de landvoogd voerde zich verhoudt tot de Ethische Politiek, waaronder het Indonesische nationalisme tot bloei was gekomen.

6.1 Het einde van de nationalistische bewegingen

De non-coöperatieve bewegingen

De non-coöperatieve nationalistische organisaties hadden het allen erg moeilijk na de arrestaties van de voornaamste leiders. De beperkende maatregelen zorgden ervoor dat de bewegingen nauwelijks nog iets konden ondernemen. Alleen de P.N.I.-Baroe leek enigszins bestand tegen de restricties en ging na de arrestaties van Hatta en Sjahrir gelijk werken aan herstel. Onder leiding van Hatta had de P.N.I.-Baroe zich gericht op het vormen van een sterk kader en daar leek de beweging nu profijt van te hebben. Het voorzitterschap werd meteen overgenomen, waarbij de beweging een camouflagesysteem hanteerde: het waren niet de belangrijkste figuren die naar voren traden als de nieuwe leiders, omdat bij volgende arrestaties de partij anders weer een zware slag te verduren zou krijgen.³³⁸ In het politionele verslag van juni-juli 1934 staat echter vermeld dat de leiders ‘met minder aanleg’ moeite hadden om de P.N.I.-Baroe

³³⁸ Februari-Maart 1934, in: Poeze (red.) *Politiek-Politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 364.

voort te zetten.³³⁹ Toch lukte het de partij om zich aan te passen, maar de beweging kreeg zware weerstand vanuit het gouvernement. In het najaar van 1934 werden er in een partijblad van de P.N.I.-Baroe twee artikelen gepubliceerd die ontoelaatbaar werden geacht. De leider die hiervoor verantwoordelijk werd gehouden werd gearresteerd.³⁴⁰ Ondergrondse wegen werden dan ook geschikter bevonden om de politieke actie voort te zetten en van de beweging werd aan de oppervlakte minder waargenomen.³⁴¹

Pas in de zomer van 1935 kwam er een definitief bestuur als vervanging van Hatta. In het najaar van 1935 toonde de beweging meer activiteit, onder andere door het publiceren van propaganda in haar orgaanblad. In november van dat jaar vond er naar aanleiding hiervan een strafrechtelijk onderzoek plaats en volgden er verschillende arrestaties.³⁴² In het voorjaar van 1936 probeerde de P.N.I.-Baroe een geheime afdeling op te zetten in Batavia. Volgens de politie vormde dit weliswaar geen direct gevaar, maar moest de situatie wel goed in de gaten worden gehouden. In het najaar probeerden de leiders via ondergrondse acties de massa te beïnvloeden, maar veel bereikten zij niet. De leiders werden door de opvolger van De Jonge, gouverneur-generaal A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, in 1936 verbannen naar Boven-Digoel. Hetzelfde gebeurde in 1938 ook met andere leiders van de P.N.I.-Baroe.³⁴³ De beweging toonde hierna nog maar zeer beperkte activiteit, de partij werd echter nooit officieel opgeheven.³⁴⁴

Ook de Partindo gaf in 1934 nog niet op, maar had meer moeite dan de P.N.I.-Baroe om zich aan de situatie aan te passen. De Partindo deed er alles aan om haar aanhangers bij zich te houden en haar invloed op de massa te herstellen. Door de beperkende maatregelen was het voor de partij echter moeilijk om dit te bewerkstelligen. De beweging toonde in het voorjaar van 1934 volgens de politie dan ook een mat beeld.³⁴⁵ In oktober van dat jaar kondigde de Partindo aan om in december een besloten congres te willen houden. Het plan was om de houding van het

³³⁹ Juni-Juli 1934, in: in: Poeze (red.) *Politiek-Politieele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 386.

³⁴⁰ Augustus-September 1934, in: idem, 395.

³⁴¹ Februari-Maart 1935, in: Poeze (red.) *Politiek-Politieele overzichten van Nederlandsch-Indië. Deel IV 1935-1941* (Leiden 1994)7.

³⁴² Juni-Juli 1935, in: idem, 24. October 1935, in: idem, 48. November-December, in: idem, 59-60.

³⁴³ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 223. Juni-Juli, in: Poeze (red.) *Politiek-Politieele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel IV, 24. Inleiding, in: idem, xxiv. Januari-Februari 1936, in: idem, 71. Augustus-September 1936, in: idem, 128.

³⁴⁴ Inleiding, in: idem, xxiv.

³⁴⁵ April-Mei 1934, in: Poeze (red.) *Politiek-Politieele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 371.

Nederlandse gouvernement en de rol van de beweging binnen de overkoepelende organisatie van de P.P.P.K.I. te bespreken.³⁴⁶ Het congres vond echter nooit plaats, omdat de resident van Batavia geen toestemming verleende.³⁴⁷ Het bestuur van de Partindo wilde toch proberen de partij van een bestaan te voorzien. Er werd besloten de punten waar de Nederlandse regering veel moeite mee had, aan te passen. Zo werd het non-coöperatief beleid niet meer gehanteerd en trok de Partindo zich op 7 februari 1935 terug uit de P.P.P.K.I, wat het einde tekende voor deze organisatie.³⁴⁸

De aanpassingen van de Partindo mochten echter niet baten. Alle pogingen om ook maar iets te ondernemen, werden door de politie belet onder het mom van het overtreden van het vergaderverbod dat in oktober 1933 was uitgevaardigd.³⁴⁹ Door al deze beperkende maatregelen nam de aanhang van de beweging af en was het bestaan vrijwel onmogelijk geworden. Op 17 november 1936 werd de partij door de leiders dan ook officieel opgeheven, omdat deze door het vergaderverbod niet meer kon functioneren.³⁵⁰

De P.S.I.I. was een langer bestaan gegund, maar had te kampen met veel interne moeilijkheden. Het was qua omvang wel de grootste partij. Tussen 1935 en 1938 werden er 40 á 50.000 leden gemeld, maar H. Poeze twijfelt aan de betrouwbaarheid van deze cijfers.³⁵¹ Het aantal vergaderingen van de P.S.I.I. was beperkt, omdat de bijeenkomsten niet altijd werden toegestaan. Qua inhoud mochten zij ook geen aandacht besteden aan politieke zaken. In 1935 schonk de beweging dan ook hoofdzakelijk aandacht aan economische kwesties en stelde een herstelprogram op. Hier bleef het echter bij, want in 1936 trad een aantal leiders uit de beweging, omdat zij een ander inzicht hadden in de houding die tegen het Nederlandse gouvernement gehanteerd diende te worden.³⁵² Hierop brak er binnen de partij een gecompliceerde ruzie uit

³⁴⁶ Augustus-september 1934, in: Poeze (red.) *Politiek-Politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 394.

³⁴⁷ Ibidem,

³⁴⁸ Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië*, 62, 68 en 69. December 1934 – Januari 1935, in: Poeze (red.) *Politiek-Politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië* deel III, 414.

³⁴⁹ November-December 1935, in: Poeze (red.) *Politiek-Politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel IV, 59.

³⁵⁰ Ingleson, *Road to exile*, 228.

³⁵¹ Inleiding, in: Poeze (red.) *Politiek-Politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, xxxvi.

³⁵² Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië*, 73-74.

tussen coöperatieven en non-coöperatieven. Een groot deel van de aandacht van de P.S.I.I ging hieraan op, waardoor de partij verder nog maar weinig bereikte.³⁵³

Over de Permi werd in de politionele rapporten van het voorjaar 1934 vermeld dat er binnen de beweging nog sprake was van een strijdlustige geest. Deze hield echter niet lang stand, want in de verslagen van juni en juli staat dat de partij een mat beeld toonde en er geen acties hadden plaatsgevonden die het vermelden waard waren.³⁵⁴ Voor het jaar 1934 wordt er in de verslagen verder geen melding meer gemaakt van de Permi en in de jaren daarop nog slechts enkele malen. In 1936 dacht de partij aan opheffing, omdat deze door inperking van het vergaderrecht zeer verzwakt was.³⁵⁵ Verschillende afdelingen wilden de partij echter niet opgeven, maar er werd wel besloten om geen politieke actie meer te voeren. De beweging moest zich voortaan alleen bezighouden met sociale, godsdienstige, economische en culturele kwesties. Deze voornemens werden echter niet uitgevoerd en in oktober 1937 werd de partij door het hoofdbestuur alsnog opgeheven.³⁵⁶

De coöperatieve bewegingen

Er waren echter een aantal gematigde Indonesische bewegingen die nog wel een bestaan konden leiden. Dat kwam doordat zij zich anders opstelden tegen het Nederlandse-Indische gouvernement en een coöperatief beleid hanteerden. Zo waren er nog de Boedi Oetomo en de P.B.I. Deze bewegingen hadden dan ook nooit een non-coöperatieve houding aangenomen. In december 1935 gingen de twee bewegingen samen en vormden de Partai Indonesia Raja (Parindra), wederom een beweging met een coöperatieve houding. In 1936 voegden andere kleinere bewegingen zich bij de partij.³⁵⁷ De Gerakan Rakyat Indonesia (Gerindo) was een beweging die in 1937 werd gevormd door een aantal voormalige leden van de Partindo. De beweging moest zich echter

³⁵³ Inleiding, in: Poeze (red.) *Politiek-Politoneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, xxxvi- xxxix.

³⁵⁴ Februari-Maart 1934, in: Poeze (red.) *Politiek-Politoneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel III, 365. Juni-Juli 1934, in: idem, 386.

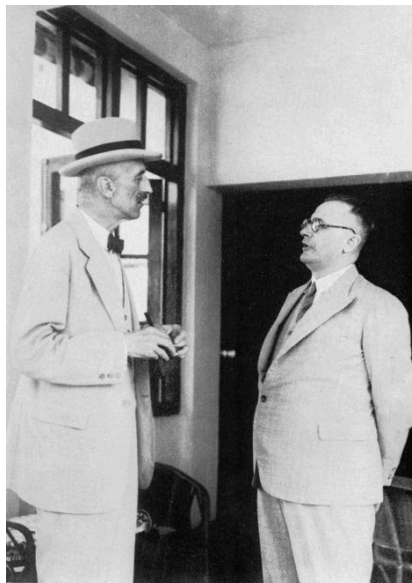
³⁵⁵ Maart-April 1936, in: Poeze (red.) *Politiek-Politoneele overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel IV, 84.

³⁵⁶ Juni-Juli 1936, in: idem, 110. Inleiding, in: idem, xli.

³⁵⁷ Pluvier, *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië*, 100-104.

houden aan de regels die door het gouvernement waren opgelegd. De partij genoot een kleine aanhang, hoofdzakelijk bestaande uit stadse elite.³⁵⁸

In de Volksraad bestond nog de Nationale Fractie, onder leiding van Thamrin, die ook een coöperatief beleid hanteerde. In 1935 zou er een nieuwe Volksraad worden benoemd. In het kader hiervan kondigde Tharmrin op 13 juli 1935 het beginselprogramma van de Nationale Fractie af, waarin stond dat er gestreefd moest worden naar een zo snel mogelijke onafhankelijkheid van Indonesië, weliswaar binnen de mogelijkheden van de wet.³⁵⁹ Voorheen was er nog gesproken over zelfstandigheid, maar deze term was nu vervangen door onafhankelijkheid, waar De Jonge niet van was gediend. De gouverneur-generaal wees daarom de benoeming af van R. Wiwoho Poerbohadidjojo als Volksraadlid voor de Nationale Fractie. Wiwoho Poerbohadidjojo was echter ook vertegenwoordiger van de Mohammedaanse godsdienst. Voor deze functie wilde De Jonge hem benoemen, maar dan moest hij wel afstand doen van de ideeën van Thamrin. De gouverneur-generaal wees Wiwoho erop dat hij niet iemand kon benoemen die vijandig stond tegenover het Nederlandse gouvernement en die streefde naar onafhankelijkheid. Hierop brak Wiwoho met Tharim en werd hij herbenoemd.³⁶⁰

Gouverneur-generaal De Jonge en de vice-president van de Raad van Nederlandsch-Indië W.J. Meyer Ranft oktober 1934

³⁵⁸ Ingleson, *Road to exile*, 229.

³⁵⁹ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 299. Zie ook voetnoot.

³⁶⁰ Idem, 299-300.

6.2 Rust en orde in de Indonesische archipel

Een consequent beleid

Vlak na de arrestatie van Hatta en Sjahrir in februari 1934 bevond De Jonge zich op de helft van zijn ambtstermijn. Met dankbaarheid keek hij terug op de eerste tweeënhalf jaar van zijn gouverneur-generaalschap. Naar eigen zeggen zat hij stevig in zijn stoel en had hij alles volledig onder controle. De tegenstand die hij eerst ervoer nam af en hij kreeg meer steun voor zijn beleid.³⁶¹ In april 1934 nam Verheijen afscheid als procureur-generaal van Nederlands-Indië, wat de Jonge erg betreurde. Verheijen was een man die volgens de landvoogd lef had getoond en tegelijk ook bedachtzaam was geweest over de maatregelen die genomen moesten worden om het Nederlandse gezag te handhaven. De Jonge had altijd veel waarde gehecht aan de mening van de procureur-generaal.³⁶²

In de jaren 1934 en 1935 hoefde De Jonge zich minder druk te maken om verzet vanuit de Indische samenleving. De non-coöperatieve bewegingen hadden het moeilijk en toonde minder activiteit. Zijn aandacht ging grotendeels uit naar de maatregelen die ten aanzien van de crisis genomen moesten worden en naar de ontwikkelingen in het buitenland. In 1935 ontving De Jonge A.A. Mussert, de leider van de Nationaalsocialistische Beweging uit Nederland. Bob Hering is van mening dat het niet raar is dat de landvoogd Mussert een warm welkom gaf, omdat De Jonge zich aangetrokken voelde tot het nemen van totalitaire maatregelen.³⁶³ De gouverneur-generaal kreeg veel kritiek te verduren, vooral van de minister van Koloniën. De landvoogd verklaarde zelf dat hij Mussert ontving om zo te voorkomen dat er verdeeldheid zou ontstaan in het Europese deel van de Nederlands-Indische samenleving.³⁶⁴ Het gevaar school volgens De Jonge in deze groep, die zich niet tegen het gouvernement mocht keren. Als hij Mussert niet zou ontvangen zou hij zijns inziens zelf bezig zijn met het scheppen van verdeeldheid. Er waren volgens hem niet veel leden van de Nationaalsocialistische Beweging in Nederlands-Indië, maar 'de koloniale

³⁶¹ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 237.

³⁶² Idem, 239.

³⁶³ Hering, *Soekarno*, 231.

³⁶⁴ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 314.

Nederlander voelt wel in de nationalistische richting.³⁶⁵ De ontvangst was voor de gouverneur-generaal vooral een manier om de rust te bewaren.

Tijdens de laatste dagen van zijn bewind deelde De Jonge tijdens een conferentie mede dat hij over de politieke toestand eigenlijk niet veel te zeggen had. Er was volgens hem dan ook reden tot tevredenheid. Terugkijkend op zijn ambtsperiode was de landvoogd verbaasd over het weinige dat nodig was geweest om de rust en orde te handhaven. Hier sprak hij zich tevens uit over de belangrijke positie die de regenten volgens hem in de samenleving innamen. Mede om hen te beschermen was De Jonge tegen de revolutionaire nationalistten opgetreden.³⁶⁶

J.J.P. de Jong stelt echter dat er een verkeerd beeld bestond van de regenten en dat er onder het Inlandse bestuur ook mensen waren die zich wel aangetrokken voelden tot het idee van onafhankelijkheid.³⁶⁷ Het Europese deel van de samenleving had echter geen weet van de ideeën onder de Indonesiërs. Dat hier niets van werd gemerkt, kwam volgens De Jong enerzijds doordat het nationalisme van beperkte omvang was. Anderzijds stelt hij dat de elite erg geïsoleerd leefde en dat er door de economische crisis een apolitiek klimaat heerste.³⁶⁸

Gouverneur-generaal De Jonge hoopte in ieder geval dat de regenten ‘tot in de lengte van tijd de zeer gewaardeerde leiders van hun volk mogen blijven’. De regent van Java en Madoera sprak op de conferentie ook nog zijn waardering uit voor De Jonge. De gouverneur-generaal bleek in staat te zijn geweest Nederlands-Indië door stormachtige tijden naar een rustige situatie te leiden. De regent van West-Java sloeg echter de spijker op zijn kop: ‘Zij (De Jonge) gedoogde niet, dat het gezag openlijk dan wel in het verborgen werd aangetast. Zij wenschte niet te parlementeeren over een beëindiging van het gezag, in één woord voor Haar bleef als richtsnoer slechts gelden het trotsche devies der Oranjes: “Je maintiendrai”’.³⁶⁹ De Jonge sloot zijn bestuursperiode af zonder spijt te hebben over ook maar één besluit dat hij genomen had: ‘Men kan het met mijn

³⁶⁵ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 315.

³⁶⁶ Verslag conferentie van de gouverneur-generaal (De Jonge) met gouverneurs, residenten en regenten op Java, 18 augustus 1936, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging*, deel IV, 349-350.

³⁶⁷ De Jong, *De waaier van het fortuin*, 542-543.

³⁶⁸ Idem, 543.

³⁶⁹ Verslag conferentie van de gouverneur-generaal (De Jonge) met gouverneurs, residenten en regenten op Java, 18 augustus 1936, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging*, deel IV, 356.

bestuur eens zijn of niet – er zijn er genoeg, die het niet zijn – maar het heeft een stuk volkomen consequent beleid vertoond zonder scheur of deuk’.³⁷⁰

Het beleid van De Jonge: ethisch of niet?

In de literatuur bestaat er enigszins discussie over te vraag of het beleid van De Jonge geschaard kan worden onder het ethische beleid dat aan het begin van de twintigste eeuw vorm had gekregen. Zo stelt E.H. Kossmann dat de Ethische Politiek onder De Jonge ten einde was gekomen, maar er kan volgens hem echter geen exacte datum worden gegeven voor dit einde. Tot 1931 waren alle gouverneurs-generaal volgens Kossmann echter ethici.³⁷¹ Ook volgens H.W. van den Doel was er een einde gekomen aan het optimisme van de Ethische Politiek, maar dat was al gebeurd aan het begin van de jaren twintig. Onder gouverneur-generaal D. Fock was er volgens hem al een conservatieve wind gaan waaien.³⁷²

Elsbeth Locher-Scholten is van mening dat er onder De Jonge niet gesproken kan worden van het einde van het ethische beleid, maar dat dit geplaats moet worden onder de noemer conservatieve Ethische Politiek. Deze laat zij overigens al beginnen in 1921 onder het gouverneur-generaalschap van D. Fock. Er was toen een einde gekomen aan de vooruitstrevendheid en er vonden weliswaar veranderingen plaats in het beleid, maar er was geen sprake van een breuk. De conservatieve Ethische Politiek bestond veel eerder uit remmingen dan uit veranderingen, zoals bezuinigingen op het onderwijs. Het uiteindelijke doel van het Nederlandse beleid bleef volgens Locher-Scholten nog steeds het doorvoeren van hervormingen in de samenleving naar Europees en Westers model.³⁷³

In november 1933 had De Jonge zich tijdens een conferentie uitgelaten over zijn beleid en over de Ethische Politiek. Volgens de landvoogd was iedereen een voorstander van de ethische richting, maar stelde een dergelijk beleid wel twee eisen: ten eerste moest dit betaalbaar zijn en onder zijn bewind was al snel gebleken dat de Ethische Politiek niet meer ten volle gefinancierd kon worden. Het was gewoonweg niet betaalbaar meer en op het gebied van onderwijs waren bezuinigingen dan ook

³⁷⁰ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, 97 en 98.

³⁷¹ E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België. Deel II: 1914-1980* (Oxford 2002, zesde druk) 134.

³⁷² Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 31.

³⁷³ Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten*, 203-204.

noodzakelijk.³⁷⁴ Ten tweede mocht het niet zo zijn dat de ethische richting zou leiden tot onaanvaardbare gevolgen, maar dat was wel gebeurd. Hiermee doelde de gouverneur-generaal op het verzet tegen de salariskortingen, de wilde scholen-ordonnatie en de mouterij op De Zeven Provinciën. Dit waren volgens hem gevolgen van een te vrijgevig politiek die niet geaccepteerd konden worden. Volgens de landvoogd was het overigens erg dom om de regering de schuld te geven van de moeilijk economische omstandigheden in Nederlands-Indië, maar 'van het groote publiek kan men niet eischen dat het dit direct inziet'. Het repressieve beleid dat werd gevoerd was noodzaak en geen opzettelijke actie. Bovendien waren de maatregelen altijd genomen zonder haast en na zorgvuldig overleg.³⁷⁵

Gezien het beleid van De Jonge is het inderdaad moeilijk om dit te zien als ethisch. De noemer conservatieve ethische politiek van Elsbeth Locher-Scholten lijkt dan ook een geschikte definitie. Het beleid van de landvoogd was conservatief en repressief, maar hij sprak nog steeds over een mogelijke zelfstandigheid van Indië. Dit echter wel op de voorwaarden van Nederland en over onafhankelijkheid kon met geen woord worden gerept. Volgens De Jonge hadden Nederland en de kolonie elkaar nodig en kon de een niet zonder de ander.

Conclusie

De arrestaties van Hatta en Sjahrir luidden de periode in, waarin de non-coöperatieve bewegingen begonnen af te takelen. Weliswaar probeerden de organisaties koste wat het kost het hoofd boven water te houden, maar door de repressieve maatregelen was dit nagenoeg onmogelijk. De nationalistische bewegingen waren bovendien erg verdeeld en niet sterk genoeg ontwikkeld om weerstand te kunnen bieden aan het beleid van het Nederlands-Indische gouvernement. Alleen de bewegingen die meewerkten werden door het gouvernement geaccepteerd.

Toch was het de landvoogd meegevallen welke maatregelen hij tegen de revolutionaire groeperingen had moeten nemen. Aan het einde van zijn termijn was hij tevreden over de politieke situatie en over het consequente beleid dat hij had gevoerd. Een groot deel van zijn aandacht was gedurende zijn gouverneur-generaalschap naar de

³⁷⁴ Notulen van de bestuursconferentie Buitengewesten op 22 november 1933, 28 november 1933, in: Kwantes (red.) *De ontwikkeling van de nationalistische beweging*, deel IV, 172-174.

³⁷⁵ Ibidem.

economische situatie in de kolonie gegaan en naar de bezuinigingen die hij moest doorvoeren. Hij was daarom niet gediend geweest van verzet in de samenleving: niet van de Indonesische nationalisten, maar zeer zeker ook niet van het Europese deel van de samenleving. Verdeeldheid diende te worden voorkomen en de repressieve maatregelen waren gehandhaafd uit noodzaak.

De gouverneur-generaal had de hoop uitgesproken dat de regenten nog lang hun machtspositie zouden mogen behouden. Het zou echter niet lang duren voordat hier een einde aan kwam, evenals aan het Nederlandse gezag in de Indonesische archipel. Tijdens zijn bewind was 'onafhankelijkheid' een woord waar De Jonge absoluut niet van was gediend, het zou echter sneller werkelijkheid worden dan hij had gehoopt.

Conclusie

Aan het begin van de twintigste eeuw waaide er een door de intrede van de Ethische Politiek een nieuwe wind in het Nederlandse koloniale beleid. Het beleid in Nederlands-Indië richtte zich vanaf die tijd meer op de welvaart van de bevolking. De kolonie was in verval geraakt en het werd tijd om te investeren. Het ambivalente was dat in deze periode ook vele buitengebieden onder Nederlands gezag werden geplaatst en de kolonie haar definitieve grenzen kreeg. De Ethische Politiek was dan ook enerzijds gericht op het verbeteren van de welvaart en anderzijds op de pacificatie van de buitengebieden.

Een voortvloeiende van het ethische beleid was de investering in educatie. De toenemende mogelijkheden voor de Indische bevolking tot het volgen van onderwijs zorgden er echter voor dat zich geleidelijk aan een nationaal bewustzijn ontwikkelde. Via het onderwijs kwam de jeugd, en ook de studenten die in Nederland studeerden, in aanraking met ideeën als zelfbeschikkingsrecht en onafhankelijkheid. Waarom mochten zij niet over hun lot beschikken, als ze werden onderwezen over de Nederlandse natie die in het verleden had gestreden voor onafhankelijkheid? Daarnaast werden de jongeren zich meer bewust van de achtergestelde positie die de inheemse bevolking in de samenleving had. Ook al had zij onderwijs genoten, de Indische bevolking zou nooit dezelfde positie verkrijgen als de Europese.

20 mei 1908 wordt in Indonesië gezien als de dag van het nationaal ontwaken. Op deze dag werd de politieke beweging Boedi Oetomo opgericht. Deze organisatie richtte zich echter nog niet op alle Indonesische volkeren en was een Javaans nationalistische beweging. In Nederland ontstond begin jaren 1920 een studentenorganisatie die wel de gehele Indische archipel als voorbeeld van nationale eenheid zag. Zij richtte zich als eerste op de Indonesische bevolking, waarmee verwezen werd naar alle inheemse groeperingen. Mede door hun invloed werd in 1927 in Indonesië de Partai National Indonesia opgericht die streefde naar onafhankelijkheid, een non-coöperatief beleid hanteerde en gelijke rechten eiste voor de Indonesische bevolking. Soekarno trad in deze organisatie naar voren als een charismatische leider, een lang bestaan was de beweging echter niet gegund.

De verschillende gouverneurs-generaal die Nederlands-Indië sinds de Ethische Politiek heeft gekend, voerden een wisselend beleid. Er waren verschillende landvoogden die worden geschaard onder ethici, waaronder gouverneur-generaal A.W.F. Idenburg en J.P. graaf van Limburg Stirum. Zij zagen de ontwikkeling van een nationaal bewustzijn onder de Indische bevolking als een voortuitgang, als een bewijs dat de uitbreiding van het onderwijs zijn vruchten afwierp. Vanaf de jaren twintig ging er echter binnen het Nederlands-Indische gouvernement een conservatievere wind waaien, mede door de invloed van het communisme op de politieke bewegingen. Gouverneur-generaal D. Fock trad hard op tegen de communisten die in opstand kwamen tegen het gezag. Zijn opvolger, jhr. A.C.D. de Graeff, liet bij zijn aantreden weten dat hij wat de nationalisten betreft van goede wil was, maar ook hij ging uit angst voor het communisme over tot repressieve maatregelen. Zo werd Soekarno in december 1929 gearresteerd en veroordeeld tot vier jaar gevangenisstraf. Voor zijn aftreden schonk De Graeff hem echter gratie en in december 1931 kwam Soekarno na twee jaar vervroegd vrij. Ondertussen was er echter een nieuwe gouverneur-generaal aangetreden: B.C. de Jonge, die minder coulant was.

In vergelijking met zijn voorgangers kan De Jonge worden gezien als de meest conservatieve gouverneur-generaal. Hij was geen voorstander van het ethische beleid en hoopte dat hij veel verderfelijks kon voorkomen. Hij liet weten dat hij geen landvoogd was geworden om te onderhandelen over onafhankelijkheid. Hij trad dan ook hard op tegen de non-coöperatieve nationalistische bewegingen en voerde jegens hen een repressief beleid. Er waren meerdere oorzaken die ervoor zorgden dat hij overging tot het nemen van repressieve maatregelen. Als eerste was er de slechte economische situatie waarin de Nederlandse kolonie zich bevond en waardoor De Jonge zijns inziens werd gedwongen een repressief regime te voeren. Doordat het Nederlands-Indische gouvernement bezuinigen moest doorvoeren om haar uitgaven te verminderen, kortte de gouverneur-generaal onder meer de ambtenarensalarissen. Hier kwam veel kritiek op van zowel het Europese als het Indonesische deel van de samenleving. Commentaar werd echter van niemand geaccepteerd. Om een bezuinigingsbeleid te kunnen voeren was volgens De Jonge boven alles rust en orde in de samenleving gewenst. Oproerkraaiers werd dan ook de les gelezen. Ambtenaren die niet gehoorzaam

waren liet hij de muilkorfordonnantie tekenen: als zij zich schuldig zouden maken aan commentaar op het Nederlandse gezag, werden ze ontslagen.

Het eerste verzet van Indonesische zijde waarmee de landvoogd te maken kreeg was de wilde scholen-ordonnantie eind 1932. Hier lieten de verschillende bewegingen zien dat zij samen sterk stonden en onder dreiging werd de ordonnantie door het gouvernement aangepast. De Jonge had toegegeven, omdat het volgens hem geen belangrijke politieke zaak betrof. Later stelde hij echter dat de ordonnantie binnen het Indonesisch nationalisme een omslag had betekend en dat de bewegingen zich vanaf die tijd agressiever waren gaan opstellen. Na de muiterij op het marineschip De Zeven Provinciën kregen de nationalistische bewegingen echter te maken met repressieve maatregelen en de landvoogd gaf niet meer toe. Het verband tussen het verzet dat plaatsvond in februari 1933 en de nationalistische organisaties is echter geen klare zaak en de gouverneur-generaal was ook van mening dat het hier geen rassenkwestie betrof. De maatregelen die na de opstand volgden, kunnen dan ook beter worden gezien als een beleid gericht tegen kritiek en verzet in de samenleving en tegen eenieder die een gevaar vormde voor de orde en de rust. Repressieve maatregelen werden ook genomen tegen de Europeanen die kritiek uitte, maar vooral tegen de non-coöperatieve bewegingen die uit waren op onafhankelijkheid. Onder de verschillende inheemse organisaties die Nederlands-Indië rijk was, werden zij gezien als de grootste onruststokers.

Kijkend naar de ontwikkelingen van de nationalistische bewegingen is het de vraag of deze daadwerkelijk een groot gevaar vormden. Hun aanhang was niet heel groot en de partij die wel de meeste leden had, de Partai Sarekat Islam Indonesia, was intern erg verdeeld. De organisaties hebben, behalve bij de wilde scholen-ordonnantie, nooit samengespannen tegen de Nederlandse overheersing. De verschillen waren te groot, de inzichten liepen te ver uiteen en de karakters van Mohammad Hatta en Soekarno botsten. Toch werd hun toenemende propaganda in de partijbladen en op besloten en openbare bijeenkomsten als een dreiging ervaren voor de orde en rust in de samenleving. Ingrijpen was volgens De Jonge dan ook noodzaak. Een van de redenen waarom werd overgegaan tot de arrestatie van Soekarno op 1 augustus 1933, was dat de Partindo op de verjaardag van de Nederlandse koningin en koningin-moeder bijeenkomsten had gepland. In de ogen van het gouvernement was dit een provocerende

actie, maar gevaarlijk kon deze echter niet genoemd worden. Het feit dat het voor de politie steeds moeilijker werd om al de verschillende bijeenkomsten bij te wonen en alles in de gaten te houden, lijkt een plausibeler argument om de nationalistische bewegingen in hun doen en laten te beperken. Voor de arrestatie van Mohammad Hatta en Soetan Sjahrir in februari 1934 had De Jonge helemaal geen directe aanleiding. Hij legde aan de minister van Koloniën uit dat hij hiervoor toestemming had gegeven, omdat er soms nu eenmaal maatregelen genomen moesten worden om erger voorkomen. Het lijkt echter of de landvoogd hier is gezwicht voor het verhaal van procureur-generaal Verheijen, die in een nota aan De Jonge stelde dat Hatta en Sjahrir gevaarlijke revolutionairen waren met communistische banden.

Als de argumenten die De Jonge voor zijn repressieve regime gaf in beschouwing worden genomen, wordt duidelijk dat hij zowel paternalistische als cultuurrelativistische ideeën had. Zijn paternalistische houding bleek met name uit zijn neerbuigende houding ten opzichte van de bevolking, die zich door de economische omstandigheden tot alle beloftes van de nationalisten aangetrokken voelde. Volgens de gouverneur-generaal was zij niet in staat in te zien dat de nationalistische bewegingen onrealistisch beloftes deden. De landvoogd vond dan ook dat hieraan een einde moest worden gemaakt. Bovendien zorgden de nationalistische bewegingen ervoor dat de 'echte inlandse beweging', het Inlandse Bestuur dat wel samenwerkte met het gouvernement, aan invloed verloor. De inlandse beweging diende te worden beschermd en met de uitschakeling van de revolutionaire organisaties kon deze zich rustig verder ontwikkelen. Bovendien zou Nederland met het Inlandse Bestuur aan de macht altijd met de kolonie verbonden blijven. De twee hadden elkaar nodig en onafhankelijkheid was voor de landvoogd dan ook onbespreekbaar en onrealistisch. Zijn cultuurrelativistische opvattingen kwamen vooral naar voren in zijn opvatting omtrent het vermogen van de nationalistische leiders om westerse ideeën tot zich te nemen. Concepten als zelfbeschikking en onafhankelijkheid waren westers en de leiders konden deze niet volledig begrijpen. Het leidde volgens hem dan ook tot een hoop gebral wat niet serieus genomen kon worden. Alleen het Inlandse Bestuur diende respectvol te worden behandeld.

Het was echter niet zo dat de landvoogd zijn beleid verdedigde in het voordeel van het Europese deel van de samenleving. Etnisch-nationalistische motieven zijn dan

ook niet bij de gouverneur-generaal te bespeuren. Zijn beleid was bovendien ook gericht op Europeanen die kritiek uitten op het gezag en ook zij werden de mond gesnoerd. Bovendien wilde De Jonge koste wat het kost verdeeldheid binnen dit deel van de samenleving tegengaan, omdat zijn bezuinigingsbeleid anders geen voet aan de grond zou krijgen. De landvoogd gaf aan dat de ontvangst van Anton Mussert ook in dit kader moest worden gezien: niet omdat hij sympathie had voor de Nationaalsocialistische Beweging, maar om de Nederlanders die zich hiertoe wel aangetrokken voelden tevreden te stellen.

Als er gekeken wordt naar de personen die invloed hadden op de totstandkoming van de repressieve maatregelen, wordt duidelijk dat naast de gouverneur-generaal meerdere personen en instellingen een flinke vinger in de pap hadden. Als eerste hadden de politie en de algemene recherche, inclusief alle personen die hier hun medewerking aan verleenden zoals infiltranten en verklikkers, de nodige invloed. Zo waren zij verantwoordelijk voor de samenstelling van de politiek-politionele rapporten. Deze verslagen vormden een belangrijke informatiebron voor de gouverneur-generaal, maar zeker ook voor procureur-generaal Verheijen. De bronnen hebben laten zien dat Verheijen een groot aandeel heeft gehad in het repressieve beleid dat werd gevoerd. Zo speelde hij een belangrijke rol in het toepassen van de persbreidel en werd op zijn initiatief de breidel ook toegepast op een aantal Europese kranten. Tevens had hij het wetsinitiatief ingediend voor een lidmaatschapsverbod voor ambtenaren van een van de nationalistische bewegingen. Daarnaast was het de procureur-generaal geweest die aan de landvoogd had verzocht de openbare vergaderingen onder scherper toezicht te stellen. Op zijn initiatief werd ook de leider van de Permi, Hadji Moechtar Loefti gearresteerd, die later werd geïnterneerd naar Boven-Digoel. Hij stelde bovendien uitgebreide documenten op waarin hij pleitte voor de arrestatie van Soekarno, Hatta en Sjahrir. In deze nota's die waren gericht aan De Jonge schetste de procureur-generaal een zwart beeld van de nationalistische bewegingen en van de leiders die daarin een rol speelden. Verheijen was van mening dat Soekarno het Nederlandse gezag ondermijnde en daarom weer achter de tralies moest verdwijnen. Hatta en Sjahrir vormden een gevaar voor de samenleving, omdat zij met het communisme in verband konden worden gebracht.

Daarnaast speelde de Raad van Nederlandsch-Indië ook een rol in de totstandkoming van de repressieve maatregelen. Zij bracht adviezen uit die in sommige gevallen bindend waren. In de toepassing van de persbreidel en in het geval van de interneringen moest zij toestemming verlenen aan de gouverneur-generaal om over te mogen gaan tot deze maatregelen. Dat gebeurde ook.

De maatregelen die door De Jonge werden genomen, waren alle tot stand gekomen in de kolonie. De gouverneur-generaal vond het ook belangrijk om te melden dat het Nederlands-Indische gouvernement verantwoordelijk was voor het repressieve beleid. De minister van Koloniën, tot mei 1933 S. de Graaff en vanaf die tijd H. Colijn, werden pas nadat de beslissingen waren genomen hiervan op de hoogte gesteld. Tijdens de munterij in februari 1933 hield de landvoogd Nederland bewust op afstand. Hij was tenslotte degene die met de gevolgen van de beslissingen werd geconfronteerd en de regering in Den Haag had makkelijk praten. Het kan heel goed zijn geweest dat hij net zo dacht over de maatregelen die hij zijns inziens moest nemen om de orde en rust in de samenleving te beschermen. Het beleid was ook nog eens succesvol: na de arrestatie van Hatta en Sjahrir vormden de non-coöperatieve nationalistische bewegingen eigenlijk geen groot gevaar meer. De Jonge was dan ook tevreden over de politieke situatie toen hij zijn regime overdroeg.

De gouverneur-generaal voerde een repressief regime en wordt als hoofd van het Algemene Bestuur te Nederlands-Indië verantwoordelijk gehouden voor het strenge beleid en het uitschakelen van het Indonesische nationalisme. Het was inderdaad de landvoogd die de eindverantwoordelijkheid had, maar er is aangetoond dat zijn beleid in grote mate gesteund werd en dat hij soms zelfs werd aangezet door de mensen om hem heen. Zij alleen duldden geen onrust in de samenleving. Zij waren allemaal succesvol in het uitschakelen van de non-coöperatieve nationalistische bewegingen. De vraag betreffende de verantwoordelijkheid van het beleid lijkt dan ook niet te kunnen worden toegeschoven aan één persoon. Daarnaast is er nuance aangebracht in het idee dat de Nederlandse regering de beslissingen nam over het beleid dat in de kolonie werd gevoerd. Het Nederlands-Indische gouvernement vormde 'the-men-on-the-spot' en er kan dan ook gesteld worden dat zij bijna allemaal regeerden met het devies: Je maintiendrai!

Epiloog

In september 1936 werd B.C. de Jonge opgevolgd door A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer. De voormalige landvoogd repatrieerde en woonde tot aan zijn overlijden in 1958 in Nederland. Op politiek gebied liet hij niet veel meer van zich horen.³⁷⁶ Tjarda van Starkenborgh Stachouwer zou de laatste gouverneur-generaal van Nederlands-Indië zijn. Ook onder zijn bewind zou er geen ruimte worden gelaten aan de non-coöperatieve nationalistische bewegingen. Zo werden in 1936 en 1938 de nieuwe leiders van de P.N.I.-Baroe naar Boven-Digoel verbannen.³⁷⁷

De leiders die door de jaren heen waren geïnterneerd, zouden in de politiek echter weer snel een rol gaan vervullen. In februari 1942 viel Japan namelijk Nederlands-Indië binnen en in maart van dat jaar gaven de legercommandant en landvoogd Tjarda van Starkenborgh Stachouwer zich over.³⁷⁸ De gouverneur-generaal werd onder huisarrest geplaatst en de Nederlandse bevolking werd opgesloten in kampen. De nationalistische leiders, Soekarno, Hatta en Sjahrir werden bevrijd. Zij werden door de Japanners gebruikt om de Indonesische bevolking te verenigen en de gehele Indonesische samenleving werd in dienst gesteld van de oorlog.³⁷⁹ In 1945 werd de Tweede Wereldoorlog in het nadeel van Japan

beslist en op 15 augustus van dat jaar gaf Japan zich over. Soekarno en Hatta werden gekidnapt door een jeugdbeweging die hen dwong om op 17 augustus 1945 de onafhankelijkheid van Indonesië uit te roepen.³⁸⁰ Ondertussen waren de Engelsen echter Nederlands-Indië binnengedrongen om de Nederlanders te helpen met de bevrijding en in 1946 werd Jakarta heroverd. Nederland gaf haar kolonie niet zomaar op. Er volgde een lange strijd, waarin Nederland twee politionele acties ondernam in een

B.C. de Jonge en A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer in 1936

³⁷⁶ Van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, xi.

³⁷⁷ Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan*, 223.

³⁷⁸ Vickers, *A history of modern Indonesia*, 87.

³⁷⁹ Idem, 93.

³⁸⁰ Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 77.

poging de verloren gebieden terug te winnen. De eerste, 'Operatie Product', vond plaats tussen 21 juli en 4 augustus 1947 waarbij Nederland enkele gebieden innam. De tweede militaire actie, 'Operatie Kraai', die volgde in december 1948 was wederom een overwinning voor de Nederlanders. Echter onder internationale druk, van onder meer de Verenigde Staten van Amerika, werd Nederland in 1949 gedwongen de kolonie op te geven.³⁸¹ In december 1949 erkende Nederland officieel de onafhankelijkheid van de Indonesische Republiek. Soekarno werd president, Hatta vice-president en Sjahrir premier.

³⁸¹ Vickers, *A history of modern Indonesia*, 97 -111.

Bijlage I Primaire bronnen

Krantenartikelen

Groot, Kees, de 'Historicus Drooglever: excuses voor executies in Nederlands-Indië gaan te ver'

[http://www.refdag.nl/nieuws/binnenland/historicus drooglever excuses voor executies in nederlands indie gaan te ver 1 767775](http://www.refdag.nl/nieuws/binnenland/historicus_drooglever_excuses_voor_executies_in_nederlands_indie_gaan_te_ver_1_767775) (17-12-2013).

Maas, Michel, 'Bot schrijft geen historie in Jakarta'

<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2668/Buitenland/article/detail/661884/2005/08/17/Bot-schrijft-geen-historie-in-Jakarta.dhtml> (17-12-2013).

'Nederland biedt excuses aan voor executies Indonesië'

<http://www.nrc.nl/nieuws/2013/09/12/nederland-biedt-excuses-aan-voor-executies-indonesie/> (17-12-2013).

Websites

'jhr. Bonifacius Cornelis de Jonge (1875-1958)'

<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/jonge> (10-6-2014).

Gepubliceerde bronnen

Adams, Cindy, *Sukarno een autobiografie uit de mond van de president opgetekend door Cindy Adams* ('s Gravenhage 1967).

Kwantes, R.C., *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië derde stuk 1928 – AUG. 1933* (Groningen 1981).

Kwantes, R.C., *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië vierde stuk AUG. 1933 – 1942* (Groningen 1982).

Poeze, Harry A., *Politiek-politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië. Deel III 1931-1934* (Dordrecht 1988).

Poeze, Harry A., *Politiek-politioneele overzichten van Nederlandsch-Indië. Deel IV 1935-1941* (Leiden 1994).

Sjahrazad, *Indonesische overpeinzingen* (Amsterdam 1946).

Wal, S.L. van der, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge; met brieven uit zijn nalatenschap* (Utrecht 1968).

Bijlage II Bibliografie

Bloembergen, Marieke, 'Koloniale staat, politiestaat? Politieke politie en het rode fantoom in Nederlands-Indië, 1918-1927', *Leidschrift* 21 (2006) 69-90.

Blom, J.C.H., *De munterij op de Zeven Provinciën* (Utrecht 1983, tweede druk).

Boeije, Hennie, 'Kwalitatief onderzoek', in Harm 't Hart, Hennie Boeije en Joop Hox (eds.), *Onderzoeksmethoden* (2007, zevende herziende druk) 253-289.

Curtin, Philip, D., *The World and the West. The European Challenge and the Overseas Response in the Age of Empire* (New York 2008, reprinted).

Doel, H.W. van den, *Het rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam 1996).

Doel, H.W. van den, *Afscheid van Indië. De val van het Nederlandse imperium in Azië* (Amsterdam 2000).

Doorn, J.A.A. van, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1995, tweede druk).

Drooglever, P.J., *De Vaderlandse Club 1929-1943. Totoks en de Indische politiek* (Franeker 1980).

Fasseur, C., 'Nederland en het Indonesische nationalisme. De balans nog eens opgemaakt', *Low Countries Historical Review* 99 (1984) 21-33.

Fasseur, C., 'Hoeksteen en struikelblok. Rasonderscheid en overheidsbeleid in Nederlands-Indië', *Tijdschrift voor geschiedenis* 105 (1999) 218-242.

- Gagnon, V.P., 'Ethnic nationalism and International conflict: The case of Serbia', *International Security* 19 (1994-1995) 130-166.
- Galbraith, John, S., 'The "Turbulent Frontier" as a Factor in British Expansion', *Comparative Studies in Society and History* 2 (1960) 150-168.
- Giebels, Lambert, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan. Een biografie 1901-1950* (Amsterdam 1999).
- Giebels, Lambert, 'U oordeelt over Moeder Indonesia zelf', *Historisch Nieuwsblad* (2010) 54-59.
- Goor, J. van, *De Nederlandse Koloniën. Geschiedenis van de Nederlandse expansie 1600-1975* (Den Haag 1994, derde druk).
- Groen, P.M.H., 'Book Reviews', *Low Countries Historical Review* 111 (1996) 584-585.
- Hering, Bob, 'Indonesian Nationalism Revisited', *Journal of Southeast Asian Studies* 18 (1987) 294-302.
- Hering, Bob, *Soekarno: founding father of Indonesia 1901-1945* (Leiden 2002).
- Idenburg, P.J.A., 'Het Nederlandse antwoord op het Indonesisch nationalisme', in Baudet, H, I.J. Brugmans, *Balans van beleid: terugblik op de laatste halve eeuw van Nederlands-Indië* (Assen 1984, heruitgave) 121-151.
- Ingleson, John, *Road to exile. The Indonesian nationalist movement 1927-1934* (Singapore 1980, reprinted).
- Jong, J.J.P. de, *De waaier van het fortuin. Van handelscompagnie tot koloniaal imperium. De Nederlanders in Azië en de Indonesische Archipel 1595-1950* (Zoetermeer 2000, derde druk).

Jong, L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11a* ('s-Gravenhage 1984).

Jong, L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 14 reacties tweede helft* ('s-Gravenhage 1991).

Kossmann, E.H., *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België. Deel II: 1914-1980* (Oxford 2002, zesde druk).

Langeveld, Herman, *Schipper naast God. Hendrikus Colijn 1869-1944. Deel twee 1933-1944* (Amersfoort 2004).

Locher-Scholten, E.B., *Ethiek in Fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische archipel 1877-1942* (Utrecht 1981).

Locher-Scholten, E.B., 'De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlands-Indië', *Low Countries Historical Review* 99 (1984) 45-55.

Locher-Scholten, E.B., 'Hybride kolonialisme', *Leidschrift* 21 (2006) 7-15.

Mann, Michael, 'Explaining Murderous Ethnic Cleansing: The Macro-level', in Montserrat Guibernau and John Hutchinson (eds.), *Understanding nationalism* (Cambridge/Malden 2005, reprinted) 207-241.

Maters, Mirjam, *Van zachte wenk tot harde hand. Persvrijheid en persbreidel in Nederlands-Indië 1906-1942* (Hilversum 1998).

Miert, Hans van, *Een koel hoofd en een warm hart. Nationalisme, Javanisme en Jeugdbeweging in Nederlands-Indië, 1918-1930* (Amsterdam 1995).

Rose, Mavis, *Indonesia free. A political biography of Mohammad Hatta* (Ithaca and New York 1987).

Pluvier, J.M., *Overzicht van de ontwikkeling der nationalistische beweging in Indonesië in de jaren 1930 tot 1942* (Wageningen 1953).

Tilly, Charles, 'States and Nationalism in Europe 1492-1992', *Theory and Society* 23 (1994) 131-146.

Touwen, Jeroen, 'Paternalisme en protest. Ethische politiek en nationalisme in Nederlands-Indië, 1900-1942', *Leidschrift* 15 (2000) 67-94.

Vickers, Adrian, *A history of modern Indonesia* (Cambridge 2008, fourth printing).

Bijlage III Verantwoording gebruikte afbeeldingen

Voorblad, bladzijde 83, 86 en 103: S.L. van der Wal, *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge met brieven uit zijn nalatenschap* (Utrecht 1968).

Bladzijde 31 en 35: A. Algra en H. Algra, *Dispereert niet. Twintig eeuwen historie van de Nederlanden. Deel 4*. (Franeker 1978, achtste druk).

Bladzijde 44: <http://javapost.nl/2013/06/10/wat-kaal-en-armelijk/> (12-06-2014).

Bladzijde 54: Uit Fotocollectie Het Leven (1906-1941) van Spaarnestad Photo
<http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/SFA03:SFA022003671> (12-06-2014).

Bladzijde 57 en 74: Lambert Giebels, *Soekarno Nederlandsch Onderdaan. Een biografie 1901-1950* (Amsterdam 1999).

Bladzijde 67: collectie Tropenmuseum
<http://collectie.tropenmuseum.nl/default.aspx?ccid=299767&lang> (12-06-2014).

Bladzijde 77: <http://www.historien.nl/sutan-sjahrir/> (12-06-2014).

Bladzijde 83: collectie Tropenmuseum
<http://collectie.tropenmuseum.nl/default.aspx?ccid=205745&lang> (12-06-2014).

Bladzijde 91: ANP Historisch Archief Community <http://www.anp-archief.nl/page/90085/nl> (12-06-2014).